

ΔΗΜΟΚΡΙΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΡΑΚΗΣ
ΤΜΗΜΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΚΕΙΜΕΝΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ»
ΕΙΔΙΚΕΥΣΗ: ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Της

Σταυροπούλου Ευανθίας.

Πτυχιούχου του Τμήματος Ελληνικής Φιλολογίας & του Τμήματος Γλώσσας,
Φιλολογίας Και Πολιτισμού Παρευξείνιων Χωρών

A. M. : 60056

*«Ο Μιχαήλ Κριτόβουλος και οι Οθωμανοί: Ιστορία και συναισθήματα στην εποχή της
Αλώσεως»*

Εξεταστική Επιτροπή

Raimondo Tocchi, Επίκουρος καθηγητής (Επιβλέπων)

Μαρία Τζιάτζη, Καθηγήτρια

Ιωάννης Μπακιρτζής, Αναπληρωτής καθηγητής

Κομοτηνή 2022

Η έγκριση της παρούσας Διπλωματικής Μεταπτυχιακής Εργασίας από το Τμήμα Ελληνικής Φιλολογίας του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης δεν υποδηλώνει αποδοχή των γνώμων του/της συγγραφέως» (παρ. 2 του άρθρου 202 του ν. 5343/1932).

Βεβαιώνω ότι είμαι συγγραφέας της παρούσας εργασίας και ότι έχω αναφέρει ή παραπέμπει σε αυτή, ρητά και συγκεκριμένα, όλες τις πηγές, από τις οποίες έκανα χρήση δεδομένων, ιδεών, προτάσεων ή λέξεων, είτε αυτές μεταφέρονται επακριβώς (στο πρωτότυπο ή μεταφρασμένες), είτε παραφρασμένες. Επίσης, βεβαιώνω ότι αυτή η εργασία προετοιμάστηκε από εμένα προσωπικά ειδικά για το Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «*Κείμενα και Πολιτισμός*» του Τμήματος Ελληνικής Φιλολογίας της Σχολής Κλασικών και Ανθρωπιστικών Σπουδών του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης. (άρθρο 5.2 του Εσωτερικού Κανονισμού Λειτουργίας του Τ.Ε.Φ.).

Θρήνος, κλαυμὸς καὶ ὀδυρμὸς καὶ στεναγμὸς καὶ λύπη,
θλίψις ἀπαραμύθητος ἔπεσεν τοῖς Ῥωμαίοις.
Ἐχάσασιν τὸ σπίτιν τους, τὴν Πόλιν τὴν ἁγία,
τὸ θάρρος καὶ τὸ καύχημα καὶ τὴν ἀπαντοχὴν τους¹.

¹ *Το Ἀνακάλημα τῆς Κωνσταντινόπολης*, 187 r, 1- 4.

Περιεχόμενα

Πρόλογος- Ευχαριστίες.....	7
Εισαγωγή	9
Βιογραφικά στοιχεία για τον Κριτόβουλο	11
Τα έργα του Κριτόβουλου.....	13
Οι κριτικές για τον Κριτόβουλο και το ιστορικό του έργο	15
Τα πρότυπα του Κριτόβουλου.....	16
Ο χρόνος συγγραφής των <i>Ιστοριών</i>	19
Το ιστορικό πλαίσιο της εποχής πριν την Άλωση.....	21
Οι βασικοί ήρωες: Κωνσταντίνος ΙΑ΄ Παλαιολόγος & Μεχμέτ Β΄.....	22
i) Κωνσταντίνος ΙΑ΄ Παλαιολόγος.....	22
ii) Μεχμέτ Β΄.....	23
Τα συναισθήματα.....	26
i) Ο φθόνος.....	27
ii) Ο φόβος.....	28
iii) Ο θυμός.....	29
iv) Η απελπισία.....	31
v) Η έκπληξη.....	33
vi) Η ντροπή & ο πόνος.....	34
vii) Η συμπόνοια & η μετάνοια.....	34
Οι σιωνοί.....	36
Ο παράγοντας της Τύχης.....	40
Οι ομιλίες του Μεχμέτ Β΄.....	43
i) Η πρώτη ομιλία- Αναδρομή στο παρελθόν των Οθωμανών.....	43
ii) Η δεύτερη ομιλία.....	55
Όσα προηγήθηκαν της Άλωσης.....	59
i) Οθωμανοί.....	59
ii) Βυζαντινοί.....	62
Όσα συνέβησαν κατά την Πολιορκία.....	64
i) Οθωμανοί.....	64
ii) Βυζαντινοί.....	69
Τα γεγονότα της Άλωσης.....	72

Σύγκριση της Άλωσης με αλώσεις άλλων πόλεων.....	75
Επίλογος.....	76
Περίληψη- Summary.....	77
Βιβλιογραφία.....	78

Πρόλογος- Ευχαριστίες

Το 1453 αποτέλεσε μια χρονιά, όπου πραγματοποιήθηκε η μετάβαση από μια αυτοκρατορία σε μία άλλη. Η Κωνσταντινούπολη μετά από μια πολυήμερη πολιορκία εκπορθήθηκε στις 29 Μαΐου 1453 από τον Μεχμέτ Β΄ τον Πορθητή και τον πολυάριθμο στρατό του. Πολλοί ήταν αυτοί που προσπάθησαν να καταγράψουν και να παραδώσουν στους επόμενες γενιές όλα όσα είδαν ως αυτόπτες μάρτυρες ή πληροφορήθηκαν από τις μαρτυρίες άλλων ανθρώπων.

Ένας από τους ιστορικούς της Αλώσεως υπήρξε ο Κριτοβουλος ο Ίμβριος που ήταν απών αλλά ενημερώθηκε για τα γεγονότα από τους παρόντες. Ο ίδιος κατορθώνει να παραδώσει την *Ιστορία* του πολλές πληροφορίες σχετικές με την Άλωση και τα επακόλουθά της. Στο πρώτο βιβλίο των *Ιστοριών*, που αποτέλεσε το αντικείμενο μελέτης της παρούσας μεταπτυχιακής εργασίας, ο Κριτόβουλος μας παρέχει πληροφορίες κυρίως για το οθωμανικό στρατόπεδο, που αγνοούσαν οι υπόλοιποι ιστορικοί. Εάν και έχει κατηγορηθεί ως *εγκωμιαστής του Σουλτάνου* για το έργο του αυτό φαίνεται πως δεν ευσταθεί η κατηγορία στην πραγματικότητα, καθώς ο ίδιος πονάει για την Άλωση της Βασιλεύουσας. Παρόλα αυτά, προσπαθεί να φερθεί διπλωματικά, κερδίζοντας τη συμπάθεια του Σουλτάνου για το καλό του συνόλου και του εαυτού του.

Το θέμα της Αλώσεως είναι γνωστό σε όλους και προκαλεί λύπη και πόνο στον απανταχού ελληνισμό μέχρι και σήμερα. Στην εργασία αυτή θέλησα να ερμηνεύσω τις κινήσεις και να καταγράψω όλα τα συναισθήματα των βασικών πρωταγωνιστών του έργου, ώστε να γίνει κατανοητό πώς ένιωθαν οι ίδιοι λίγο πριν το τέλος της βυζαντινής αυτοκρατορίας. Παρόλα αυτά, προσπάθησα να κατανοήσω και να ερμηνεύσω όλα αυτά τα συναισθήματα με γνώμονα την εποχή εκδήλωσής τους, αφήνοντας στο περιθώριο τις σημερινές απόψεις σχετικά με όλα αυτά τα συναισθήματα.

Στο σημείο αυτό θα ήθελα να ευχαριστήσω τον επιβλέποντα καθηγητή μου, κ. Raimondo Tocci, καθώς το θέμα αυτό μου επέτρεψε να ασχοληθώ με ένα ζήτημα που με ενδιέφερε και με απασχολούσε από τα σχολικά μου χρόνια. Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω τα δύο άλλα μέλη της επιτροπής, την κυρία Μαρία Τζιάτζη και τον

κύριο Ιωάννη Μπακιρτζή, καθώς η βοήθειά τους ήταν σημαντική κατά τη διάρκεια της εργασίας μου. Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω ολόψυχα την οικογένεια και τους δικούς μου ανθρώπους που με στήριξαν κατά τη διάρκεια της προσπάθειάς μου για τη συγγραφή και την ολοκλήρωση της παρούσας εργασίας.

Ε. Σ.

Εισαγωγή

Η Κωνσταντινούπολη εγκαινιάστηκε ως πρωτεύουσα της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας το 324 μ. Χ. από τον Μέγα Κωνσταντίνο. Η κίνηση αυτή θεωρήθηκε επιτυχημένη επιλογή, καθώς παρέμεινε ως *βασιλεύουσα Πόλη* για τους επόμενους έντεκα, ή μάλλον δεκαέξι αιώνες, εάν υπολογίσουμε και την περίοδο κατοχής από τους Οθωμανούς Σουλτάνους (Mango, 2006: 21).

Η Πόλη κατείχε ασυναγώνιστη αίγλη και δύναμη με πολλούς εχθρούς να επιθυμούν να την κατακτήσουν. Τελικά, μπόρεσε να κατακτηθεί για πρώτη φορά στις 13 Απριλίου του 1204 από τους Σταυροφόρους. Η Άλωση αυτή χαρακτηρίστηκε από τη βιαιότητα των Σταυροφόρων που εγκλημάτησαν εναντίον του πολιτισμού με πλήθος λεηλασιών. Ακολούθησε η δημιουργία κρατών από Βυζαντινούς εξόριστους με στόχο την απελευθέρωση της Βασιλεύουσας από τα χέρια των κατακτητών. Η επανάκτησή της πραγματοποιήθηκε το 1261 από τον Μιχαήλ Παλαιολόγο και το κράτος κατάφερε να κερδίσει μια παράταση ζωής μέχρι το 1453 που πραγματοποιήθηκε η οριστική κατάληψή του από τους Οθωμανούς.

Η Άλωση αυτή του 1453 είναι ένα θέμα προβληματισμού για πολλούς μελετητές αλλά και απλούς ανθρώπους. Πολλά ακούστηκαν για αυτή, πολλοί μύθοι τη συνόδευσαν και αναμφίβολα ξοδεύτηκε πολλή μελάνη για την εξιστόρηση όσων συνέβησαν κατά τη διάρκεια αυτής και για όσα ακολούθησαν μετέπειτα. Πολλές πληροφορίες για την περίοδο αυτή μας έδωσαν οι ιστορικοί της Άλωσης, ένας εκ των οποίων ήταν ο Κριτόβουλος ο Ίμβριος που αποτέλεσε τη μοναδική πηγή πληροφόρησης για τον τρόπο με τον οποίο πέρασαν στα χέρια των Οθωμανών τα τελευταία τμήματα της βυζαντινής αυτοκρατορίας (Reinsch – Κολοβού, 2005: 8). Ο ίδιος μέσα από το κείμενο των *Ιστοριών* παρείχε αρκετές πληροφορίες για διάφορα γεγονότα αλλά και λεπτομέρειες που αγνοούσαν οι υπόλοιποι ιστορικοί. Μέσα από τις περιγραφές του ο Κριτόβουλος επέτρεψε να γίνουν κατανοητά τα συναισθήματα τόσο των υπερασπιστών όσο και των διεκδικητών της Πόλης κατά τη διάρκεια των πολιορκιών και την ημέρα της Αλώσεως με τους Βυζαντινούς που διακατέχονταν από συναισθήματα, όπως φόβος, έκπληξη και απελπισία. Αντίθετα, οι Οθωμανοί είχαν μεγάλο πάθος για τη μάχη και για την τελική κατάληψη της Πόλης.

Η παρούσα εργασία, λοιπόν, αποτελεί μελέτη του πρώτου βιβλίου των *Ιστοριών* του Κριτόβουλου του Ίμβριου σχετικά με τα γεγονότα της Αλώσεως. Απώτερος στόχος είναι να μελετηθεί ιστορικά το κείμενο σχετικά με όσα συνέβησαν

στην Πόλη τόσο κατά τη διάρκεια της πολυήμερης πολιορκίας, όσο και κατά την Άλωση, ενώ ταυτοχρόνως να βρεθούν και να ερμηνευτούν τα συναισθήματα των πρωταγωνιστών κατά το διάστημα αυτό.

Βιογραφικά στοιχεία για τον Μιχαήλ Κριτόβουλο

Ο Μιχαήλ Κριτόπουλος καταγόταν από την Ίμβρο, όπως αναφέρει ο ίδιος² και ήταν ένας λόγιος συγγραφέας και ενεργός πολιτικός της πατρίδας του³. Οι Reinsch – Κολοβού επισημαίνουν (2005: 7) πως ακολουθώντας τη συνήθεια της εποχής του έκανε το επίθετό του λογιότερο και μετονομάστηκε σε Κριτόβουλος⁴. Ο Κυριάκος εξ Αγκώνος τον είχε επισκεφτεί το φθινόπωρο του 1444 και τον αποκάλεσε *Ερμόδωρο Μιχαήλ*, διότι θεώρησε πως η συνάντησή μαζί του ήταν ένα δώρο του Ερμή⁵. Σύμφωνα με τον Τωμαδάκη (1953: 77) η γέννησή του πραγματοποιήθηκε την περίοδο 1400- 1410⁶ και όσον αφορά την οικογένειά του ο ίδιος αναφέρει για αυτήν πως ήταν *τὰ πρῶτα τῶν Ίμβριωτῶν*, δηλαδή προερχόταν από μία οικογένεια αρχόντων και γαιοκτημόνων. Σύμφωνα με τον Reinsch (2003: 299) η παραπάνω φράση και ο πολιτικός ρόλος που έπαιξε στο νησί του αποδεικνύουν πως η οικογένειά του ανήκε στις άρχουσες οικογένειες του τόπου.

Ο Τωμαδάκης επισημαίνει πως κατά τη διάρκεια της εφηβείας έζησε στην Πόλη, όπου απέκτησε αρκετά πλούσια μόρφωση⁷. Εκεί, λοιπόν, κατάφερε να γνωρίσει τα δυτικά ρεύματα των κλασσικών σπουδών (1953: 78)⁸. Ο ίδιος δεν ήταν παρών στην Άλωση της Πόλης, βρισκόταν στην Ίμβρο και κατάφερε να παραδώσει το νησί του, τη Λήμνο και τη Θάσο στον Σουλτάνο πριν έρθει εναντίον τους ο στόλος

² Κριτόβουλος ὁ νησιώτης, τὰ πρῶτα τῶν Ίμβριωτῶν, τὴν ζυγγραφὴν τήνδε ξυνέγραψε (Α. 1. 1).

³ Ο Reinsch (2003: 300) χαρακτηρίζει τον ίδιο τον Κριτόβουλο ως μοναδική πηγή να παρέχει τις πληροφορίες για την πολιτική του δράση.

⁴ Ο Γιαρένης Η. (2019: 1) αναφέρει ότι για την επιλογή του ονόματος είχε επηρεαστεί από τη λογοτεχνική περσόνα που εμφανίστηκε στα έργα *Συμπόσιον* και *Οικονομικός* του Ξενοφώντα τον οποίο διάβασε και μιμήθηκε.

⁵ Reinsch (2003: 299), Καρπόζηλος (2015: 316).

Ο Τωμαδάκης εικάζει πως κι ο ίδιος αναφερόταν με τον ίδιο τρόπο στον εαυτό του (1953: 77).

⁶ Reinsch (2003: 299)

⁷ Ο Reinsch (2003: 299- 300) επισημαίνει πως η μόρφωση του Κριτόβουλου ήταν εκτενής και εντατική. Επίσης, αναφέρει πως εκτός από τη γνώση της λογοτεχνίας είχε και ιατρικές γνώσεις, όπως φαίνεται από το ειδικό λεξιλόγιο που χρησιμοποίησε περιγράφοντας την πανώλη του 1467. Επιπρόσθετα, αναφέρει πως ήταν φίλος με τον Σχολάριο και εντασσόταν στον κύκλο του με τη φιλία τους να διαρκεί από τότε που σπούδαζαν μαζί στην Πόλη.

⁸ Την ίδια άποψη επιβεβαιώνουν και οι Reinsch – Κολοβού (2005: 7).

με ναύαρχο τον Χαμουζά⁹. Κάτω από αυτές τις συνθήκες αναγκάστηκε να εμπλακεί με τα πολιτικά πράγματα του τόπου του και ως αναγνώριση για τις υπηρεσίες του, το 1456, ο Σουλτάνος του εμπιστεύτηκε τη διοίκηση της Ίμβρου¹⁰. Το καλοκαίρι του 1466, το αργότερο, είχε φύγει από το νησί του καθώς οι Βένετοι το κατέλαβαν και ζούσε στην Κωνσταντινούπολη. Το 1467 έζησε από κοντά την πανώλη που περιγράφει στο έργο του. Ο Πασπάτης (1890: 15) εικάζει πως ο Κριτόβουλος τελούσε χρέη γραμματέα για τον Σουλτάνο. Όμως ο Hunger (2007: 358) δεν αποδέχεται αυτή την άποψη. Ακόμα, οι Reinsch – Κολοβού (2005: 8) θεωρούν πως οι αναφορές για τον μοναχισμό και τη μετάβασή του στο Άγιο Όρος είναι στο πλαίσιο του μύθου¹¹. Σίγουρα έζησε μέχρι το 1467- 1468, καθώς υπάρχει επιστολή που του έστειλε ο Γ. Αμοιρούτζης. Σύμφωνα με τον Γιαρένη (2019: 2) ο Κριτόβουλος πέθανε είτε κατά τη διάρκεια του έτους 1468 που χρονολογείται αυτή η επιστολή¹², είτε εκεί γύρω χρονικά¹³. Από εκεί και πέρα δεν γνωρίζουμε περισσότερες πληροφορίες για τη ζωή του.

⁹ Ο Πασπάτης (1890: 15) κάνει λόγο για την αποστολή του ίδιου του Κριτόβουλου από την Ίμβρο, ώστε να εκφράσει την υποταγή του νησιού στον Σουλτάνο. Ο λόγος ήταν ο στόλος στην Καλλίπολη με τον οποίο οι Οθωμανοί θα έπλεαν, για να κυριεύσουν όλα τα νησιά του Αιγαίου. Ο Ν. Τωμαδάκης (1957: 78) όμως αναφέρει πως ο ίδιος δεν έλαβε μέρος στην αποστολή.

¹⁰ Καρπόζηλος (2015: 316- 317), Hunger (2007: 358), Reinsch – Κολοβού (2005: 8), Τωμαδάκης (1953: 78- 79).

¹¹ Από την άλλη πλευρά, ο Τωμαδάκης (1953: 80) θεωρεί πως ο Κριτόβουλος είχε πάει σε κάποιο μοναστήρι εξαιτίας της απογοήτευσης που ένιωθε για τα όνειρα ή τις ελπίδες που είχε μέχρι κάποια ηλικία και που δεν πραγματοποιήθηκαν ποτέ.

¹² Η επιστολή αυτή γράφτηκε περί το 1470 ζητώντας από τον Κριτόβουλο να στείλει μια κριτική επιστολή στον Αγαλλιανό για το έργο του *Περί Προνοίας* κάνοντας πρώτα όποιες διορθώσεις θεωρούσε πως ήταν απαραίτητες. Ο Γιαρένης επισημαίνει πως από την επιστολή αυτή φαίνεται ο κεντρικός ρόλος του Κριτόβουλου σε μια ομάδα λογίων κατά την πρώιμη Οθωμανική αυτοκρατορία. Ο Reinsch (2003: 301) χρονολογεί την επιστολή αυτή το φθινόπωρο του 1468 σχετικά με δύο λογοτεχνικά έργα του Θ. Αγαλλιανού.

¹³ Ο Καρπόζηλος (2015: 316) πιθανολογεί, επίσης, πως ο Κριτόβουλος έζησε μέχρι το 1470.

Τα έργα του Κριτόβουλου

Όσον αφορά το ιστορικό έργο του αποτελείται από 5 βιβλία στα οποία περιγράφονται τα γεγονότα της περιόδου από το 1451 έως το 1467 ο κεντρικός ήρωας των *Ιστοριών* του είναι ο Μωάμεθ ο Πορθητής και η αφήγηση ξεκινά από τον Φεβρουάριο του 1451 με την άνοδό του στον θρόνο. Το κεντρικό θέμα του έργου του είναι η τελική καταστροφή της βυζαντινής αυτοκρατορίας από τους Οθωμανούς και η μεταφορά της εξουσίας στον Οθωμανό Σουλτάνο. Άλλα βασικά θέματα με τα οποία ασχολείται είναι οι εκστρατείες του Μεχμέτ Β΄ με απώτερό του στόχο να ολοκληρώσει την κυριαρχία στην Ευρώπη και η κατάργηση των τμημάτων που είχαν απομείνει από τη βυζαντινή αυτοκρατορία με μια ημιανεξάρτητη ζωή (Reinsch – Κολοβού, 2005: 8-10).

Το έργο ξεκινά με την ενθρόνιση του Σουλτάνου, παραλείπεται μια σειρά γεγονότων και μεταβαίνει απευθείας σε όσα σχετίζονται με την Άλωση της Βασιλεύουσας. Τα γεγονότα αυτά καταλαμβάνουν το ένα τρίτο του συνολικού έργου (σχεδόν ολόκληρο το πρώτο του βιβλίο). Όπως ο ίδιος ο Κριτόβουλος αναφέρει στο έργο του ήθελε στο μέλλον να συγγράψει μια δεύτερη ιστορική μονογραφία, όπου θα περιέγραφε την άνοδο των Οθωμανών ως εκείνο το σημείο αλλά και τις νίκες τους ενάντια στους Βυζαντινούς¹⁴. Παρόλα αυτά, φαίνεται πως αυτό το έργο δεν γράφτηκε ποτέ από τον ίδιο. Ο Reinsch (2003: 301) επισημαίνει πως αυτό το βιβλίο κατάφερε να το γράψει ο Λαόνικος Χαλκοκονδύλης και σε αρκετά σημεία του έργου του, πιστεύει, πως φαίνεται σαν να έχει δανειστεί φράσεις από τον Κριτόβουλο.

Ο Κριτόβουλος είχε αντιληφθεί πως βρισκόταν σε ένα σημείο μετάβασης από μια αυτοκρατορία σε μια άλλη. Επομένως, σκοπός του ήταν να μεταφέρει πληροφορίες σχετικές με αυτήν την εποχή στις επόμενες γενιές προς γνώση και ωφέλειά τους (Reinsch – Κολοβού, 2005: 9 & 17) αλλά και να προσφέρει δόξα και φήμη στα πρόσωπα των πρωταγωνιστών (Reinsch – Κολοβού, 2005: 17). Για πολλά γεγονότα που συνέβησαν μετά την Άλωση της Πόλης ο Κριτόβουλος αποτέλεσε τη μοναδική πηγή πληροφόρησης, ενώ ταυτοχρόνως περιέγραψε πώς πέρασαν στα χέρια των Οθωμανών τα τελευταία τμήματα της βυζαντινής αυτοκρατορίας. Επιπρόσθετα,

¹⁴ *ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἐς ὕστερον θεοῦ διδόντος ἐν ἄλλοις βιβλίοις ζυτᾶζομεν ἰδίαν ζυστησάμενοι πραγματείαν* (Α. 2. 1).

καμία άλλη πηγή δε μας πληροφόρησε τόσο διεξοδικά για τον τρόπο που ο Σουλτάνος θέλησε να φροντίσει και να εξωραΐσει την Πόλη μετά την Άλωση, καθώς ήταν ολιγάνθρωπη και για να γίνει πρωτεύουσα του οθωμανικού κράτους χρειαζόταν να είναι μεστή από ανθρώπους. Ακόμα, φάνηκε πως στόχος του Σουλτάνου ήταν να ενισχύσει την οικονομική δύναμη της Πόλης και να εξασφαλίσει τον εφοδιασμό της. Αυτός ήταν ο λόγος που μετέφερε ειδικευμένους τεχνίτες και εμπόρους σε αυτήν, ενώ οι ανειδίκευτοι μοιράστηκαν στα χωριά και στα περίχωρα. Βέβαια, δόθηκε σε όλους αυτούς βοήθεια, για να ξεκινήσουν οικονομικά (βόδια και σπόροι). Γενικότερα, λοιπόν, θέλησε να δείξει την προσπάθεια του Σουλτάνου να κάνει ξανά την Κωνσταντινούπολη οικονομικό και πολιτικό κέντρο της Οθωμανικής αυτοκρατορίας (Reinsch – Κολοβού, 2005: 11- 12).

Ο Κριτόβουλος, εκτός από το παραπάνω ιστορικό έργο, έγραψε ακόμα την προσευχή στον Χριστό και ένα ποίημα με δεκαοχτώ δωδεκασύλλαβους για τον Άγιο Αυγουστίνο. Το παραπάνω ποίημα μαρτυρά την εκπαίδευσή του αλλά και το πνευματικό κλίμα που επικρατούσε στον κύκλο του Γεώργιου- Γεννάδιου Σχολάριου στον οποίο εντάσσονταν και ο ίδιος. Υπάρχουν, ακόμα, δύο μη σωζόμενα έργα του *Η ομιλία για τα πάθη του Χριστού* και μια επιστολή στο έργο του *Ξυγγραφή* με την οποία έδειχνε την επιθυμία του να γράψει ένα ιστοριογραφικό έργο για όλους τους Σουλτάνους, πριν από τον Μεχμέτ Β΄, που κατάφεραν σταδιακά να αποδυναμώσουν και να κυριεύσουν τα εδάφη του Βυζαντίου. Η επιστολή αυτή και ο κώδικας καταστράφηκαν σε πυρκαγιά στη Μαδρίτη το 1671¹⁵.

¹⁵ Giarenis (2019: 3), Reinsch (2003: 298).

Οι κριτικές για τον Κριτόβουλο και το ιστορικό του έργο

Ο Κριτόβουλος είχε χαρακτηριστεί ως εγκωμιαστής του Σουλτάνου που απέφυγε δειλά κάθε κακολογία του ινδάλματός του. Όμως δεν υφίσταται ούτε αυτός ο χαρακτηρισμός, ούτε η άποψη του Moravcsik πως ο Κριτόβουλος αποσιώπησε όσα δεν θα προέβαλαν τη μορφή του Σουλτάνου τόσο ευνοϊκά, καθώς είναι εμφανές πως μέσα στο έργο του δεν αποσιώπησε επεισόδια, όπως τη σκληρή μεταχείριση που υπήρξε προς τους αιχμάλωτους υπερασπιστές του φρουρίου του Θεραπείου και τον τρόπο με τον οποίο θανατώθηκαν από τον Σουλτάνο (Α. 32), αν και η παράλειψη τέτοιου είδους επεισοδίων δε θα επηρέαζε το σύνολο της αφήγησης.

Την ίδια στιγμή οι αρνητικές κρίσεις που διατυπώθηκαν για τον Κριτόβουλο μπορούν να κατατριφθούν μιας και ο ίδιος παρουσίασε μέσα στο πρώτο του βιβλίο τη λεηλασία της Πόλης, τον θρήνο για την Πόλη αλλά και τον επιτάφιο λόγο για τον τελευταίο αυτοκράτορα. Σήμερα, οι περισσότεροι από όσους ασχολούνται με το θέμα της Αλώσεως και τα γεγονότα που σχετίζονται με αυτήν είναι θετικοί ως προς την αξιοπιστία στο έργο του (Reinsch – Κολοβού, 2015: 16).

Τα πρότυπα του Κριτόβουλου

Ο Κριτόβουλος είχε ως πρότυπο διάφορα έργα της αρχαίας ελληνικής ιστοριογραφίας. Δεν είχε ως στόχο να συγκεντρώσει και να προσφέρει τον μεγαλύτερο αριθμό πληροφοριών, αλλά να δημιουργήσει ένα λογοτεχνικό έργο που θα τηρούσε τους κανόνες του συγκεκριμένου λογοτεχνικού είδους. Αναφέρει πως τα ιδανικά της αλήθειας και της ακρίβειας ήταν υποχρεωτικά για τον ίδιο, ακολουθώντας ως βάση την αρχαία παράδοση. Δεν ήρθε σε αντίθεση με τον εαυτό του παρουσιάζοντας τους πρωταγωνιστές να εκφωνούν λόγο από τον οποίο διαφαίνονταν τα κίνητρα και τα μοτίβα συγκεκριμένων πράξεων και αποφάσεων. Σε γενικές γραμμές το σπουδαιότερο πρότυπο του ήταν ο Θουκυδίδης όχι μόνο όσον αφορά τον τίτλο του έργου του (*Ξυγγραφή*) και πολλές λέξεις ή εκφράσεις. Έχει μιμηθεί, ακόμα, τον τρόπο αφήγησης του ιστορικού και ακολούθησε τις βασικές αρχές του μοντέλου του για την οργάνωση του ιστορικού του υλικού (Γιαρένης, 2019: 2- 3). Παρόλα αυτά, όπως αναφέρουν οι Reinsch – Κολοβού δεν τον μιμείται δουλικά (2005: 18). Ακόμα, έχει δανειστεί διάφορα στοιχεία (γλωσσικά ή για τη σύνθεση διάφορων σκηνών) από τον Ηρόδοτο, τον Αρριανό, τον Ιώσηπο και τον Αίλιο Αριστείδη (Reinsch – Κολοβού, 2005: 17- 18), ενώ ο Τωμαδάκης (1953: 86) αναφέρει πως τα σημεία που περιγράφονται οι μάχες θυμίζουν περισσότερο τις περιγραφές μαχών του Ομήρου.

Όσον αφορά την επιρροή που δέχτηκε από τον Θουκυδίδη η Ξανθάκη-Καραμάνου (2018: 19-20) αναφέρει ότι ο Θουκυδίδης και ο Κριτόβουλος επικεντρώθηκαν αμφότεροι στην ακρίβεια (εμφανίστηκε ως *ἀκρίβεια* στον πρώτο, ενώ στον δεύτερο ως *ἀκριβῶς* ή *ἀκριβῆς*) και στην αξιοπιστία ως θεμελιώδεις αρχές για την αφήγηση ιστορικών γεγονότων. Ακόμα, θεωρεί πως υπήρξαν κοινά μοτίβα ανάμεσά τους και το αποδεικνύει με τη χρήση αποσπασμάτων από τα κείμενα τους *χαλεπὸν τὴν ἀκρίβειαν αὐτὴν τῶν λεχθέντων διαμνημονεῦσαι... ὅσον δυνατὸν ἀκριβείᾳ περὶ ἐκάστου ἐπεξελθὼν. ἐπιπόνως δὲ ἠύρισκετο* (Θουκυδίδης, 1. 22.1- 2) και *πολλὰ μογήσας... ἐξετάζων* (Κριτόβουλος, αφιερωματική επιστολή 4). Από τα παραπάνω αποσπάσματα έχει καταλήξει στο συμπέρασμα πως ήταν ιδιαίτερα κοπιαστικό το αποτέλεσμα να πλησιάσει όσο γινόταν πιο κοντά στην αλήθεια. Επίσης, διαπιστώνει πως και στις δύο περιπτώσεις υπήρξε πληροφόρηση από γνώστες των γεγονότων και οι πληροφορίες αυτές εξετάστηκαν από τους συγγραφείς.

Η ίδια πραγματεύεται τις δύο ομιλίες του Σουλτάνου στις οποίες ήταν εμφανείς οι έννοιες του Θουκυδίδη και αναφέρει πως υπάρχει διχογνωμία σχετικά με το εάν οι ομιλίες αυτές εκφωνήθηκαν από τον Μεχμέτ Β΄ ή αν αποτέλεσαν κατασκευάσμα του Κριτόβουλου. Παρόλα αυτά, υπάρχουν ομοιότητες ανάμεσα στις δύο ομιλίες του Σουλτάνου με τμήματα του έργου του Θουκυδίδη. Σχετικά με την πρώτη ομιλία του Σουλτάνου στο τμήμα Α. 14- 16 και την προβολή της δόξας της Βασιλεύουσας θεωρεί πως το τμήμα αυτό παρουσιάζει ομοιότητες με όσα αναφέρονται στον *Επιτάφιο* του Περικλή για το κύρος της Αθήνας. Επιπλέον, παρουσιάζει την άποψη πως στις ομιλίες του Σουλτάνου ο Κριτόβουλος είχε χρησιμοποιήσει στοιχεία από την ομιλία των Κορίνθιων, από την αφήγηση για τις Πλαταιές και από το τμήμα με τις συμβουλές του Σπαρτιάτη Βρασίδα προς τους συμμάχους και τους στρατιώτες (Ξανθάκη-Καραμάνου, 2018: 20-21).

Ο Κριτόβουλος στο έργο του (Α. 3. 7- 8) αναφέρεται ονομαστικά στον Ιώσηπο που στο έργο του *Περί τοῦ Ἰουδαϊκοῦ πολέμου* πραγματεύτηκε το θέμα της κατάληψης των Ιεροσολύμων από τους Ρωμαίους. Η Καμπιανάκη (2018: 222) θεωρεί πως με τον τρόπο αυτό δημιούργησε παραλληλισμό ανάμεσα στα δύο έργα. Επίσης, η ίδια πιστεύει πως δεν ήταν τυχαίο που ο Κριτόβουλος βρήκε ομοιότητες ανάμεσα στο έργο του Ιώσηπου και στο δικό του, αφού αυτές σχετίζονται με τις περιστάσεις κάτω από τις οποίες έγραψαν τα έργα τους. Αμφότεροι αναφέρθηκαν σε πόλεις που αποτέλεσαν σύμβολα για το έθνος τους και πέρασαν στα χέρια των κατακτητών, ενώ οι ίδιοι έγραψαν τα έργα τους υπό την προστασία των νέων κυβερνώντων.

Επιπλέον, η Καμπιανάκη (2018: 223- 224) θεωρεί τον Ιώσηπο και το έργο του ως ένα καλό παράδειγμα ιστορικού που προχώρησε σε έπαινο των αξιοθαύμαστων κατορθωμάτων του κατακτητή της πατρίδας, προσπαθώντας την ίδια στιγμή να προβάλλει τις αρετές των συμπολιτών του. Σύμφωνα με την άποψη του Steve Mason, που παραθέτει, ο Ιώσηπος κατάφερε να διακρίνει ξεκάθαρα τις κακές πολιτικές επιλογές που έκαναν μεμονωμένα άτομα από τον λαό και τον εθνικό χαρακτήρα. Ο Κριτόβουλος από την πλευρά του προσπάθησε να επιτύχει μια ισορροπία εξυμνώντας τις πολεμικές αρετές του Σουλτάνου και μερικών Οθωμανών στρατηγών, ενώ ταυτοχρόνως παρουσίασε τους Βυζαντινούς ως γενναίους και θαρραλέους άντρες. Ακολουθώντας πορεία σκέψης ανάλογη με τον Ιώσηπο αναφέρει πως δεν ήταν δίκαιο να κατηγορηθεί το έθνος ολόκληρο για την ανικανότητα των αρχόντων να διαχειριστούν σωστά την εξουσία και να πάρουν τις σωστές αποφάσεις στα δημόσια

θέματα¹⁶. Αυτό μπορεί να αποτέλεσε μια κριτική απέναντι στον αυτοκράτορα και στους συμβούλους του που κατά την πολιορκία της Πόλης δε δέχτηκαν την πρόταση του Μεχμέτ Β΄ να παραδώσουν την Πόλη σε αυτόν και να ζήσουν ειρηνικά, διατηρώντας τα αγαθά και τις περιουσίες τους.

Ο Κριτόβουλος αναφέρει πως ήθελε να γράψει την αλήθεια στο έργο του (Α. 3. 8 *καὶ τὴν ἀλήθειαν σφύζοντες*). Αυτό αποδεικνύει πως ήταν εξοικειωμένος με τη φήμη του Ιώσηπου ως συγγραφέα που αγαπούσε την αλήθεια. Στο σημείο αυτό όμως η έννοια της φιλαληθείας δεν ήταν συνδεδεμένη με τον Χριστιανισμό, όπως συνέβαινε σε άλλα κείμενα. Εδώ ο Κριτόβουλος έχει καταφέρει να χρησιμοποιήσει το χαρακτηριστικό του Ιώσηπου με έναν δικό του μοναδικό τρόπο, απογυμνώνοντάς το από τον θρησκευτικό χαρακτήρα (Καμπιανάκη, 2018: 226).

¹⁶ *εἰ δε τινες ἐν καιροῖς ἰδίοις τῶν πραγμάτων ἐπιστατοῦντες... ἀλλὰ μὴ τοῦ γένους κατηγορεῖν* (Α. 3. 7).

Ο χρόνος συγγραφής των *Ιστοριών*

Ο Reinsch (2003: 300) πιστεύει πως ο Κριτόβουλος άρχισε τη συγγραφή των *Ιστοριών* το αργότερο μέχρι το καλοκαίρι του 1453. Οδηγείται στο συμπέρασμα αυτό από ένα απόσπασμα που βρίσκεται περίπου στα μέσα του πρώτου βιβλίου. Συγκεκριμένα το απόσπασμα είναι το Α. 28. 4, όπου αναφέρει *Ίσαάκω δὲ τῷ τῆς Ἀσίας ἐπάρχοντι τότε καὶ Μαχουμούτει κόμητι ὄντι τὸ τηνικαῦτα, ἀνδράσι γενναίοις τε καὶ τῇ κατὰ πόλεμον ἐμπειρία καὶ τόλμη θαυμαζόμενοις πολλῶ, τὸ ἀπὸ τοῦ Μυριανδρίου μέχρι τῶν τῆς Χρυσέας Πυλῶν καὶ τῆς ταύτη θαλάττης μέρος ἐπιτρέπει.* Στο παραπάνω απόσπασμα αναφέρεται ο Ισαάκιος και ο Κριτόβουλος τον χαρακτήρισε ως *τῷ τῆς Ἀσίας ἐπάρχοντι τότε.* Σύμφωνα, λοιπόν, με τον Reinsch ο Ισαάκιος κατείχε τη θέση του έπαρχου της Ασίας μέχρι το καλοκαίρι του 1453 και με τη λέξη *τότε* μέσα στο κείμενο του μαρτυρεί πως πια δεν κατείχε τη θέση αυτή. Από την άλλη πλευρά, ο Μαχμούτ αναφέρεται ως *κόμητι ὄντι τὸ τηνικαῦτα*, δηλαδή ως βεζίρης τη στιγμή εκείνη, διατηρώντας τη θέση αυτή μέχρι το καλοκαίρι του 1453 και έπειτα έγινε μεγάλος βεζίρης. Παρόλα αυτά, ο Reinsch επισημαίνει ότι η λέξη *τηνικαῦτα* προστέθηκε μετέπειτα στο περιθώριο του χειρογράφου. Όλα αυτά αποδεικνύουν πως το κείμενο γράφτηκε χωρίς την προσθήκη κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού του 1453 που ο Μαχμούτ εξακολουθούσε να έχει τη θέση του Βεζίρη. Κατά τη συμπλήρωση και διόρθωση του κειμένου από τον Κριτόβουλο το 1466 ο Μαχμούτ κατείχε το αξίωμα του μεγάλου βεζίρη για δεκατρία χρόνια ήδη. Αυτός ήταν ο λόγος που δεν μπορούσε να αναφέρεται πια ως κόμης και δημιουργήθηκε σχόλιο στο περιθώριο του χειρογράφου.

Ο Κριτόβουλος έγραψε το πρώτο μέρος του έργου και το ολοκλήρωσε στη φάση αυτή με τα γεγονότα του φθινοπώρου του 1461. Το χειρόγραφο αυτό το αφιέρωσε το 1466 στον Σουλτάνο μαζί με μια αφιερωτική επιστολή. Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειωθεί ότι οι ενδιάμεσοι τίτλοι στο κείμενο γράφτηκαν από τον ίδιο με χρώμα κόκκινο στην ωά του κειμένου. Αργότερα, επεξεργάστηκε και συνέχισε το κείμενο, ώστε να καταλήξει στη σημερινή του μορφή και το αφιέρωσε για μία ακόμα φορά στον Σουλτάνο το φθινόπωρο του 1467 με νέα αφιερωματική επιστολή. Το χειρόγραφο αυτό μαζί με το πρώτο αφιερωματικό γράμμα του 1466 σώζεται ως κώδικας G. I.3. στη βιβλιοθήκη του Σαραγιού στην Κωνσταντινούπολη (Topkapi Sarayi Müzesi). Για το δεύτερο γράμμα δεν γνωρίζουμε τίποτα από τη στιγμή που

έφτασε στα χέρια του K. Tischendorf τον Αύγουστο του 1859 (Reinsch – Κολοβού, 13- 14).

Το ιστορικό πλαίσιο της εποχής πριν την Άλωση

Τον Οκτώβριο του 1448 πέθανε ο αυτοκράτορας Ιωάννης Η΄ Παλαιολόγος με διάδοχό του στον θρόνο τον Κωνσταντίνο ΙΑ΄ Παλαιολόγο (ή Δραγάση) που βρισκόταν στον Μορέα. Μέχρι τις 12 Μαρτίου που έφτασε στην Πόλη η μητέρα του η Ελένη Δραγάση ενήργησε ως αντιβασιλέας. Ο Κωνσταντίνος ΙΑ΄ Παλαιολόγος αναγορεύτηκε αυτοκράτορας στον Μυστρά, όμως στέψη του ως αυτοκράτορας δεν έγινε ούτε στον Μυστρά, ούτε στην Πόλη. Αυτό ήταν απόρροια της θετικής του στάσης σχετικά με την Ένωση των δύο εκκλησιών και θεωρήθηκε πως η στέψη του θα όξυνε περισσότερο την κόντρα ανάμεσα σε Ενωτικούς και Ανθενωτικούς στην Πόλη, καθώς η διαμάχη τους είχε διχάσει την Πόλη τα δύο τελευταία χρόνια. Την ίδια στιγμή ο Σουλτάνος θα προτιμούσε να είχε δει στον θρόνο τον Δημήτριο, αδερφό του Κωνσταντίνου ΙΑ΄ Παλαιολόγου, που δεν επιθυμούσε την Ένωση. Ο λόγος αυτής της προτίμησης του Σουλτάνου ήταν πως ούτε ο ίδιος εμπιστευόταν αυτή την Ένωση των Εκκλησιών (Donald, 1993: 369- 371). Τελικά, λίγο πριν την Άλωση και συγκεκριμένα στις 12 Δεκεμβρίου 1452 στον ιερό ναό της Αγίας Σοφίας έγινε λειτουργία και διαβάστηκαν τα διατάγματα της Ένωσης που ορίστηκαν στη σύνοδο της Φλωρεντίας. Παρόλα αυτά, λίγοι ήταν οι κάτοικοι της Πόλης που χαροποιήθηκαν με την τελετή αυτή (Donald, 1993: 377).

Λίγα χρόνια αργότερα, συγκεκριμένα τον Φεβρουάριο του 1451, ο Σουλτάνος Μουράτ Β΄ πέθανε στην Αδριανούπολη και διάδοχός του για τον θρόνο ήταν ο μόλις 19 ετών Μεχμέτ Β΄. Η κατάληψη της Βασιλεύουσας αποτέλεσε στόχο και έμμονη ιδέα για τον νέο Σουλτάνο από την αρχή. Παρόλα αυτά, αμέσως μετά τη στέψη του ως Σουλτάνος έκανε ειρήνη με διάφορα μέρη του χριστιανικού κόσμου. Αυτή του η κίνηση και το νεαρό της ηλικίας του έκανε τους Βυζαντινούς και γενικότερα τους δυτικούς να τον υποτιμήσουν (Donald, 1993: 372). Στη συνέχεια όμως κατάφερε να αναδειχθεί, μετά τον Βαγιαζήτ, ως ο πιο γενναίος και ο πιο δυνατός προκαλώντας τρόμο και απειλώντας τον χριστιανικό κόσμο.

Οι βασικοί ήρωες: Μεχμέτ Β΄ & Κωνσταντίνος ΙΑ΄ Παλαιολόγος

Ο Καραλής (1997: 47) αναφέρει ότι οι δύο βασικοί ήρωες της Αλώσεως ξεκίνησαν να ασκούν την εξουσία τους έχοντας δεχτεί και οι δύο μια απογοήτευση. Από τη μία πλευρά, ο Κωνσταντίνος ΙΑ΄ Παλαιολόγος ήρθε στην Πόλη και βρέθηκε αντιμέτωπος με την αριστοκρατία της και τη σκληρότητά της σχετικά με την Ένωση των δύο Εκκλησιών. Από την άλλη, ο Μεχμέτ Β΄ ανέλαβε την εξουσία, αφού ο πατέρας του παραιτήθηκε από το αξίωμά του την περίοδο από τον Δεκέμβριο 1444 έως τον Σεπτέμβριο 1446 (Reinsch – Κολοβού, 2005: 53). Λίγο αργότερα, όμως, και μετά από τις επεμβάσεις των γαζήδων αναγκάστηκε να παραιτηθεί από τη θέση του Σουλτάνου, για να την ανακαταλάβει ο πατέρας του.

ι) Κωνσταντίνος ΙΑ΄ Παλαιολόγος

Ο Κριτόβουλος χαρακτήρισε τον Κωνσταντίνο Παλαιολόγο δυστυχισμένο στη ζωή του και ακόμα πιο δυστυχισμένο στο τέλος του (Α. 69. 3 *ἐπὶ Κωνσταντίνου, δυστυχοῦς βασιλέως & 72. 2 δυστυχῆς μέντοι γε παρὰ πάντα τὸν βίον, κὰν τῷ τέλει δὲ δυστυχέστατος*). Τον παρουσίασε να πεθαίνει κατά τη διάρκεια του πολέμου (Α. 72. 1 *θνήσκει δὲ καὶ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος αὐτὸς μαχόμενος*), δείχνοντας πως δεν δεχόταν τις λαϊκές δοξασίες κατά τις οποίες ήταν ζωντανός και κρυμμένος, μέχρι να έρθει η στιγμή για την ανάκτηση της Πόλης¹⁷. Σύμφωνα με όσα ακούστηκαν τα τελευταία λόγια του Κωνσταντίνου, μόλις είδε τους Οθωμανούς να εισβάλλουν στην Πόλη ήταν: «*ἡ Πόλη κατακτάται καὶ ἐγὼ ἀκόμα ζῶ;*» (Α. 72. 2) και όρμησε μέσα στη μάχη, όπου σκοτώθηκε. Στην παράγραφο Α. 72 ο Κριτόβουλος αποδίδει μια θετική εικόνα του Κωνσταντίνου ΙΑ΄, χαρακτηρίζοντάς τον ως άνδρα γενναίο και φρόνιμο στην ιδιωτική του ζωή, συνετό, μορφωμένο χωρίς να ήταν υποδεέστερος των προκατόχων του και σε ετοιμότητα να κάνει και να πάθει τα πάντα για την πατρίδα και τον λαό του.

¹⁷ Ο Πασπάτης (1890: 199- 200) θεωρεί πως το νεκρό σώμα του τελευταίου βυζαντινού αυτοκράτορα δεν βρέθηκε και είχε ταφεί σε κοινό τάφο με πτώματα συμπολεμιστών και εχθρών.

Ο Donald (1993: 390) κάνει λόγο για το ενδιαφέρον που έδειξε ο Σουλτάνος για την τύχη του αυτοκράτορα. Είχε πραγματοποιηθεί μία αναζήτηση όμως το σώμα του δεν ταυτοποιήθηκε ποτέ με απόλυτη σιγουριά. Απορρίπτει τόσο τις ιστορίες για τον ζωντανό αυτοκράτορα, όσο και για τη φυγή του από την Πόλη.

ii) Μεχμέτ Β΄

Ο Κριτόβουλος στο έργο του χαρακτηρίζει τον Μουράτ Β΄ ως *άνηρ ἄριστος τοῖς πᾶσι καὶ μεγάλωφρων, ἀλλὰ δὴ καὶ στρατηγικώτατος* (Α. 4. 1) και τον παρουσιάζει ως έκτο διάδοχο του γένους των Ατουμάνων (*τοῦ λαμπροτάτου γένους ὧν Ἄτουμάνων*) που απεβίωσε το έτος 6959 από κτίσεως του κόσμου, αντιστοιχώντας στα έτη 1450 ή 1451. Ως διάδοχός του στον θρόνο ανακηρύχτηκε ο νεαρός Μεχμέτ Β΄ που ήδη βρισκόταν στη Μαγνησία (Manisa) ως διοικητής και επέστρεψε στην Αδριανούπολη να αναγορευτεί Σουλτάνος (Α. 4. 3 *παραλαμβάνει τὴν βασιλείαν Μεχεμέτης ὁ τούτου υἱὸς ἔβδομος αὐτὸς εἰκοστὸν ἔτος ἄγων ἤδη τῆς ἡλικίας μετὰπεμπτος ἐξ Ἀσίας γεγινώς*). Όμως την αναγόρευσή του συνόδευσαν κάποια ασυνήθιστα και θαυμάσια σημάδια με κάτι παρόμοιο να είχε συμβεί και κατά τη γέννησή του (Α. 4. 4 *ἀήθη τέ τινα καὶ τερατώδη, ὥσπερ δὴ κὰν τῆ τούτου γεννήσει*). Όλα αυτά ερμηνεύτηκαν ως ένα μήνυμα πως έρχονταν ριζικές αλλαγές και ανατροπές των πραγμάτων (Α. 4. 4 *ταῖς μεγίσταις τῶν καθεστώτων καινοτομίαις τε καὶ μεταβολαῖς*), ενώ οι χρησμολόγοι και οι προφῆτες προέβλεπαν ότι ο νέος αυτός Σουλτάνος θα ξεπερνούσε τους προγόνους σε δόξα, πλούτο, εξουσία και σπουδαίες πράξεις (Α. 4. 4 *τὴν τοῦ νέου βασιλέως ἐσόμενην περὶ πάντα τύχην καὶ ἀρετὴν... ἐπὶ τε δόξῃ καὶ πλούτῳ καὶ δυναστείᾳ καὶ κατορθώμασι*)¹⁸. Τέλος, και ο ίδιος ήταν προληπτικός και έδινε βαρύτητα στα θεϊκά σημάδια, όπως φαίνεται από το απόσπασμα *ἐνήγον δὲ αὐτὸν μάλιστα πρὸς τοῦτο καὶ θεοσημεῖαί τινες, ἔτι δὲ μαντεῖαι καὶ οἰωνισμοὶ καὶ κληδόνες καὶ ἄλλα ἄττα, οἷς τε προσεῖχε πάνυ καὶ οἷς τὸ μέλλον ἄνθρωποι θηρῶνται, ἃ πάντα ἐς ταῦτὸν ἔφερε καὶ χρηστάς οἱ ὑπετίθει ἐλπίδας ἀλώσιμον εἶναι τὴν Πόλιν αὐτῷ* (Α. 13. 4).

Μετά την ενθρόνισή του ο Μεχμέτ Β΄ δεν ήταν ευχαριστημένος με όλα αυτά που είχε και με τη φαντασία του είχε κυριεύσει ολόκληρη την οικουμένη (Α. 5. 1 *οὐκ ἀποχρῆν ἐνόμισε αὐτῷ ταῦτα οὐδὲ τοῖς παροῦσιν ἠγάπησεν, ἀλλ' εὐθὺς πᾶσαν ἐπέτρεχε τὴν οἰκουμένην τῷ λογισμῳ καὶ τὴν ταύτης ἀρχὴν εἶχεν ἐν νῷ*). Το μυαλό του, όπως

¹⁸ Όσον αφορά τους χρησμούς αυτούς ο Ταξίδης (2012: 166) αναφέρει πως σκόπιμα ο Κριτόβουλος αποσιώπησε κάποιες στρατιωτικές αποτυχίες του Σουλτάνου, καθώς εκ των υστέρων γνώριζε τη θριαμβευτική του πορεία. Μέσα από τα σημάδια και τα λόγια των χρησμολόγων υπαινίσσεται στο σπουδαιότερο κατόρθωμά του που είναι η Άλωση της Πόλης.

αναφέρει ο Κριτόβουλος, στρέφονταν σε άντρες σαν τον Μέγα Αλέξανδρο¹⁹, τον Πομπήιο, τον Καίσαρα και σε βασιλιάδες ή στρατηγούς αντίστοιχου κύρους. Επιπλέον, ο Κριτόβουλος δεν δίστασε να τον χαρακτηρίσει φιλόσοφο, καθώς διέθετε σοφία και ακριβή γνώση όλων εκείνων που γνώριζαν οι αρχαίοι (Α. 5. 2 *σοφία και τὸ πάντα τὰ τῶν παλαιῶν εἶδεναι καλῶς*). Είχε μελετήσει όλα τα έργα της αραβικής και της περσικής επιστήμης αλλά και όσα ελληνικά συγγράμματα της Στοάς και του Περιπάτου είχαν μεταφραστεί στα Περσικά και τα Αραβικά, ενώ είχε τους πιο καλούς δασκάλους από τους Πέρσες και τους Άραβες για τα θέματα αυτού του είδους (Α. 5. 2. *ἤσκητο γὰρ ἐς ἄκρον πᾶσαν τὴν Ἀρράβων καὶ Περσῶν... καὶ σοφοῖς τὰ τοιαῦτα*). Ο Καραλής (1997: 48- 50) επισημαίνει πως ο Σουλτάνος γνώριζε αρκετές γλώσσες, κουβέντιαζε για την ελληνική φιλοσοφία και έγραφε ποιήματα. Τον χαρακτηρίζει ως *ελληνίζων Σουλτάνο* που θα έφερνε τον διχασμό ανάμεσα στους Οθωμανούς της Δύσης και της Ανατολής. Επιπλέον, τον παρουσιάζει ως τον σθεναρότερο εκφραστή του ελληνίζοντος πνεύματος στην οθωμανική αυτοκρατορία επί της εποχής του και αποτέλεσε τυπικό παράδειγμα Οθωμανού κατά τη διάρκεια του δέκατου πέμπτου αιώνα, καθώς αγωνίζεται και υποφέρει ώστε να έρθει η *αναγνώριση*.

Μετά από τις γενικές αυτές πληροφορίες για τον νέο Σουλτάνο ο Κριτόβουλος ενημερώνει για τις κινήσεις που έκανε μέχρι να φτάσει στην πραγματοποίηση του τελικού του στόχου. Πρώτο του βήμα ήταν να προχωρήσει σε συνθήκη ειρήνης με τον Κωνσταντίνο και τους Βυζαντινούς, ενώ έκανε το ίδιο έπειτα με τον Καραμάνο, τον άρχοντα της Φρυγίας και της Κιλικίας (Α. 5. 3 *καὶ πρῶτα μὲν σπένδεται Ρωμαίοις καὶ βασιλεῖ Κωνσταντίνῳ, μετὰ δε τοῦτο καὶ Καραμάνῳ τῷ τῆς ἄνω Φρυγίας τε καὶ Κιλικίας ἐπάρχοντι*). Κατόπιν, προχώρησε στον έλεγχο της διοίκησης του κράτους και στην εξέταση των σατραπειών στα υποδουλωμένα έθνη. Πολλοί από τους διοικούσαν τις σατραπείες απολύθηκαν και στη θέση τους ήρθαν άντρες που ξεπερνούσαν τους υπόλοιπους σε στρατηγική δεξιότητα, σε εξυπνάδα και δικαιοσύνη, καθώς στόχος του ήταν να διοικείται το κράτος όσο το δυνατόν δικαιότερα (Α. 5. 4 *ἐς ἐξέτασιν καθίσταται τῆς ὅλης ἀρχῆς... τὴν ὑφ' αὐτῷ πᾶσαν ἀρχὴν διοικεῖσθαι*). Έπειτα,

¹⁹ Σύμφωνα με τους Reinsch – Κολοβού (2005: 59) ο παραλληλισμός ανάμεσα στον Μ. Αλέξανδρο και τον Μεχμέτ Β΄ συναντάται συχνά στο έργο του Κριτόβουλου. Ο Σουλτάνος γνώριζε τον Μ. Αλέξανδρο από τα παιδικά του χρόνια μέσα από την περσική και την τουρκική ποίηση.

Επίσης, όπως επισημαίνει ο Καραλής (1997: 48) διάβαζε τις ιστορίες του Μεγάλου Αλεξάνδρου, την Ιλιάδα, τους θρύλους των παλιότερων Σουλτάνων και τις ιστορίες του εθνικού ήρωα των Οθωμανών του Dede Korkut.

προχώρησε σε έλεγχο των καταλόγων των στρατεύσιμων αλλά και των στρατευμάτων του ιππικού, των οπλιτών και του στρατού που συντηρούνταν από τον Σουλτάνο (A. 4. 5 *ἔπι δὲ τούς τε καταλόγους καὶ τὰς τάξεις... ἐκ τοῦ βασιλικοῦ ταμείου τρεφομένους*). Σύμφωνα με τον Κριτόβουλο, ο Σουλτάνος είχε δείξει μεγαλύτερο ενδιαφέρον για τη φρουρά των Γενιτσάρων²⁰, καθώς αυτή του εξασφάλιζε την προσωπική του προστασία και την προστασία ολόκληρου του κράτους (A. 5. *καὶ μάλιστα δὴ τὴν βασίλειον αὐλὴν... καὶ τῇ τοῦ σώματος φυλακῇ καὶ τῇ τῆς ὄλης ἀρχῆς*). Τέλος, ο Σουλτάνος προχώρησε σε έλεγχο των πατρικών θησαυρών, ελέγχοντας τους θησαυροφύλακες και εξέτασε αυστηρά τους διαχειριστές των ετήσιων φόρων (A. 5. 6 *μετὰ δὲ ταῦτα τούς θησαυροὺς ἀνηρεύνα... καὶ εἰς ἀνάγκην ἦγε λογοθεσίων*). Έτσι διαπίστωσε πως πολλά χρήματα από τους φόρους είχαν ξοδευτεί άσκοπα (A. 5. 6 *καὶ πολλὰ δὴ τῶν δημοσίων τε καὶ βασιλικῶν χρημάτων... τριτημόριόν που μάλιστα τῶν ἐπετείων φόρων*) και έκτοτε τα διασφάλισε, προσθέτοντας περισσότερα χρήματα στα κρατικά ταμεία μέσω των φόρων²¹.

²⁰ Οι γενίτσαροι (yeniçeri) ήταν ο πυρήνας του οθωμανικού στρατού και εκλεκτό σώμα του πεζικού. Ο στρατός αυτός δημιουργήθηκε από το παιδομάζωμα (devşirme), δηλαδή τη στρατολόγηση και τον εξισλαμισμό παιδιών των Χριστιανών. Έπειτα, τα παιδιά αυτά εκπαιδεύονταν με αυστηρότητα και μεγάλο θρησκευτικό φανατισμό. Επικεφαλής της ομάδας τους ήταν ο yeniçeri ağası και με τη μεγάλη δύναμη που απέκτησαν αποτέλεσαν απειλή για την εξουσία των ίδιων των Σουλτάνων.

Ο Μίχος (2017: 34- 35) αναφέρεται στον θεσμό του παιδομαζώματος την περίοδο της εξουσίας του Μεχμέτ Β΄ και επισημαίνει πως την περίοδο αυτή υπάρχουν περισσότερες πληροφορίες για τον θεσμό αυτό, ιδίως από το 1453 και μετά, καθώς πριν το 1453 οι πληροφορίες είναι ελάχιστες και όχι κατατοπιστικές.

²¹ Ο Πασπάτης (1890: 77) αναφέρεται στη λιτότητα του Σουλτάνου που αποσκοπούσε στη συγκέντρωση των χρημάτων και στη σωστή χρήση τους. Τιμωρούσε όσους καταχράστηκαν χρήματα του κρατικού ταμείου, αλλά και τους οικονομούς που τα ξόδευαν για αγορές άχρηστων πραγμάτων.

Τα συναισθήματα

Ως συναίσθημα ορίζεται κάθε ευχάριστη ή δυσάρεστη ψυχική κατάσταση που προκαλείται λόγω αισθημάτων, παραστάσεων ή σκέψεων. Το κάθε συναίσθημα μπορεί να είναι ευχάριστο ή δυσάρεστο, θετικό ή αρνητικό και ανώτερο ή κατώτερο ανάλογα με το είδος των αναγκών που καλύπτει (πνευματικές ή υλικές αντίστοιχα). Συναισθήματα είναι η χαρά, η λύπη, η αγάπη, το μίσος και ο φόβος²². Παρόλα αυτά, αξίζει να σημειωθεί πως τα συναισθήματα δεν αποτελούν μια σταθερά, αλλά διαφέρουν ανάλογα με τον πολιτισμό και την εποχή. Έτσι, λοιπόν, τα συναισθήματα στο Βυζάντιο και οι απόψεις των Βυζαντινών για αυτά διαφέρουν από τις σύγχρονες απόψεις και τις αντίστοιχες εμπειρίες (Hinterberger, 2014: 241-242). Στο Βυζάντιο το πάθος είναι ο όρος που βρισκόταν κοντά νοηματικά στην έννοια του συναισθήματος. Πάθος είναι ό,τι συμβαίνει ή τυχαίνει σε κάποιον ή στην ψυχή του (συνήθως με αρνητική σημασία) και θεωρούνταν ανθρώπινο χαρακτηριστικό, ενώ ο Θεός χαρακτηριζόταν ως απαθής. Σε γενικές γραμμές, όμως, υπήρξε θέμα διαμάχης εάν τα πάθη είναι έμφυτα στον άνθρωπο ή όχι (Hinterberger, 2014: 246-247).

Όσον αφορά τα συναισθήματα του Βυζαντίου αξίζει να επισημανθεί πως εκεί υπήρξαν αρκετά συναισθήματα που δεν έχουν κάποια ισοδύναμα στη σύγχρονη εποχή, όπως για παράδειγμα η *κατάνυξις* και η *ακηδία*. Υπάρχουν, όμως, κάποια συναισθήματα που στο Βυζάντιο κατείχαν σημαντικότερη θέση συγκριτικά με τη σύγχρονη εποχή. Ο *φθόνος* και η *μνησικακία* αποτελούν τέτοια παραδείγματα. Υπήρχαν και κάποια άλλα συναισθήματα που δεν είχαν τόση σημασία, όση σήμερα όπως ο έρωτας και η ερωτική ζήλεια. Την ίδια στιγμή διάφορα σύγχρονα συναισθήματα, για παράδειγμα το άγχος και η ενοχή δεν υπήρχαν στο Βυζάντιο (Hinterberger, 2014: 242-243).

²² Ο ορισμός προέρχεται από το Λεξικό του Τριανταφυλλίδη [Λεξικό της κοινής νεοελληνικής \(greek-language.gr\)](https://www.greek-language.gr) Ημ. Προβολής: 24/ 3/ 2022.

I) Ο φθόνος

Ο φθόνος ήταν αυτό το συναίσθημα που θεωρούνταν η μεγαλύτερη αμαρτία και προκαλούσε κακό τόσο στον φθονούμενο όσο και στον φθονερό που δεν άντεχε να βλέπει την ευτυχία του συνανθρώπου του (Λαμπάκης, 2017: 500). Σύμφωνα με τον Hinterberger (2014: 253) μπορούσε να ονομαστεί ακόμα *βασκανία* ή *ζήλος* και εκδηλωνόταν απέναντι σε κάποιο κοντινό κοινωνικά πρόσωπο (για παράδειγμα σε κάποιον γείτονα ή συνάδερφο). Σύμφωνα με όσα αναφέρει ο Λαμπάκης (2017: 500) τα περιβάλλοντα που ευνοούσαν την ύπαρξη φθόνου ήταν αυτό του αυτοκράτορα, αυτό του εκκλησιαστικού και μοναστηριακού χώρου, αυτό των ομότεχνων και αυτό των γυναικών.

Ο φθονερός άνθρωπος χρησιμοποιούσε τη συκοφαντία και τη δυσφήμιση, για να επιτύχει τον σκοπό του. Ακόμα, στα ιστοριογραφικά κείμενα υπήρχαν πολλά επεισόδια φθόνου με ίδια δομή με τον αυτοκράτορα να ευνοεί ένα πρόσωπο και του δίνει τιμές, δώρα ή ανώτερη θέση συγκριτικά με τους υπόλοιπους. Όλα αυτά είχαν ως αποτέλεσμα τη γέννηση του φθόνου. Ο κάθε άντρας που ένιωθε φθόνο, απευθυνόταν στον αυτοκράτορα και με όσα του έλεγε, τον έκανε να αμφιβάλει και έτσι ο μέχρι τότε ευνοούμενος έχανε όλα του τα προνόμια και τις τιμές. Άλλο ένα χαρακτηριστικό του φθόνου αποτέλεσε η αυτοκαταστροφή, αφού ο φθόνος «τύφλωνε» τον φθονερό και δεν τον άφηνε να κοιτάξει τη δική του ευημερία. Σε γενικές γραμμές ο φθόνος συνδεόταν στενά με τον Διάβολο²³. Αυτό έπαιξε σημαντικό ρόλο στο πώς οι Βυζαντινοί αντιλαμβάνονταν τον φθόνο.

Ο Κριτόβουλος στο Α. 73. 2, 8 & 9 αναφέρει το συναίσθημα του φθόνου που είχε προκληθεί σε μερικούς συμβούλους (Α.73. 9 *τῶν γὰρ μέγα δυναμένων ἔνιοι φθόνῳ δὲ καὶ μίσει*) του Σουλτάνου με αποτέλεσμα να τον πείσουν να θανατώσει όσους επιφανείς Βυζαντινούς ήταν ζωντανοί. Εξαρχής ο Μεχμέτ Β΄ είχε καλά σχέδια για τους ευγενείς του Βυζαντίου (Α. 73. 2 *καὶ χρηστὰ περὶ αὐτῶν ἐβουλεῦετο, εἰ καὶ ὁ φθόνος μικρὸν οὐκ εἶασεν ὕστερον*). Ακόμα, όσον αφορά τον Νοταρά σκόπευε να τον διορίσει έπαρχο της Πόλης και επιστάτη του εοικισμού της, καθώς είχε ήδη λάβει τις συμβουλές του για το συγκεκριμένο θέμα. Παρόλα αυτά, ο Κριτόβουλος επισημαίνει στο Α. 73. 8 *ἀλλ' ἔφθησαν αὐτοὺς τὰ τοῦ φθόνου βέλη βαλόντα καιρίαν καὶ κυροῦται θάνατος ἄδικος κατ' αὐτῶν* και με τον τρόπο αυτό ο Νοταράς καταδικάστηκε άδिका σε θάνατο. Έπειτα, δεν διστάζει να μας παραθέσει τα λόγια των

²³ Συχνά αποκαλούνταν «Φθονερός».

φθονερών προς τον Σουλτάνο σύμφωνα με τα οποία οι ευγενείς της βυζαντινής αριστοκρατίας ήταν πιο ασφαλείς νεκροί, διότι στη συνέχεια θα επιθυμούσαν τα παλιά τους αγαθά και θα έκαναν τα πάντα ενάντια της Πόλης²⁴ (Α. 73. 9 *οὐδὲ ζῆν ὄλως καὶ περινοστεῖν... ἢ αὐτοῦ μένοντας*). Με τον τρόπο αυτό οι φθονεροί με τις συκοφαντίες κατάφεραν να παραπλανήσουν τον Σουλτάνο (Α. 73. 10 *τούτοις πεισθεῖς ἢ μᾶλλον παραπεισθεῖς ὁ βασιλεὺς ἐκέλευσεν ἀναιρεθῆναι τοὺς ἄνδρας*). Στην πορεία, βέβαια, ο Σουλτάνος κατάλαβε τη συκοφαντία, μίσησε τους φθονερούς για την πανουργία τους με άλλους να τους έχει σκοτώσει και άλλους να τους έχει διώξει από τα αξιώματα και τις τιμητικές τους θέσεις (Α. 73. 13 *ὕστερόν γε μὴν καταφωράσας ὁ βασιλεὺς τὸν τε δόλον καὶ τὴν κακουργίαν... παραλύσας τῆς ἀξίας καὶ τῆς τιμῆς*).

II) Ο Φόβος

Ένα ακόμα συναίσθημα είναι ο φόβος που αποτέλεσε, κυρίως, χαρακτηριστικό γνώρισμα για τη πλευρά των Βυζαντινών σε σχέση με τις κινήσεις και τις προετοιμασίες των Οθωμανών. Υπάρχουν αρκετά αποσπάσματα που μπορεί να παρατηρηθεί το συναίσθημα αυτό. Αρχικά, η φράση *νῦν δὲ κατὰ τε γῆν καὶ θάλασσαν ἐπιόντα ὀρῶντες τὸν πόλεμον εἰκότως ἐξεπλήττοντο καὶ εἰς ἀπορίαν μεγίστην καὶ φόβον δεινὸν ἐνέπιπτον* (Α. 22. 4) στο σημείο που οι Βυζαντινοί αντιλήφθηκαν πως ο πόλεμος θα ήταν διαφορετικός και θα πραγματοποιούνταν δια ξηράς και δια θαλάσσης. Ακόμα, οι ίδιοι φοβήθηκαν πάρα πολύ κατά τη θέαση του μεγάλου στρατού, πεζικού και στόλου που ερχόταν εναντίον τους, όπως φαίνεται στο απόσπασμα *Ῥωμαῖοι ἐξεπλήττοντο μὲν τῶ τε παραλόγῳ τῆς θέας τῶ τε ἀθρώῳ τῆς ἐπιθέσεως* (Α. 24. 1). Επιπλέον, μετά τη βύθιση ενός από τα βυζαντινά καράβια από το κανόνι οι Βυζαντινοί *καὶ ἐς μέγιστον φόβον καὶ ἀγωνίαν ἐνέβαλεν* (Α.38. 5). Επιπροσθέτως, ὅλοι οι οἰωνοί και τα θεόπεμπτα σημάδια προκάλεσαν φόβο στους κατοίκους της Βασιλεύουσας στις παραγράφους Α. 18. 7 *ἅ πάντα ἐς οὐδὲν χρηστὸν φέροντα φόβον τε παρεῖχε πολὺν καὶ ἀγωνίαν αὐτοῖς καὶ ἑαυτῶν ὄλως ἐξίστα καὶ περὶ τοῦ μέλλοντος οὐκ ἐδίδου θαρρεῖν* και Α. 45. 3 *τοῦτο παρὰ δόξαν γεγονὸς φρίκην τε πολλὴν καὶ ἀγωνίαν μεγίστην καὶ φόβον πᾶσιν ἐνέβαλεν*. Τέλος, η άγρια όψη των

²⁴ Ο Donald (1993: 391) παρουσιάζει τον Σουλτάνο να έχει υιοθετήσει την ιδέα κάποιων συμβούλων του πως οι ευγενείς της παλιάς βυζαντινής αριστοκρατίας θα ήταν πιο ακίνδυνοι νεκροί. Για τον λόγο αυτό οι χήρες τους στάλθηκαν στην Αδριανούπολη και τα παιδιά τους δέχτηκαν ειδική εκπαίδευση και τα επόμενα χρόνια ανέλαβαν υψηλά αξιώματα στην οθωμανική αυτοκρατορία, δημιουργώντας μια ξεχωριστή τάξη υπηρετών του Σουλτάνου (Γενίτσαροι).

στρατιωτών που εισήλθαν στην Πόλη και οι κραυγές τους προκάλεσαν μεγάλο φόβο στις κοπέλες. Αυτές εξαιτίας του φόβου αυτού ήταν έτοιμες να ξεψυχήσουν (Α. 61. 5 *πολλὰς αὐτῶν καὶ πρὸς μόνην τὴν ἀήθη θεὰν καὶ ἀκοὴν τούτων καταπλαγείσας ἐγγὺς ἔλθειν ἀφεῖναι καὶ τὴν ψυχὴν*).

Το συναίσθημα του φόβου εμφανίζεται, όμως, και στην οθωμανική πλευρά και αυτό γίνεται αντιληπτό από το σημείο *οὗτοι ταύτην καὶ βιαζόμενοι παρ' ἡμῶν συμμαχίαν ἰσχυροτέραν ἐπάξωνται καὶ τῆς καθ' ἡμᾶς θαλάσσης κρατήσουσιν, ἐν πολέμοις ἀεὶ τὰ ἡμέτερα ἔσται καὶ κινδύνους καὶ δαπάναις ἐπιζημίους καὶ τὸ πέρασ ἀδῆλον τοῦ πολέμου* (Α. 16. 4), όπου ο Σουλτάνος ανησυχεί για μια πιθανή ἔλευση και βοήθεια της Δύσης στη Βασιλεύουσα. Ο φόβος του φαίνεται και λίγο πριν τη δεύτερη ομιλία όπου αναφέρεται *ἡμέραι γὰρ δὴ παρεῖλκον αὐτῇ ἐγγὺς που πενήκοντα, καὶ δέος ἦν μὴ πού τι καὶ νεοχμῶση ἢ καὶ βοήθειά τις ποθεν ἀπὸ θαλάσσης φανείη* (Α. 47. 1) και δικαιολογείται, καθώς ο Σουλτάνος είχε ακούσει πως υπήρχε αποστολή ιταλικών πλοίων στη Χίο²⁵. Ο Βασίλειφ (1971: 365) για τη δεδομένη χρονική στιγμή τονίζει πως η πολιορκία είχε διάρκεια περίπου πενήντα ημέρες και ο Σουλτάνος είχε ακούσει διάφορες φήμες, ψευδείς όπως πιθανολογεί, για στόλο από τη Δύση που θα ερχόταν να βοηθήσει τη Βασιλεύουσα. Αυτός, λοιπόν, ήταν και ο λόγος που βιάστηκε να επιτεθεί στην Πόλη από στεριά και θάλασσα.

III) Ο Θυμός

Ένα ακόμα συναίσθημα που διαφαίνεται μέσα από το κείμενο είναι ο θυμός που επικρατεί, κυρίως από την πλευρά των Οθωμανών κατά τη διάρκεια των μαχών. Η φράση *ἐπιπλεῖ ταῖς ὀλκάσι καὶ τῇ ἀλύσει σὺν ὀρμῇ πολλῇ καὶ θυμῷ καὶ ῥύμῃ* (Α. 37. 3) αποδεικνύει πως οι Οθωμανοί ένιωθαν θυμό, όταν ο στόλος τους είχε περικυκλώσει τα βυζαντινά καράβια στην είσοδο του λιμανιού και στην αλυσίδα χτυπώντας τα με βέλη, ξύλα και πέτρες. Σε επόμενη θαλάσσια μάχη, που αναφέρθηκε μόνο από τον Κριτόβουλο (Α. 40), ολόκληρος ο οθωμανικός στόλος με προθυμία και με την ελπίδα της νίκης επιτέθηκε στα τρία μεγάλα εμπορικά πλοία που είχε στείλει ο Πάπας Νικόλαος Ε' από την Ιταλία. Όταν τα καράβια βρέθηκαν αρκετά κοντά, ο αρχηγός του οθωμανικού στόλου, ο Μπαλτόγλου, έβγαλε μια δυνατή κραυγή, παρακινώντας τους άντρες του να κάνουν το ίδιο και έτσι πέρασε στα εχθρικά καράβια. Ο Κριτόβουλος επισημαίνει την αγριότητα των πράξεων που γίνονταν,

²⁵ Φοίβα (2010: 129-130), Πασπάτης (1890: 164).

καθώς οι Οθωμανοί με κάθε τρόπο επιθυμούσαν να συντρίψουν τον εχθρικό πλήρωμα. Κατά τη διάρκεια της μάχης αυτής υπήρξε θυμός από την πλευρά των Οθωμανών και από την πλευρά των Βυζαντινών που προσπαθούσαν να σώσουν τον εαυτό τους. Η φράση *καὶ ἔκοπτον καὶ ἐκόπτοντο σὺν ὀργῇ καὶ θυμῷ* (Α. 40. 3) υπογραμμίζει την ύπαρξη του έντονου θυμού κατά τη διάρκεια της μάχης που διήρκησε για περίπου τρεις ώρες σύμφωνα με τον Πασπάτη (1890: 132).

Ο στρατός του Σουλτάνου αποτελούνταν από τρία τμήματα εκ των οποίων το πρώτο περιελάμβανε τους Οθωμανούς και τους χριστιανούς που υπηρετούσαν στον οθωμανικό στρατό, το δεύτερο τους μιγάδες και το τρίτο τους γενίτσαρους (Πασπάτης, 1890: 170). Ο Κριτόβουλος παραδίδει πως με την έναρξη της επίθεσης οι τοξότες, οι σφενδονήτες και οι άντρες που κρατούσαν τουφέκια ή πολεμικά όπλα που εκσφενδόνιζαν βλήματα πολέμησαν με τους Βυζαντινούς. Μέσα από τη φράση *βάλλοντες ἀλλήλους καὶ βαλλόμενοι ἀνοικτὶ σὺν ὀργῇ καὶ θυμῷ πολλῶ* (Α. 54. 2) φαίνονται τα συναισθήματα των δύο αντιπάλων, ενώ η φράση που ακολουθεί *καὶ κραυγὴ ἦν παρ' ἀμφοτέρων ἰσχυρὰ καὶ βλασφημία καὶ ὕβρεις* προδίδει ακόμα καλύτερα την ένταση και τον θυμό που είχαν μέσα τους οι πολεμιστές. Τέλος, όσον αφορά το τρίτο τάγμα του στρατού αναφέρεται πως έβγαλε μια μεγάλη και φοβερή πολεμική κραυγή, τρέχοντας με οργή και θυμό, ξεπερνώντας ακόμα και τον Σουλτάνο (Α. 57. 3 *οἱ δὲ ἀλαλάζαντες μέγα καὶ φοβερόν σὺν ὀργῇ καὶ θυμῷ μαινόμενων*), ενώ μετά την Άλωση όρμησαν στην Πόλη και σκότωσαν όποιον εμφανιζόταν μπροστά τους, γιατί ήταν πολύ θυμωμένοι (Α. 61. 3 *ὀργῇ γὰρ καὶ θυμῷ πολλῶ ἐχώρουν ἐπ' αὐτοὺς οἱ στρατιῶται*) με τον Κριτόβουλο να αιτιολογεί τη στάση τους, καθώς η πολιορκία είχε διαρκέσει πολλές ημέρες και πολλοί τους χλεύαζαν από τα τείχη κατά τη διάρκεια της πολιορκίας. Μετά την είσοδο στην Πόλη οι στρατιώτες ήταν *ἡμαγμένοι τὰς χεῖρας τῷ φόνῳ, θυμοῦ πνέοντες, φονικὸν βλέποντες* (Α. 61. 5) και όλα αυτά δείχνουν τον θυμό και τη μανία που τους διακατείχε κατά την είσοδό τους στην Πόλη, ενώ ο Κριτόβουλος τους χαρακτηρίζει ως άγρια και ανήμερα θηρία που εισέρχονταν στα σπίτια (Α. 61. 5 *ὥσπερ θῆρες ἄγριοι καὶ ἀνήμεροι*).

Ο ίδιος ο Σουλτάνος, επίσης, φαίνεται πως είχε νιώσει μεγάλο θυμό και αυτό επιβεβαιώνεται μερικές φορές από τις κινήσεις του. Μια τέτοια περίπτωση ήταν η στιγμή που οι Βυζαντινοί αρνήθηκαν να του παραδώσουν την Πόλη, αφού ο ίδιος τους είχε προτείνει να κάνουν συμφωνία, δηλαδή να του παραδώσουν την Πόλη και οι ίδιοι να ζήσουν σε αυτήν με ασφάλεια και με τα υπάρχοντά τους. Παρόλα αυτά, οι Βυζαντινοί, όσο αδύναμοι και αν ήταν λόγω της εσωτερικής έριδας για την Ένωση,

δεν αποδέχτηκαν την πρόταση. Μόλις ο Σουλτάνος ενημερώθηκε για την άρνησή τους αμέσως έκαψε τη γη και όλα τα περίχωρα της Πόλης (Α. 26. 1-3) και η αστραπιαία αντίδραση, πιθανόν να δείχνει τον θυμό ή την έντονη ενόχλησή του, καθώς δεν μπόρεσε να πάρει τη Βασιλεύουσα. Άλλο περιστατικό που δείχνει τον έντονο θυμό του Σουλτάνου είναι η στιγμή που ο στόλος του αποτυγχάνει να σταματήσει τα τρία εμπορικά καράβια που έρχονταν από την Ιταλία. Ο Κριτόβουλος με τη φράση *δεινὸν ὄτι μάλιστα ἐποίησατο τὴν ἀποφυγὴν τῶν ὀλκάδων καὶ τὸ πρᾶγμα βαρέως ἤνεγκε δειλίαν τε καὶ ἀνανδρίαν καταγνοὺς τοῦ Παλτόγλου, μᾶλλον δὲ ἀμέλειαν καὶ ῥαθυμίαν τούτου τὸ ὄλον νομίσας εἶναι καὶ προδοσίαν τῶν αὐτοῦ πραγμάτων* (Α. 41. 3) δείχνει πως ὅλος ο θυμός του Σουλτάνου ξέσπασε πάνω στον Μπαλτόγλου και στην αρχή ήθελε να τον σκοτώσει. Τελικά, όμως, δεν τον σκότωσε αλλά του αφαίρεσε το αξίωμά του. Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειωθεί πως ο Φραντζής παρουσιάζει μια άλλη εικόνα του γεγονότος με τον Σουλτάνο να εξοργίζεται, να τρίζει τα δόντια, να αποκαλεί τους στρατιώτες του δειλούς και άχρηστους. Ο Κριτόβουλος τον παρουσιάζει απλά να φεύγει χωρίς να πει λέξη (*καὶ πλήξας τὸν ἵππον ἀνεχώρησε σιωπῶν* Α. 41. 1), καθώς δεν ήθελε να παρουσιάσει κάποια απρεπή συμπεριφορά του Σουλτάνου και να τον δυσαρεστήσει, διότι γράφει το έργο του για αυτόν. Τέλος, ο Σουλτάνος φάνηκε να είχε θυμώσει, βλέποντας τον πολυάριθμο στρατό του να μην έχει καταφέρει να κερδίσει τους πολιορκούμενους (Α. 57. 1 *ἐνταῦθα δὴ σφόδρα ἀγανακτήσας καὶ οὐκέτι ἀνασχετὰ ἠγησάμενος εἶναι αὐτίκα*).

IV) Η απελπισία

Μετά την απόφαση για πολιορκία της Πόλης και την κατάληψη των περιχώρων οι Βυζαντινοί ένωσαν απελπισία αλλά δεν έστειλαν κάποια πρεσβεία στον Σουλτάνο που θα μιλούσε για τις υπάρχουσες συνθήκες ή για την ειρήνη (Α. 18. 1-2 *παρ' ἐλπίδα διαπρεσβεύεσθαι μὲν τοῦ λοιποῦ περὶ τούτων καὶ ζυμβάσεων καὶ εἰρήνης μεμνησθαι παντάπασιν ἀπεγνώκεσαν*), αφού γνώριζαν πως όλα αυτά δεν θα οδηγούσαν σε κάτι καλό. Οι Βυζαντινοί περίμεναν την πολιορκία (Α. 18. 2. *πολιορκίαν δὲ προσεδόκουν*), καθώς οι υποσχέσεις του Μεχμέτ Β΄ προς τον στρατό για την απόδοση της Βασιλεύουσας ως δώρο, ήταν ήδη γνωστές και ὅλοι ήξεραν πως πλησίαζε η πολιορκία και η Άλωση της Πόλης (Πασπάτης, 1890: 75). Ήξεραν πως αυτή η πολιορκία επρόκειτο να ήταν διαφορετική από τις προηγούμενες, καθώς θα γινόταν από ξηρά και θάλασσα (Α. 18. 2. *κατὰ γῆν τε καὶ θάλασσαν*), ενώ ήταν

σίγουροι πως δεν θα μπορούσαν να αντέξουν ούτε για λίγο έναν τόσο μεγάλο πόλεμο από ξηρά και θάλασσα (Α. 18. 3. *Οὐδὲ γὰρ ἐπὶ μικρὸν ἂν ἀντιστήσιν ὄντο ἐπιόντος αὐτοῖς τοσούτου πολέμου κατὰ γῆν τε καὶ θάλασσαν*). Αυτός, λοιπόν, ήταν ο λόγος που άλλαξε η διάθεσή τους και έχασαν κάθε ελπίδα (Α. 18. 3 *καὶ οὐδεμίαν εἶχον τοῦ λοιποῦ σωτηρίας ἐλπίδα*). Στη συνέχεια, απαριθμούνται οι διαφορές ανάμεσα στην τωρινή πολιορκία σε σύγκριση με τις προηγούμενες (Α. 18. 4-5), ερμηνεύοντας έτσι τη στάση και την ηττοπάθειά των κατοίκων της Βασιλεύουσας. Παλιότερα, η Πόλη είχε βοηθητικά μέσα, όπλα, βέλη, τόξα, η ίδια ήταν κυρίαρχος της θάλασσας και ο πόλεμος διεξάγονταν αποκλειστικά δια ξηράς. Έτσι, το εμπόριο εξακολουθούσε να πραγματοποιείται, με την Πόλη να έχει όσα αγαθά ήταν απαραίτητα²⁶, ενώ υπήρχαν πολλοί άνθρωποι και χρήματα. Αντίθετα, λίγο πριν την τελευταία πολιορκία η θάλασσα ήταν αποκλεισμένη από τους Οθωμανούς με τα φρούρια Anadolu και Rumeli Hisar με την έλευση караβιών να είναι αδύνατη. Οι Οθωμανοί είχαν στόλο που θα έκανε επιθέσεις στα θαλάσσια τείχη της Πόλης, ενώ η έλλειψη ανθρώπινου δυναμικού στην Πόλη έφερνε δυσκολίες στην ύπαρξη ομάδων στρατού σε ολόκληρο τον περίβολο των τειχών. Τέλος, όσον αφορά την οικονομική κατάσταση στην Πόλη δεν υπήρχαν καθόλου δημόσια ή ιδιωτικά χρήματα, αφού το εμπόριο είχε περάσει στα χέρια των Βένετων και τον Γενουατών αλλά και πολλοί πλούσιοι της Πόλης, είχαν προλάβει να πάρουν τα χρήματά τους από την Κωνσταντινούπολη. Ο Κριτόβουλος (Α. 18. 5) αναφέρει για την κατάσταση της Πόλης πως *ἐπικουρία τε αὐτοῖς οὐδεμία οὐδαμοῦ πανταχόθεν ἐφαίνετο* και η Φοίβα (2010: 70) πιστεύει πως μέσα από τα λόγια αυτά ο Κριτόβουλος δείχνει την πλήρη εγκατάλειψη των Βυζαντινών από όλους²⁷.

Η καθέλκυση των караβιών είχε ως αποτέλεσμα να προκληθεί απελπισία και απόγνωση στη πλευρά των Βυζαντινών (Α. 43. 1 *καὶ εἰς ἀμηχανίαν τε καὶ ἀπορίαν μεγίστην ἐνέπεσον μὴ ἔχοντες τοῦ λοιποῦ ὅ τι καὶ δράσαιεαν, ἀλλὰ δὴ καὶ ἀπόγνωσιν*). Το τέχνασμα που είχαν σκεφτεί, ώστε να αποκλείσουν τα οθωμανικά καράβια στον

²⁶ Ο Πασπάτης (1890: 118) αναφέρει πως στις παλιότερες πολιορκίες οι θάλασσες ήταν ελεύθερες. Έτσι, επιτρέπονταν τα ταξίδια, το εμπόριο και η ελεύθερη είσοδος στην Πόλη.

²⁷ Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειωθεί πως ο Κωνσταντίνος ΙΑ΄ Παλαιολόγος ζήτησε βοήθεια από τη Δύση. Παρόλα αυτά, καμία στρατιωτική βοήθεια δεν ήρθε από τη Δύση. Ο μόνος που κατέφθασε στη Βασιλεύουσα ήταν ο καρδινάλιος Ισίδωρος που τέλεσε λειτουργία στην Αγία Σοφία, για να θυμηθούν όλοι την αποκατάσταση της Ένωσης της εκκλησιών (Βασιλιεφ, 1971: 360).

κόλπο και να μην έχουν δυνατότητα να φύγουν ή να προκαλέσουν ζημιές απέτυχε²⁸, οι Βυζαντινοί τότε ένιωσαν απελπισία και δεν γνώριζαν τι άλλο θα μπορούσαν να κάνουν (*οὐκ εἶχον ὃ τι γε ἕτερον διαπράξονται*). Ακόμα, οι άντρες που δεν είχαν ενημερωθεί πως η Πόλη είχε πέσει στα χέρια του εχθρού, συνέχισαν να πολεμούν με αυταπάτηση για την προστασία των παιδιών και των γυναικών της Πόλης. Παρόλα αυτά, όταν αντίκρισαν τους εχθρούς που έρχονταν από το εσωτερικό της και τα γυναικόπαιδα να απάγονται ή να σκλαβώνονται, απελπίστηκαν. Έτσι μερικοί αυτοκτόνησαν πέφτοντας από τα τείχη, ενώ άλλοι έριξαν τα όπλα κάτω και παραδόθηκαν στους εχθρούς αμαχητί, μιας και είχαν αποτύχει να σώσουν την Πόλη και τα γυναικόπαιδα από τα εχθρικά χέρια (Α. 63. 2 *οἱ μὲν αὐτῶν ἀθυμία ληφθέντες ἐρρίπτουν σφᾶς αὐτοὺς μετὰ τῶν ὄπλων ἀπὸ τοῦ τείχους καὶ ἀπέθνησκον, οἱ δὲ ἀπογόντες τοῖς ὄλοις καὶ τὰ ὄπλα τῶν χειρῶν ἐλκνομένων ἤδη ἀπολύοντες παρεδίδουν αὐτοὺς τοῖς πολεμίοις ἀμαχί χρήσασθαι ὃ τι καὶ βούλοιντο*).

V) Η έκπληξη

Μετά την ολοκλήρωση της πρώτης του ομιλίας (Α. 14- 16) ο Σουλτάνος προχώρησε σε ψηφοφορία για τον πόλεμο (Α. 17. 1. *ὁ μὲν δὴ τοιαῦτα εἰπὼν ἐπεψήφισεν ἤδη τὸν πόλεμον*) με τους περισσότερους να τον επικροτούν και να τον ενθαρρύνουν για τη διεξαγωγή του πολέμου. Η απότομη μεταβολή και η απροσδόκητη έφοδος των Οθωμανών προκάλεσε έκπληξη στους Βυζαντινούς και τους έκανε να καταλάβουν ότι πλησίαζε ένας ακήρυχτος πόλεμος (Α. 18. 1. *τῷ τε ἀθρώῳ τῆς μεταβολῆς τῷ τε παραλόγῳ τῆς ἐφόδου καταπλαγέντες καὶ πόλεμον ἀκήρυκτον ἐπελθόντα σφίσι θεασάμενοι παρ' ἐλπίδα*). Ακόμα, η καθέλκυση των караβιών δια ξηράς προκάλεσε, εκτός από απελπισία, έκπληξη. Ο Πασπάτης (1890: 136) επισημαίνει πως ο Σουλτάνος προετοίμαζε εδώ και πολύ καιρό αυτό το σχέδιο, καθώς θα ήταν ανέφικτο μέσα σε ένα βράδυ να πραγματοποιηθεί μια τόσο δύσκολη μεταφορά. Οι Βυζαντινοί όμως δεν γνώριζαν αυτό το σχέδιο και έτσι αντικρίζοντας τα καράβια στον Κεράτιο κόλπο ένιωσαν έκπληξη και δεν ήξεραν τι άλλο να κάνουν (Α. 43. 1 *ὅπερ οὐκ ἂν ποτε προσεδόκησαν ἐξεπλάγησαν τε τῷ παραλόγῳ τῆς θέας καὶ*

²⁸ Στο σημείο αυτό αξίζει να τονιστεί η φράση *Μεχέμετις γὰρ ὁ βασιλεὺς τοῦτο ἰδὼν ἀντιτεχνᾶται τοιόνδε* (Α. 44. 2), καθώς μέσω αυτής ο Κριτόβουλος μεταφέρει την πληροφορία πως ο Σουλτάνος γνώριζε το σχέδιο των Βυζαντινών. Σύμφωνα με τον Πασπάτη (1890: 144) οι Γενουάτες, μόλις έμαθαν τα σχέδια των Βυζαντινών, χρονοτριβήσαν και έστειλαν άτομα να ενημερώσουν τον Σουλτάνο. Έτσι ήταν προετοιμασμένος και τους αντιμετώπισε με επιτυχία.

εἰς ἀμηχανίαν τε καὶ ἀπορίαν μεγίστην ἐνέπεσον μὴ ἔχοντες τοῦ λοιποῦ ὃ τι καὶ δράσαιεαν, ἀλλὰ δὴ καὶ ἀπόγνωσιν). Τέλος, οι Βυζαντινοὶ ἐνίωσαν ἐκπληξή ἀλλά καὶ ἀπορία, καθὼς ἀντιλήφθησαν τὴν ἀσυνήθιστη ἡσυχία τοῦ ἀντίπαλου στρατοπέδου (Α. 53 *ἐθαύμαζόν τε τὸ πρᾶγμα καὶ ἐς διαφόρους λογισμοὺς καὶ ἐννοίας ἐνέπιπτον*). Ἀρχισαν νὰ κάνουν διάφορες σκέψεις σχετικά με ὅσα συνέβησαν στο ἐχθρικό στρατόπεδο με ἄλλους νὰ πιστεύουν πὼς οἱ Οθωμανοὶ ετοιμάζονται νὰ φύγουν, ἐνὼ κάποιοι ἄλλοι θεωροῦσαν πὼς προετοιμάζονταν γιὰ μάχη²⁹.

VI) Ἡ ντροπή & ὁ πόνος

Ἀφοῦ ὁ οθωμανικὸς στρατὸς εἰσήλθε στὴν Πόλη, προχώρησε σὲ κάθε εἶδους βιαιοπραγία καὶ ἐξευτελισμὸ τῶν κατοίκων τῆς περιοχῆς. Ὁ Κριτόβουλος περιγράφει τὴν βίαια ἀπομάκρυνση τῶν γυναικῶν ἀπὸ τὶς ἐκκλησίες πὺ εἶχαν βρεῖ καταφύγιο. Ἡ σκηνή πὺ περιέγραψε ὁ Κριτόβουλος καταφέρνει νὰ μας δείξει τὴν ντροπή ἀλλά καὶ τὸν πόνο τῶν γυναικῶν αὐτῶν, διότι γρατζουνούσαν τὰ μάγουλά τους, ἐβγάζαν κραυγές, ἔλεγαν θρήνους καὶ χτυπιούνταν με πίκρα (Α. 61. 6. *ζαινομένας τε τὰς παρειὰς σὺν οἴμωγῇ καὶ ὄλολυγῇ καὶ κοπτομένας πικρῶς*).

VII) Ἡ συμπόνια & ἡ μετάνοια

Ἡ συμπόνια ἀποτελεῖ ἓνα συναίσθημα κατὰ τὸ ὁποῖο ὑπάρχει συναίσθηση τοῦ πόνου ἐνὸς ἄλλου ἀνθρώπου, ἐνὼ ἡ μετάνοια εἶναι ἡ μεταμέλεια τοῦ ἀνθρώπου γιὰ τὰ σφάλματά του. Αὐτὰ τὰ δύο συναίσθηματὰ ἐκδηλώθηκαν στὸν Σουλτάνο Μεχμέτ Β΄, ὅταν εἰσήλθε στὴν Πόλη, ἀφοῦ πρῶτα οἱ στρατιῶτες τοῦ λεηλάτησαν τὴν Πόλη. Ἀρχικά, κατὰ τὴν εἰσοδὸ τοῦ στὴν Πόλη, εἶδε τὴ μεγάλη καταστροφή καὶ τὶς λεηλασίες πὺ ἔλαβαν χώρα στὴ Βασιλεύουσα, καθὼς ἐμοιαζε σαν νὰ μὴν υπῆρξε

²⁹ Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἀξίζει νὰ σημειωθοῦν συμπληρωματικά κάποιες πληροφορίες πὺ παραδίδει ὁ Πασπάτης (1890: 171) σχετικά με ὅσα εἶχαν συμβεῖ μετὰ τὸ τέλος τῆς δευτέρης ομιλίας τοῦ Σουλτάνου καὶ οἱ ὁποῖες δὲν ὑπάρχουν τὸ κείμενο τοῦ Κριτόβουλου. Τὸ ἀπόγευμα τῆς ἡμέρας ἐκείνης ὁ Μωάμεθ Β΄ εἶχε διατάξει νὰ ἀνάψουν φωτιά σὲ κάθε σκηνή τοῦ στρατοπέδου καὶ τὸ φῶς πὺ δημιουργήθηκε φώτισε τὴν Πόλη, φτάνοντας μέχρι τὸν Γαλατὰ καὶ ἀπέναντι στο Σκουτάρι. Οἱ κάτοικοι τῆς Βασιλεύουσας ἔτρεξαν στα τείχη, γιὰ νὰ δούμε ἀπὸ πού ἐρχόταν ὄλο αὐτὸ τὸ φῶς καὶ ἡ λάμψη. Πίστεψαν πὼς εἶχε πάρει φωτιά τὸ στρατόπεδο καὶ τὰ ἐφόδια τῶν Οθωμανῶν. Παρόλα αὐτά, ὅταν πλησίασαν στα τείχη τοὺς εἶδαν νὰ χορεύουν χαρούμενοι καὶ νὰ φωνάζουν. Περίπου τὰ μεσάνυχτα οἱ φωτιές ἐσβῆσαν καὶ υπῆρξε ἀσυνήθιστη ἡσυχία.

ποτέ πλούτος σε αυτήν. Υπήρχαν μόνο τα σπίτια, ενώ οι εκκλησίες και τα μοναστήρια είχαν απογυμνωθεί από κάθε στολίδι (Πασπάτης, 1890: 198-199). Για τον λόγο αυτό ένιωσε συμπόνια και μετάνοια, καθώς οι στρατιώτες του είχαν καταστρέψει ολοσχερώς την Πόλη (Α. 68. 2 *οἶκτος αὐτὸν εὐθὺς ἐσήει καὶ μετὰμελος οὐ μικρὸς τῆς ἀπωλείας τε καὶ διαρπαγῆς, καὶ δάκρυον ἀφῆκε τῶν ὀφθαλμῶν καὶ μέγα στενάξας*). Ο Κριτόβουλος αναφέρει πως πόνεσε πολύ ο Σουλτάνος και έκλαψε για την εικόνα που αντίκρισε, μπαίνοντας στην Πόλη. Ακόμα, αφού μπήκε στην Πόλη, ένιωσε συμπόνια για όλους τους επιφανείς άντρες που είχαν οδηγηθεί σε τόσο δεινή θέση, ενώ μέχρι τότε ήταν ευδαίμονες με πλούτο (Α. 73. 2 *εἰσήει γὰρ αὐτὸν ἔλεος τῶν ἀνδρῶν καὶ τῆς δυστυχίας αὐτῶν*). Είχε αποφασίσει, λοιπόν, να πάρει τους επιλεγμένους από τον ίδιο άρχοντες, να τους δώσει περιουσία και χρήματα με στόχο να ζήσουν με τις οικογένειές τους μια όμορφη ζωή. Ο Κριτόβουλος αναφέρει πως ο Σουλτάνος το επιθυμούσε πολύ αυτό (Α. 73. 7).

Οι οιωνοί

Ο φόβος είναι ένα δυσάρεστο συναίσθημα που μπορεί να ενισχυθεί, όταν συνοδεύεται από οιωνούς. Στο Α' βιβλίο των *Ιστοριών* του Κριτόβουλου ο φόβος, όπως ήδη αναφέρθηκε παραπάνω, ήταν ένα από τα κυρίαρχα συναισθήματα από την πλευρά των Βυζαντινών. Στο κείμενο παρουσιάστηκε μια σειρά οιωνών στο τμήμα Α. 18. 6- 7, που προηγήθηκε της Πολιορκίας, και μια ακόμα σειρά οιωνών στο τμήμα Α. 45- 46, που βρίσκεται λίγο πριν την τελική επίθεση και την τελική κατάληψη της Πόλης από τους Οθωμανούς.

Σύμφωνα με τον Ταξίδη (2012: 23) στα ιστορικά κείμενα της βυζαντινής εποχής τα όνειρα, τα οράματα, οι προφητείες και οι θεοσημίες είχαν μια ιδιαίτερη θέση, καθώς συντελούσαν στη λήψη αποφάσεων και στην εξέλιξη των γεγονότων. Παράλληλα όμως προέβαλλαν την πίστη ακόμα και των πιο μορφωμένων ανθρώπων στην υποτιθέμενη προφητικότητα τους. Ο ίδιος (Ταξίδης, 2012: 263) καταλήγει στο συμπέρασμα πως ο Κριτόβουλος χρησιμοποιούσε τις θεοσημίες, θέλοντας να μιλήσει για της Άλωση της Πόλης και δείχνοντας ταυτοχρόνως πως οι υπερφυσικές δυνάμεις που προστάτευαν την Πόλη και τους κατοίκους της έχουν απομακρυνθεί οριστικά από εκεί.

Όσον αφορά το τμήμα πριν την Πολιορκία (Α. 18. 6- 7) ο Κριτόβουλος κάνει λόγο για *θεοσημείας*, δηλαδή ποικίλα σημάδια που έστειλε ο Θεός, ώστε να προμηνύσει την ανατροπή και τη ριζική μεταβολή του καθεστώτος (*μεγίστην ύποφαίνοντα καινοτομίαν τῶν καθεστώτων τε καὶ μεταβολήν*). Τέτοια θεόπεμπτα σημάδια από τη φύση ήταν οι παράξενοι και αλλόκοτοι σεισμοί (*σεισμοί τε ἀήθεις καὶ ξένοι*), οι βρασμοί της γης (*βρασμοὶ γῆς*), διάφορα μετεωρολογικά φαινόμενα (*τά τε ἐξ οὐρανοῦ*) όπως οι βροντές, οι αστραπές, οι κεραυνοί, μια έντονη λάμψη που έγινε ορατή, οι θύελλες, οι βροχές με τις πλημμύρες (*βρονταὶ τε καὶ ἀστραπαὶ...καὶ καταφοραὶ*). Ακόμα, σημάδι θεόσταλτο αποτέλεσαν παράξενοι αστερισμοί που είχαν εμφανιστεί χωρίς περιοδικότητα ή σταθερή τροχιά και εξαφανίζονταν ή αστέρες απλανείς που επί μεγάλο χρονικό διάστημα έβγαζαν καπνό (*ἐπι δὲ ἀστέρων ἀσυνήθων... καπνὸν ὑποφαίνοντες*). Όλα αυτά τα φυσικά και μετεωρολογικά σημάδια είχαν ανησυχήσει πολύ τους κατοίκους της Πόλης. Στο τμήμα Α. 18. 7 γίνεται λόγος για οιωνούς που σχετίζονται είτε με την εκκλησία, είτε με το θρησκευτικό αίσθημα του ατόμου, είτε με τον ίδιο άνθρωπο. Οι εικόνες, οι στήλες και τα αγάλματα των

αγίων δάκρυζαν (*εἰκόνες τε γὰρ ἴδρουν... κατοχαί*). Ακόμα, άνδρες και γυναίκες βρέθηκαν σε κατάσταση έκστασης (*ένθουσιασμοί άνδρῶν τε και γυναικῶν*). Τέλος, οι μάντεις προφήτευαν πολύ άσχημα πράγματα και άρχισαν να εξετάζουν παλιότερες προβλέψεις και χρησμούς³⁰ (*οἷ τε μάντεις άπαίσια... χρησμοί άνηρευνῶντο*). Ο Ταξίδης (2012: 258) όμως θεωρεί πως η γενική αναφορά και η ασάφεια για τον τόπο και τον χρόνο εκδήλωσής τους είναι επιζήμια για την αυθεντικότητά τους. Την ίδια στιγμή ενισχύουν την αντίληψη πως ο Κριτόβουλος χρησιμοποίησε οιωνούς, για να ενισχύσει την προφητικότητα όσων αναφέρει νωρίτερα αλλά και να τονιστεί η τραγικότητα του γεγονότος που ακολουθεί στη συνέχεια.

Από την άλλη μεριά, στο τμήμα Α. 45- 46 ο Κριτόβουλος κάνει λόγο για θεόπεμπτα σημεία και προφητείες (*θεοσημεΐαί τινες ἦσαν και προφοιβασμοί τῶν έσομένων όσον οὐ τῇ Πόλει δεινῶν*) που εμφανίστηκαν κατά τη διάρκεια της πολιορκίας, για να προσημανθεί η τελική πτώση της Πόλης από τους Οθωμανούς³¹. Ο πρώτος οιωνός εμφανίστηκε κατά τη διάρκεια μιας λιτανείας, που έγινε τρεις ή τέσσερις ημέρες πριν την τελική μάχη. Στη λιτανεία αυτή γινόταν περιφορά της εικόνας της Παναγίας της Οδηγήτριας³² και παρευρίσκονταν όλοι οι κάτοικοι της Πόλης. Ξαφνικά, η εικόνα, χωρίς να έχει προηγηθεί κάποια πίεση ή βία, έφυγε από τα χέρια αυτών που την κρατούσαν και έπεσε μπρούμυτα στο έδαφος. Προσπάθισαν όλοι να σηκώσουν την εικόνα, όμως αυτή γινόταν όλο και πιο βαριά και έμενε κολλημένη στο έδαφος χωρίς να μπορεί κανένας να την σηκώσει από εκεί. Αυτό διήρκησε αρκετή ώρα, ενώ μετά από υπεράνθρωπες προσπάθειες και θερμές δεήσεις μπόρεσαν να τη σηκώσουν και να την τοποθετήσουν πάλι στη θέση της. Ο Ταξίδης (2012: 260) αναφέρει πως η λιτανεία της εικόνας αποτελούσε πραγματικό γεγονός

³⁰ Σύμφωνα με τον Μουστάκα (2008: 125) ως τότε επικρατούσε η αντίληψη πως η Άλωση της Πόλης θα γινόταν το 1492. Παρόλα αυτά, η επανεξέταση των χρησμών και των προφητειών τη δεδομένη στιγμή ήταν σημαντική, καθώς η φύση, η εκκλησία και η ανθρώπινη φύση προοικονομούσαν ότι κάτι άσχημο θα γινόταν σύντομα.

Σύμφωνα με τον Ταξίδη (2012: 168) η αναφορά στους μάντεις είναι παρενθετική και γενικόλογη.

³¹ Ταξίδης (2012: 257).

³² Η Κόττα (2005: 47-48) αναφέρει ότι η Παναγία η Οδηγήτρια θεωρούνταν πολύ σημαντική για τη Βασιλεύουσας και αυτό μπορεί να φανεί το 1261 που η εικόνα προπορεύεται του Μιχαήλ Παλαιολόγου για την επανάκτηση της Πόλης ή το 1186 που ο αυτοκράτορας Ισαάκιος Άγγελος τοποθέτησε την εικόνα της Παναγίας της Οδηγήτριας στα τείχη της Πόλεως, ώστε να προστατέψει την Πόλη από τον κίνδυνο του Βρανά.

και γινόταν σε κάθε δύσκολη περίπτωση. Παρόλα αυτά, θεωρεί πως η μεγάλη αύξηση του βάρους της εικόνας αποτέλεσε μια υπερβολή της αφήγησης, ώστε να φανεί πολύ καθαρά η τραγικότητα των κρίσιμων περιστάσεων, αλλά και να συσχετιστεί με την υπάρχουσα αντίληψη πως κάθε άγιος ζει και δρα μέσα από την εικόνα του, ώστε θεωρείται πως οι κινήσεις της εικόνας προοικονομούν τις μελλοντικές εξελίξεις. Τέλος, παρουσιάζει μια παράδοση που ήρθε αργότερα και σύμφωνα με την οποία η μεγάλη αύξηση στο βάρος του εικονίσματος προμήνυε τον θάνατο και την καταστροφή που θα ερχόταν αργότερα.

Το παραπάνω συμβάν έλαβε χώρα το μεσημέρι (*μεσημβρίας ούσης*) όμως ξαφνικά έπιασε μια καταιγίδα με νέφος, πολλές βροντές και αστραπές. Ακόμα, είχε ρίξει βροχή και δυνατό χαλάζι³³. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα οι ιερείς και οι άνθρωποι που είχαν στα χέρια την εικόνα της Παναγίας της Οδηγήτριας να μην μπορούν να προχωρήσουν άλλο. Την ίδια δυσκολία να προχωρήσει λόγω της σφοδρής νεροποντής και χαλαζόπτωσης αντιμετώπιζε και το πλήθος. Το νερό που υπήρχε ήταν πάρα πολύ και όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Κριτόβουλος οι άντρες με δυσκολία μπόρεσαν να βγάλουν παιδιά που βρίσκονταν εκεί από τον χείμαρρο και τα έσωσαν από βέβαιο πνιγμό. Η ερμηνεία του οiwονού αυτού για τον Κριτόβουλο είναι πως όλα θα χαθούν γρήγορα και σύντομα σαν τα ορμητικά νερά (*ἀπερ ἐδήλου πάντως... οίχθήσεται καὶ παρασυρήσεται*).

Ο τρίτος οiwονός εμφανίστηκε την επόμενη ημέρα. Ήταν ένα πυκνό σκοτάδι που τύλιξε την Πόλη από το πρωί έως το βράδυ και αποτελούσε και αυτό ένα εξίσου ασυνήθιστο ατμοσφαιρικό φαινόμενο εκείνη την εποχή (Α. 46. *τῆ δ' ὑστεραία ἔωθεν νέφος βαθὺ τὴν πόλιν πᾶσαν περιεκάλυπεν ἀπὸ πρωΐας βαθείας ἕως ἑσπέρας*). Σύμφωνα με την ερμηνεία του Κριτόβουλου, αυτός ο οiwονός έδειχνε πως ο Θεός είχε εγκαταλείψει την Πόλη, είχε φύγει και δεν κοιτούσε προς αυτήν (*τοῦτο πάντως ἐδήλου τὴν ἀποδημίαν τοῦ θείου καὶ ἀναχώρησιν ἐκ τῆς πόλεως καὶ τὴν τελείαν ταύτης ἐγκατάλειψιν καὶ ἀποστροφὴν*). Ο ίδιος ο Κριτόβουλος προτρέπει τον αναγνώστη να μην δείξει δυσπιστία στους οiwονούς, διότι υπήρχαν πολλοί ξένοι και ντόπιοι ως

³³ Σύμφωνα με τους Philiprides – Hanak (2011: 223), ήταν ασυνήθιστο για την εποχή εκείνη να ρίχνει βροχή και χαλάζι. Όμως αυτή η καταιγίδα ήταν το επακόλουθο άλλης απόδειξης της θεϊκής οργής, της εικόνας που έπεσε στο έδαφος και με δυσκολία σηκώθηκε ξανά.

Γενικά, αναφέρουν πως ο καιρός αυτές τις τελευταίες ημέρες της αυτοκρατορίας πιθανόν ήταν άστατος.

μάρτυρες όλων αυτών (και άπιστείτω μηδεὶς· πλεῖστοι γὰρ οἱ τούτων μάρτυρές τε και θεαταὶ τῶν τε ξένων και ἀστῶν)³⁴.

Συγκριτικά με τον τρίτο οἰωνό που παραδίδει ο Κριτόβουλος αξίζει να σχολιαστεί ένα σημάδι που παραδίδεται από τον Νέστορα Ισκεντέρη, που προβλέπει την επικείμενη καταστροφή και μαρτυρεί την απομάκρυνση του Θεού από την Πόλη. Στις 21 Μαΐου, όπως αναφέρει, υπήρξε ένα φοβερό σημάδι για τις αμαρτίες των ανθρώπων στην Πόλη. Ξαφνικά, η περιοχή γέμισε φως και οι Βυζαντινοί έτρεξαν να δούνε τι συμβαίνει, καθώς πίστευαν πως οι Οθωμανοί είχαν ανάψει φωτιά και έκαιγαν την Πόλη. Φτάνοντας πολλοί στον ναό της Αγίας Σοφίας είχαν δει στην κορυφή ενός παραθύρου μια μεγάλη φλόγα που σύντομα περικύκλωσε τον τρούλο της εκκλησίας για πολλή ώρα. Η φλόγα αυτή μετετράπη σε φως και στιγμιαία έφυγε ψηλά στον ουρανό. Όσοι άνθρωποι είδαν αυτό το συμβάν, θρηνούσαν και ζητούσαν το έλεος του Κυρίου. Ο πατριάρχης ερμήνευσε αυτό το σημάδι ως απομάκρυνση της χάρης και της γενναιοδωρίας του Θεού από κοντά τους. Αυτό το γεγονός, σαφώς, υπήρχε στο μυαλό των πολιορκημένων. Ο Κριτόβουλος, έχοντας μιλήσει με άτομα από τις δύο αντίπαλες πλευρές αναφέρεται στην απομάκρυνση του Θεού από την Πόλη, όμως δεν αναφέρει αυτούσιο το περιστατικό που μας διασώζει ο Ισκεντέρης Νέστωρ (Philippides – Hanak, 2011: 222-224). Γενικότερα, όπως αναφέρουν οι παραπάνω συγγραφείς (Philippides – Hanak, 2011: 227) κανένας από τους δύο δεν επιθυμούσε να αναφερθεί σε προφητείες απλά θέλησαν να παραδώσουν σημάδια που μαρτυρούσαν την αποχώρηση του Θεού από την Πόλη.

³⁴ Ο Νικολούδης, Λ. (2006: 93) μιλώντας για τους ξένους που βρίσκονταν στην Πόλη αναφέρει ότι υπήρχαν αρκετοί εθελοντές από χώρες της δυτικής Ευρώπης, ενώ οι ομόδοξες χώρες (Ρωσία, Βουλγαρία) αδυνατούσαν να στείλουν βοήθεια. Το μεγαλύτερο ποσοστό εθελοντών ήταν από τη Βενετία και τη Γένοβα, διότι αυτοί ήλεγχαν τους θαλάσσιους δρόμους που άλλοτε ελέγχονταν από την Κωνσταντινούπολη.

Ο Παράγοντας της Τύχης

Ο Harris (2003: 153) επισημαίνει πως όσοι προσπάθησαν να καταγράψουν την ιστορία της Αλώσεως ήταν απαραίτητο να εξηγήσουν πώς ο Θεός επέτρεψε να γίνει τέτοια καταστροφή από την πλευρά των Ισλαμιστών. Η πρώτη ερμηνεία σχετιζόταν με την αμαρτία που διεπράχθη και την τιμωρία που ακολούθησε μετά από αυτήν. Έτσι η λεηλασία και η υποδούλωση, σύμφωνα με πολλούς Δυτικούς, ήταν η τιμωρία ως αποτέλεσμα της άρνησης των Βυζαντινών για Ένωση των δύο εκκλησιών που είχε συμφωνηθεί ήδη από το 1493 στη σύνοδο Φερράρας- Φλωρεντίας. Κάποιοι άλλοι, κυρίως Ορθόδοξοι σχολιαστές, πίστευαν ότι ήταν η τιμωρία για τις συζητήσεις που είχαν γίνει σχετικά με την Ένωση των δύο εκκλησιών. Η δεύτερη ερμηνεία, η λιγότερο διαδεδομένη, εμπνεύστηκε από την κλασική λογοτεχνία και όχι από το χριστιανικό δόγμα και σύμφωνα με αυτήν οι Οθωμανοί ήταν απόγονοι των Τρώων και ο αστάθμητος παράγοντας της Τύχης τους προσέφερε την ευκαιρία να τιμωρήσουν για τη λεηλασία που υπέστη η Τροία πριν από δύο χιλιάδες χρόνια. (Harris, 2003: 153-154).

Η δεύτερη ερμηνεία έχει ομοιότητες με όσα αναφέρει ο ιστορικός Κριτόβουλος στο κείμενό του, επισημαίνοντας πως κάποια άτομα που υπήρξαν σε αξίωμα με πολιτική ευθύνη δεν κατάφεραν λόγω της προσωπικής τους ανικανότητας να μεταχειριστούν με σωστό τρόπο την εξουσία. Παρόλα αυτά, δεν μπορεί να κατηγορηθεί το γένος ολόκληρο για τις λανθασμένες κινήσεις όσων δεν διέθεταν την ικανότητα της ορθής διοίκησης (Α. 3. 6- 7 *εἰ δὲ τινες ἐν καιροῖς ἰδίοις τῶν πραγμάτων... ἀλλ' οὐ δίκαιον*). Στο σημείο αυτό αναφέρθηκε στην *Τύχη* που αποτέλεσε χαρακτηριστικό της βυζαντινής λογοτεχνίας του αιώνα που γράφει το έργο του, ενώ αναφορά στην Τύχη υπήρξε και σε ιστορικά κείμενα του Θουκυδίδη και του Πολύβιου (Harris, 2003: 154). Η Τύχη αποτελούσε τυφλό και απρόσωπο παράγοντα που μπορούσε χωρίς κάποιον προφανή λόγο να οδηγήσει κάποιον στην ευτυχία ή στην καταστροφή.

Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός πως καμία από τις παραπάνω εκδοχές δεν παρουσίασε τους Οθωμανούς να έχουν κερδίσει με τη βοήθεια των δικών τους ικανοτήτων και αρετών. Αντίθετα, κάποιοι τους παρουσίαζαν ως βάρβαρα τέρατα. Ούτε καν ο Κριτόβουλος που βρισκόταν στις υπηρεσίες του Μεχμέτ Β΄ δεν κατάφερε να αποδώσει τη νίκη των Οθωμανών αποκλειστικά και μόνο στις αρετές τους. Ακόμα και αν ο Σουλτάνος μέσα από τη σύγκριση φάνηκε να ξεπερνά τους

υπόλοιπους σε γενναιότητα, θάρρος, πολεμική εμπειρία και αρετή όλα αυτά δεν βοήθησαν στην κατάκτηση της Πόλης που αλώθηκε λόγω της Τύχης. Ο παράγοντας του τυχαίου αποδεικνύει πως οι ίδιοι οι Οθωμανοί ήταν απλώς ευνοούμενοι της Τύχης ή όργανα της εκδίκησης του Θεού. Αυτός, λοιπόν, είναι ο λόγος που δεν μπορούν να πάρουν τα εύσημα για το σπουδαίο τους έργο (Harris, 2003: 156).

Ο Κριτόβουλος, εκτός από το απόσπασμα Α. 3. 6- 7 αναφέρει την Τύχη σε αρκετά σημεία του κειμένου, είτε ως δικό του σχόλιο, είτε δια στόματος του Σουλτάνου. Όσον αφορά τον Κριτόβουλο είχε κάνει λόγο για την Τύχη, περιγράφοντας τη ναυμαχία του οθωμανικού στόλου με τα τρία καράβια που έστειλε ο Πάπας της Ρώμης³⁵. Το αποτέλεσμα της ναυμαχίας αυτής κρίθηκε από έναν δυνατό νότιο άνεμο που εμφανίστηκε ξαφνικά και βοήθησε τα καράβια να πλεύσουν και να φτάσουν στο λιμάνι της Βασιλεύουσας (Α. 40. 6 *εἰ μὴ ἄνεμος αἴφνης νότος πνεύσας σφοδρὸς*). Στο σημείο αυτό μπορεί η Τύχη να μην αναφέρεται ρητά, όμως η ξαφνική αυτή εμφάνιση του ανέμου είναι τυχαίο συμβάν που βοήθησε τα καράβια να φτάσουν στο λιμάνι. Επίσης, η φράση *ἀλλ' ἔδει ποτὲ καὶ τοὺς ταλαιπώρους Ῥωμαίους τῷ τῆς δουλείας ὑπαχθῆναι ζυγῷ καὶ τῶν ταύτης πειραθῆναι κακῶν* (Α. 58) παρουσίασε το ευμετάβλητο της Τύχης με την εξουσία να μην μένει σε ένα γένος και ένα έθνος αλλά να περιπλανιέται (Α. 3. 4) με τους Ρωμαίους να έχουν χάσει την ηγεμονία και την εύνοια της Τύχης (Α. 3. 5 *Ῥωμαίους μὲν τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν τύχην ἀπολιπεῖν*). Έτσι είχε φτάσει η στιγμή οι Βυζαντινοί να βιώσουν τον ζυγό της δουλείας και σε αυτό συντέλεσε σε μεγάλο βαθμό ο τραυματισμός του Ιουστινιάνη³⁶.

Από την άλλη πλευρά, ο ίδιος ο Σουλτάνος, καθώς μιλούσε στον στρατό, αρκετές φορές έκανε λόγο για τον παράγοντα της Τύχης. Αρχικά, αναφερόμενος στους προγόνους τόνισε πως *ἔτι δὲ καὶ τῷ τῆς τύχης ἀδήλω* (Α. 14. 11), καθώς παρά τις όποιες αποτυχίες τους δεν έχασαν την ελπίδα τους και συνέχισαν με εμπιστοσύνη στις δικές τους δυνάμεις και στην Τύχη. Έπειτα, τη στιγμή που έκανε λόγο για τη Βασιλεύουσα επισήμανε πως η Τύχη του πολέμου δεν ήταν πάντα σταθερή και όλα μπορούσαν να αλλάξουν με την έκβαση να είναι αμφίβολη (Α. 15 *τὰ τῆς τύχης ἄδηλα πανταχοῦ καὶ τὸ τῶν πραγμάτων τέλος ἀστάθμητον καὶ ἀτέκμαρτον*). Αυτός ήταν ο λόγος που τους ζητούσε να επιτεθούν στους εχθρούς, καθώς βρισκόνταν σε

³⁵ Σύμφωνα με τη Φοίβα (2010: 103) ο αριθμός των χριστιανικών καραβιών διαφέρει από πηγή σε πηγή και αλλού γίνεται λόγος για τέσσερα καράβια ή για πέντε. Ακόμα, διαφοροποίηση υπάρχει στις πηγές όσον αφορά τον αριθμό των καραβιών του οθωμανικού στόλου.

³⁶ Ο Κριτόβουλος έχοντας μεταποιήσει το όνομά του, τον ονομάζει Ιουστίνιο (Τωμαδάκης, 1953: 87).

προνομιούχα θέση συγκριτικά με αυτούς. Εάν δεν προχωρούσαν σε επίθεση οι Βυζαντινοί ενδεχομένως θα καλούσαν βοήθεια από τη Δύση και έτσι η κατάσταση θα γινόταν δυσκολότερη για τους ίδιους, καθώς η Τύχη θα έπαιζε αποφασιστικό ρόλο (Α. 16. 4 *ἐς τύχας τὰ πολλὰ περίσταται*).

Οι ομιλίες του Μεχμέτ Β΄

Ι) Η πρώτη ομιλία- Αναδρομή στο παρελθόν των Οθωμανών

Η πρώτη ομιλία του Σουλτάνου (Α. 14- 16) εκφωνήθηκε στην Αδριανούπολη πριν την έναρξη της εκστρατείας ενάντια της Βασιλεύουσας (Τωμαδάκης, 1953: 86-87). Μέσω αυτής της ομιλίας ο Σουλτάνος απευθύνθηκε στους υπηκόους κάθε ηλικίας, υπενθυμίζοντάς τους πως όλα αυτά τα εδάφη που κατείχαν, ήταν απόρροια των μεγάλων αγώνων που είχαν κάνει οι πρόγονοί τους. Έτυχε κάποιοι από τους ηλικιωμένους που ήταν παρόντες να είχαν πολεμήσει και οι ίδιοι, ενώ οι νεότεροι είχαν πληροφορηθεί τα γεγονότα από τους γηραιότερους (Α. 14.1. *ὅσοιπερ ἐν τῆδε τῇ νῦν μάλιστα καθεστηκυία ἡλικία τυγχάνεται πρεσβύτατοι ὄντες, οἱ δὲ καὶ παρὰ τῶν πατέρων ἀκοῇ παρειληφότες, ὅσοι νέοι ἐστέ*). Επισήμανε πως τα ανδραγαθήματα των προγόνων είχαν γίνει στο πρόσφατο παρελθόν και υπήρχαν διάφορα σημάδια που μπορούσαν να τα επιβεβαιώσουν (Α. 14. 2. *τείχη τε φρουρίων καὶ πόλεων χθὲς καὶ πρόην κατεσκαμμένων γῆν τε τοῖς ἐκείνων αἵμασι σχεδὸν ἔτι φοινισσομένην καὶ μεμιγμένην καὶ πολλὰ τοιαῦτα*).

Ο Σουλτάνος δεν δίστασε να αναφέρει πως οι πρόγονοι είχαν ξεκινήσει από μια μικρή περιοχή με πολύ λίγες δυνάμεις (Α. 14. 2. *ἐκ πάνυ μικρῶν ἀρχῶν καὶ δυνάμεως*) κατάφεραν όμως να καταλύσουν την ηγεμονία των Ρωμαίων και ήλπιζαν πως θα μπορούσαν να γίνουν κυρίαρχοι της Ευρώπης και της Ασίας. Έπειτα, ο Σουλτάνος αναφέρεται στην αρχική εμφάνιση των Οθωμανών που σε ελάχιστο χρόνο με μια μικρή δύναμη (Α. 14. 3. *μετὰ σμικρᾶς ἰσχύος... ἐντὸς ὀλίγου χρόνου*) κατάφεραν να κατακτήσουν πολλά εδάφη από την Κιλικία μέχρι τη Σινώπη στη Μαύρη Θάλασσα.

Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθεί πως οι Οθωμανοί αποτέλεσαν μια μικρή ορδή της φυλής των Ογούζων που είχε έρθει στο Σουλτανάτο του Ικονίου, ζητώντας άδεια, ώστε να μείνουν εκεί και να βοσκάνε τα κοπάδια των ζώων τους. Ακολούθησε η σύρραξη μεταξύ των Σελτζούκιδων και των Μογγόλων με την ήττα των πρώτων να έχει ως αποτέλεσμα τον χωρισμό του κράτους τους σε ανεξάρτητα κρατίδια. Με τον τρόπο αυτό η ορδή της φυλής των Ογούζων κατάφερε να γίνει ανεξάρτητη και στα τέλη του 13^{ου} αι. αρχηγός της ήταν ο Οσμάν ή Ατμάν που έδωσε το όνομά του στους Οθωμανούς και η δυναστεία αυτή διήρκησε μέχρι το 1923. Από τα τέλη του 13^{ου} αι.

και μετά οι Οθωμανοί άρχισαν να αποτελούν απειλή για διάφορα μέρη της Μ. Ασίας που ήταν στα χέρια των Βυζαντινών και με δυσκολία εξακολουθούσαν να έχουν υπό τον έλεγχό τους την Προύσα, τη Νίκαια και τη Νικομήδεια (Βασιλιέφ, 1971: 306).

Ο Μωάμεθ, έπειτα (Α. 14. 4), αναφέρει πως οι Οθωμανοί κατέλαβαν πολλά εδάφη και έκαναν την Προύσα πρωτεύουσά τους³⁷. Από εκεί μικρές ομάδες Οθωμανών περνούσαν τον Ελλήσποντο, όχι για ανοιχτό πόλεμο αλλά για ευκαιριακές ληστείες και λεηλασίες. Όπως αναφέρει ο Τωμαδάκης (1953: 87) ο Κριτόβουλος μόνο δια στόματος του Μωάμεθ θα μπορούσε να μιλήσει για ληστείες και κλοπές από πλευράς των Οθωμανών (Α. 14. 4 *ἐπὶ ληστεία προσκαίρω τε καὶ κλοπῇ διαβάντες*). Οι Οθωμανοί στη συνέχεια κατάφεραν να καταλάβουν διάφορα εδάφη (Α. 14. 5. *Καταλαβόντες δὲ τὴν ἄκραν τοῦ ὄρους τοῦ πρὸ τοῦ σήματος τῆς Ἑλλης καὶ τῆς Χερρονήσου ἰσθμοῦ κειμένου καὶ το φρούριον ἐξ ἐπιδρομῆς ἢ ἀπάτης*). Το κάστρο της Τζύμπης ήταν το φρούριο που κατάφεραν να καταλάβουν το 1352. Οι Οθωμανοί εκμεταλλεύτηκαν τη διαμάχη του Ιωάννη Κατακουζηνού και του Ιωάννη Παλαιολόγου, ώστε να μπορέσουν να εδραιώσουν τη θέση τους στην Ευρώπη. Παρείχαν στον Ιωάννη Κατακουζηνό τη βοήθεια που ζητούσε και έτσι εγκαταστάθηκαν για πρώτη φορά στην Ευρώπη. Ο Νικηφόρος Γρηγοράς αναφέρει πως ενδέχεται οι πρώτοι οικισμοί των Οθωμανών να είχαν πραγματοποιηθεί με την έγκριση του Ιωάννη Κατακουζηνού, καθώς αρχικά θεωρούνταν ακίνδunami. Όταν όμως το 1352 κατέλαβαν το φρούριο της Τζύμπης κοντά στην Καλλίπολη, προσπάθησε να το πάρει πίσω όμως οι ενέργειες του ήταν ατελέσφορες (Βασιλιέφ. 1971: 327-328 & Donald. 1993: 241). Ο ίδιος ο Σουλτάνος τόνισε πως από την κατάκτηση αυτή και μετά άρχισαν να κάνουν ληστρικές επιδρομές και ξαφνικές επιθέσεις από εκεί και λεηλατούσαν τους κατοίκους των γύρω περιοχών (Α. 14. 5. *τὸ μὲν πρῶτον ἐκεῖθεν ὀρμώμενοι ληστείαις τε ἐχρῶντο καὶ καταδρομαῖς ἀφανέσι καὶ προνομαῖς ληιζόμενοι τοὺς ἐγγύς*).

Δύο χρόνια μετά, το 1354, έγινε ένας σεισμός στην νότια ακτή της Θράκης και οι Οθωμανοί μπόρεσαν να καταλάβουν πολλές πόλεις της θρακικής χερσονήσου ανάμεσα στις οποίες ήταν και η Καλλίπολη³⁸. Στην πόλη αυτή έφτιαξαν τείχη, οχυρά,

³⁷ Σύμφωνα με τον Κανδή (1883: 76- 77), η Προύσα καταλήφθηκε από τον Ορχάν, τον γιο του Οσμάν, το 1326. Ο Ορχάν, μετά την άνοδό του στον οθωμανικό θρόνο, μετέφερε την πρωτεύουσα του κράτους από το Γενισεχίρ στην Προύσα.

³⁸ Οι Βυζαντινοί με τη βοήθεια του Αμαδαίου Στ', ξάδερφου του Ιωάννη Ε' Παλαιολόγου, κατάφεραν να ανακαταλάβουν την Καλλίπολη στις 23 Αύγουστο του 1366 και την κράτησαν για δέκα χρόνια

οπλοστάσιο, έβαλαν μεγάλη φρουρά και αποτέλεσε πολύ σημαντικό στρατηγικό κέντρο από όπου θα ξεκινούσαν για την κατάκτηση των βαλκανικών εδαφών. Ο διάδοχος του Ορχάν, ο Μουράτ Α, κατάφερε να καταλάβει πολλές οχυρωμένες περιοχές κοντά στην Κωνσταντινούπολη. Πήρε, ακόμα, την Αδριανούπολη, τη Φιλιππούπολη και προχώρησε προς τα μέρη της Δύσης απειλώντας τη Θεσσαλονίκη (Βασιλιέφ, 1971: 328- 330). Όπως ο ίδιος ο Σουλτάνος αναφέρει οι πρόγονοι προχώρησαν αργά με τον αριθμό των αντρών τους να αυξάνεται διαρκώς και κατάφεραν με τη βία ή τον δόλο να καταλάβουν κάποια φρούρια. Έπειτα κατέβηκαν μέχρι την πεδιάδα χωρίς να συναντήσουν πια κάποιο εμπόδιο (Α. 14. 6. *ώς δὲ κατὰ μικρὸν προϊόντες καὶ ἀεὶ πλείους γινόμενοι καὶ τινα τῶν σύνεγγυς φρουρίων τὰ μὲν ἐξ ἐπιδρομῆς βία, τὰ δὲ ἀπάτη ἐλόντες ἐκράτησαν καὶ ἐς τὸ πεδίον κατέβησαν, ἐνταῦθα λοιπὸν οὐκέτι οὐδὲν ἦν αὐτοῖς ἐμποδῶν*). Από το σημείο αυτό ξεκίνησαν και σύντομα κατάφεραν να κατακτήσουν ολόκληρη τη Θράκη και τη Μακεδονία (Α. 14. 6. *οὐκ ἐν πολλῷ χρόνῳ Θράκην ἅπασαν καὶ Μακεδονίαν*). Επίσης, υπέταξαν τους Μυσούς, τους Ιλλυρίους, τους Τριβαλλούς³⁹, τους Έλληνες και πολλά άλλα έθνη. Συνεχίζει (Α. 14. 7) αναφέροντας όλα τα εδάφη που κατάφεραν να έχουν στην κατοχή τους οι Οθωμανοί (*καὶ τί δεῖ πόλεις καὶ ἔθνη καταλέγοντα διατρίβειν; πᾶσαν, ἣν ὁ Ἴστρος ἐντὸς ὀρίζει ἀπὸ τῶν ἐκβολῶν αὐτοῦ τῶν πρὸς τὸν Εὐξείνιον Πόντον ἀνιόντι μέχρι τῶν εἰσβολῶν Σάου τῶν ἐς αὐτὸν κάκειθεν διὰ τῆς μεσογείας ἰόντι μεταξὺ Βόστρον καὶ Δαλματῶν Παιόνων τε τῶν ἐντὸς Σάου καὶ Ἰλλυριῶν πρὸς μεσημβρίαν καὶ νότον ἄνεμον μέχρις Ἰονίου Κόλπου, χειροῦνται τε βεβαίως καὶ καταστρέφονται καὶ φόρου ποιοῦνται ὑποτελεῖς πάντας τοὺς ἐν αὐτῇ, σὺν αὐτοῖς δὲ καὶ τοὺς πέραν τοῦ Ἴστρου Γέτας, οὐ μόνον δὲ ἀλλὰ καὶ πᾶσαν τὴν παραλίαν αὐτῆς πλὴν γε δὴ Πελοποννήσου ὑπὲρ τοὺς μυρίους σταδίους περίπλουν ἔχουσαν*).

Ο ίδιος στη συνέχεια επισήμανε πως ο αγώνας των προγόνων δεν ήταν εύκολος και είχαν να αντιμετωπίσουν πολλές δυσκολίες, διότι μεγάλα έθνη στην Ασία και στην Ευρώπη πολέμησαν γενναία μέχρι θανάτου για την ελευθερία τους (Α. 14. 9. *γένη πολλὰ καὶ μεγάλα ἐν τε Ἀσίᾳ καὶ Εὐρώπῃ ἐνάντια τούτοις ὄπλα ἤραντο καὶ λαμπρῶς ὑπὲρ ἐλευθερίας ἠγωνίσαντο μέχρι θανάτου καὶ μετ' ἀρετῆς*), οι οχυρωμένες

(Donald, 1993: 265). Έπειτα, οι Οθωμανοί κατάφεραν να την ξαναπάρουν το 1377 από τον Ανδρόνικο Δ' Παλαιολόγο ως ανταμοιβή για την υποστήριξη και τη βοήθεια που του προσέφεραν κατά τη διάρκεια του πολέμου που πραγματοποίησε ενάντια στον πατέρα του, τον Ιωάννη Ε'. Ο Σουλτάνος των Οθωμανών ζήτησε την πόλη από το 1371 (Donald, 1993: 280).

³⁹ Ο Τωμαδάκης (1957: 87) αναφέρει πως Τριβαλλοί είναι οι Σέρβοι και Ιλλυριοί είναι οι Αλβανοί.

πόλεις αντιστάθηκαν σθεναρά (Α. 14. 9. *καὶ πόλεις ἐν αὐταῖς πολλαὶ καὶ μεγάλαι καὶ τείχεσι καὶ σώμασι καὶ ὄπλοις καὶ πλούτῳ καὶ ἀρετῇ τῶν ἐνοικούντων καὶ πολλοῖς ἄλλοις ὠχυρωμένοι πρὸς ἄμυναν διανίσταντο*), τα ισχυρά φρούρια ήταν δύσκολο να αλωθούν (Α. 14. 9. *Φρούρια ἐρυμνὰ καὶ δυσάλωτα*), οι περιοχές ήταν δύσβατες και οι δρόμοι ανώμαλοι (*τόποι δύσβατοι καὶ δυσχωρίαί πολλαί*), τα ποτάμια συνεχή και δύσκολα στη διάβαση (*ποταμοὶ συνεχεῖς καὶ οὐ ῥαδίως διαβατοὶ*) και αντιμετώπισαν ακόμα πολλές άλλες δυσκολίες (*πολλὰ τοιαῦτα*).

Ἐπειτα, (Α. 14. 10- 12) ο Σουλτάνος συνέχισε με έναν έπαινο στους προγόνους που δεν πτοήθηκαν από τις ήττες, επεδίωξαν να κατακτήσουν νέα εδάφη, έχοντας εμπιστοσύνη στο μέλλον και στο ευμετάβλητο της Τύχης. Αναφέρει, ακόμα, πως ήθελαν να κάνουν μακρινές εκστρατείες, για να κερδίσουν κάτι που τους έλειπε, καθώς δεν έμεναν ευχαριστημένοι με όσα είχαν ήδη στην κατοχή τους. Στην επόμενη παράγραφο (Α. 14. 13) με τη χρήση της προτρεπτικής υποτακτικής (*μὴ φανῶμεν... ἀφανίσωμεν... ἀναιρήσωμεν*) τους παρακινούσε να μην δώσουν την εντύπωση πως εγκαταλείπουν το κράτος που παρέλαβαν από τους προγόνους, να μην αμαυρώσουν τις σπουδαίες τους πράξεις και να μην αφαιρέσουν οι ίδιοι από τον εαυτό τους τη δόξα που κατείχαν. Απαραίτητη προϋπόθεση για όλα αυτά ήταν να μην αφήσουν τη μια μοναδική πόλη (την Κωνσταντινούπολη) να τους νικήσει. Ο Σουλτάνος περιέγραψε την κατάσταση στην οποία βρισκόταν η Βασιλεύουσα (Α. 14. 13. *κεκενωμένης μὲν διόλου τῶν οἰκητόρων σχεδόν, πάντα δὲ τὰ πρόσθεν καλὰ περικεκομμένης τε καὶ περιηρημένης τελείως τῷ τε μακρῷ χρόνῳ καὶ ταῖς συνεχέσι καταδρομαῖς καὶ πολιορκίαις τῶν ἡμετέρων καὶ μηδὲ πόλεως οὔσης ἔτι, ὄνομα δὲ μόνον σφζούσης· τὰ δ' ἄλλα γῆς ἀροσίμου καὶ φυτῶν καὶ ἀμπέλων περίβολός ἐστιν καὶ ματαίων οἰκοδομιῶν τε καὶ τοίχων κενῶν καὶ τούτων ἐρειπίων των πλείστων*). Όπως αναφέρουν οι Reinsch – Κολοβού (2005: 101- 103), η εικόνα που παρουσιάζει αντιστοιχεί στην πραγματικότητα της εποχής εκείνης. Όπως επισημαίνει ο Χρυσός (2005: 13), ο Σουλτάνος γνώριζε την κατάσταση που επικρατούσε στο Βυζάντιο και το εσωτερικό σχίσμα μεταξύ Ενωτικών- Ανθενωτικών⁴⁰ και θεωρούσε πως αυτό ήταν βασικό του πλεονέκτημα στον ψυχολογικό πόλεμο που ήθελε να κάνει στην Πόλη.

Στη συνέχεια (Α. 14. 15) ο Σουλτάνος αναφέρεται στη μάχη της Νικόπολης του 1396. Για αυτή, σύμφωνα με τον Σουλτάνο, ο βυζαντινός αυτοκράτορας ζήτησε

⁴⁰ Α. 16. 13. *μᾶλλον μὲν οὖν καὶ πάντη ἐχθρὰ ἐκπεπολεμωμένων τῇ περὶ τὸ θεῖον δόξῃ τὰ τε ἔνδον αὐτῇ στάσεως γέμει καὶ ταραχῆς διὰ ταύτην γε τὴν αἰτίαν*.

βοήθεια από ολόκληρη τη Δύση (*πᾶσαν τὴν ἐσπέραν ἐκίνησε καθ' ἡμῶν ὁ ταύτης βασιλεύς*). Απώτερος στόχος της εκστρατείας αυτής ήταν να καταστραφεί ολοκληρωτικά η οθωμανική δύναμη και να εκδιωχτούν οι Οθωμανοί από ευρωπαϊκά και ασιατικά εδάφη (*ἀλλ' ἢ πᾶσαν τὴν ἡμετέραν δύναμιν καὶ ἀρχὴν καθελεῖν καὶ τῆς Εὐρώπης τε καὶ Ἀσίας ἡμᾶς ἐκβάλλειν*). Ο στόχος αυτός θα πραγματοποιούνταν, εάν δεν υπήρχε ο Βαγιαζήτ Α' ⁴¹ που με τη στρατιωτική του δεξιότητα, την εμπειρία και το θάρρος του κατάφερε να ανατρέψει την κατάσταση υπέρ των Οθωμανών και να κερδίσει στη μάχη (*εἰ μὴ ἡ τοῦ Παϊαζήτου τότε στρατηγία καὶ ἐμπειρία καὶ τόλμα τοῦτο διεκώλυσε καὶ διέλυσε κατὰ κράτος αὐτοὺς νικήσασά*).

Όσον αφορά την παραπάνω μάχη αποτέλεσε την τελευταία σε διεθνή κλίμακα σταυροφορία με την οργάνωση και τις συνέπειές της να επηρεάζουν πιο πολύ τη Δύση παρά τη Βασιλεύουσα. Τα εδάφη της Βουλγαρίας και ένα τμήμα της Σερβίας ήταν ήδη υπό οθωμανική κατοχή. Οι Οθωμανοί βρίσκονταν στα σύνορα της Ουγγαρίας και οι χώρες της Δυτικής Ευρώπης, μόλις άρχισαν να συνειδητοποιούν τη δύναμη του Βαγιαζήτ Α', ανησύχησαν για τη δυτική Ευρώπη και προσπάθησαν να πάρουν μέτρα εναντίον του με απώτερο σκοπό να τον εκδιώξουν από την Ευρώπη και να προστατεύσουν την Ουγγαρία. Ο Σιγισμούνδος της Ουγγαρίας πήρε μέτρα, ώστε να υπάρξει αντεπίθεση στα Βαλκάνια, καθώς το δικό του κράτος ήταν αυτό που κινδύνευε πιο πολύ από τους Οθωμανούς. Οι δυνάμεις που συμμετείχαν στη σταυροφορία αυτή ήταν από τη Γαλλία, τη Γερμανία, τη Βενετία, τη Γένουα. Ακόμα, μερικές άλλες χώρες έστειλαν λιγότερη βοήθεια (Πολωνία, Ιταλία, Ισπανία, Αγγλία). Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειωθεί πως ο Σιγισμούνδος είχε επαφές με τον βυζαντινό αυτοκράτορα, Μανουήλ Β', με τον τελευταίο να έχει ζητήσει να αναφέρει το θέμα της πολιορκίας της Πόλης στις χώρες της Δύσης. Παρόλα αυτά, οι Δυτικοί δεν έδωσαν ιδιαίτερη σημασία στον Μανουήλ Β' και η σωτηρία της Πόλης δεν ήταν στα σχέδιά τους. Γενικά, αυτή η αντεπίθεση της Δύσης μπορεί να χαρακτηριστεί σταυροφορία, καθώς είχε την υποστήριξη του πάπα Βονιφάτιου Θ' από τη Ρώμη και του Βενεδίκτου ΙΓ' από την Αβινιόν. Καμία άλλη προγενέστερη σταυροφορία δεν είχε πάρει τόσο μεγάλες διαστάσεις. Αυτός ήταν ο λόγος που ο Σουλτάνος μάζεψε τις δυνάμεις του και κατευθύνθηκε ενάντια στους Σταυροφόρους. Με τον τρόπο αυτό μπόρεσε να απαλλαγεί, έστω και προσωρινά, η Βασιλεύουσα από τις δυνάμεις που

⁴¹ Ο Βαγιαζήτ Α' ονομαζόταν *Κεραυνός* (Beyazıt A' Yıldırım), καθώς κινούνταν γρήγορα από το ένα σημείο στο άλλο σαν κεραυνός (Donald, 1993: 291).

την είχαν θέσει σε αποκλεισμό για μεγάλο χρονικό διάστημα. Υπήρξαν έντονες διαφωνίες ανάμεσα στους δυτικούς ηγέτες. Τελικά, ο στρατός τους συγκεντρώθηκε στη Νικόπολη που είχαν εδραιωθεί πια οι Οθωμανοί. Κατά τη διάρκεια της πολιορκίας του φρουρίου της Νικόπολης, κατέφθασε ο Βαγιαζήτ Α΄ με τον στρατό. Εκεί έγινε η μάχη που αποτέλεσε την πρώτη πραγματική δοκιμασία δύναμης ανάμεσα στη Δύση και στους Οθωμανούς. Το αποτέλεσμα της μάχης αυτής θα επηρέαζε την τύχη της Ουγγαρίας και των Βαλκανίων, ενώ δεν θα επηρέαζε την επιβίωση του βυζαντινού κράτους. Όπως ανέφερε και ο ίδιος ο Σουλτάνος στην ομιλία του τελικά οι Οθωμανοί κατάφεραν να κερδίσουν και αμέσως επέστρεψαν στη Βασιλεύουσα, όπου πλέον δεν υπήρχε αποκλεισμός αλλά πολιορκία της (Donald, 1993: 304- 305 & Βασιλιέφ, 1971: 338).

Ο Σουλτάνος μετά την παρουσίαση της μεγάλης επιτυχίας των Οθωμανών ενάντια στις δυνάμεις της Δύσης στη Νικόπολη, δεν διστάζει να θυμίσει ένα δυσάρεστο για όλους τους συμβάν. Πρόκειται για τη μάχη της Άγκυρας που πραγματοποιήθηκε στις 28 Ιουλίου 1402 ενάντια στον Τιμούρ ή Ταμερλάνο (Α. 14. 16). Στο σημείο αυτό κατηγορεί την Πόλη πως αυτή οδήγησε τον Τιμούρ εναντίον τους (*καὶ πάλιν μετὰ...καθ' ἡμῶν ἤγαγεν*). Αυτή την άποψη όμως δεν την επιβεβαιώνουν οι Reinsch – Κολοβου, καθώς αναφέρουν πως δεν υπάρχουν πηγές που δείχνουν ενδεχόμενες διπλωματικές σχέσεις ανάμεσα στο Βυζάντιο και στον Ταμερλάνο (2005: 105). Από την άλλη πλευρά, ο Αθανασόπουλος (2010: 56) πιθανολογεί πως ο Τιμούρ ήρθε στην περιοχή αυτή κατόπιν των εκκλήσεων του Μανουήλ Β΄. Ήδη από το 1394 υπήρχαν σκέψεις να χρησιμοποιηθούν οι Μογγόλοι ως μέσο πίεσης ενάντια στους Οθωμανούς όμως δεν φαίνεται πως συνέβη κάτι τέτοιο μέχρι τα τέλη του 1400. Ο ίδιος αναφέρεται στη συγκεκριμένη ομιλία του Σουλτάνου στο έργο του Κριτόβουλου συμφωνώντας με την άποψη του J. Barker πως η κατηγορία αυτή προς τον αυτοκράτορα αποτέλεσε *«απλώς ως αντικείμενο προπαγάνδας»*.

Ο Σουλτάνος δε διστάζει να τους θυμίσει όσα πέρασαν και ότι κινδύνεψαν να χάσουν μέρη που κατέλαβαν ή τη μια από τις δύο ηπείρους (*ὕφ' οὗ πεπόνθαμεν... ἀποβαλεῖν*). Η ήττα που υπέστησαν οι Οθωμανοί στην Άγκυρα, είχε διαλύσει την Οθωμανική αυτοκρατορία στη Μ. Ασία, έχοντας χάσει τη δομή και τη δύναμή της (Donald, 1993: 315). Οι ιστορικοί της περιόδου πίστευαν πως τη στιγμή της νίκης των Μογγόλων υπό την ηγεσία του Ταμερλάνου το 1402 ήταν κατάλληλη για τον χριστιανικό κόσμο της Δύσης, ώστε με μία νέα σταυροφορία κατά το πρότυπο της

σταυροφορίας της Νικόπολης να ολοκληρώνει την πτώση της οθωμανικής αυτοκρατορίας και να τη συνέτριβε για πάντα. Παρόλα αυτά, ο Donald (1993: 316) πιστεύει πως κάτι τέτοιο ήταν απίθανο, καθώς τα νικηφόρα στρατεύματα των Οθωμανών που κατάφεραν να κυριαρχήσουν στα μέρη της Ευρώπης εξακολούθουσαν να υπάρχουν, εάν και ο Σουλτάνος Βαγιαζήτ Α΄ είχε χάσει τη ζωή του⁴².

Ο Σουλτάνος δεν παραλείπει να αναφέρει πως η Βασιλεύουσα από πολύ παλιά έως και την εποχή τους πυροδοτούσε ή επενέβαινε στις εσωτερικές διαμάχες μεταξύ των διαδόχων παρέχοντάς τους βοήθεια, ώστε να προκληθεί πόλεμος και ζημιές στην αυτοκρατορία τους (Α. 14. 17. *καὶ τὸ ἐξ ἐκείνου πάλιν μέχρι νῦν οὐ διέλιπεν ἐπεξάγουσά τε ἀεὶ καὶ ὀπλίζουσα κατ' ἀλλήλων τοὺς ἡμετέρους καὶ συγκρούουσα καὶ ταράττουσα καὶ βλάπτουσα τὴν ἡμετέραν ἀρχὴν*)⁴³. Τους υπενθύμιζε, κατόπιν, πως πρόσφατα εξαιτίας της Βασιλεύουσας ἦρθε εναντίον τους δύο ή τρεις φορές ο Ιωάννης Ουννάδης μαζί με τους Ούγγρους και τους Δάκες (Α. 14. 17. *χθὲς τε καὶ πρὸ ὀλίγου τὸν Γέτην Ἰωάννην μετὰ Παιόνων τε καὶ Δακῶν κινήσασα καθ' ἡμῶν, ὃς δὶς τε καὶ τρὶς τὸν Ἰστρον διαβάς σὺν δυνάμει καὶ ἐς τὴν ἡμετέραν ἐμβαλὼν πολλὰ κακὰ τὸν ἐμὸν πατέρα πεποίηκε*). Στο σημείο αυτό ο Σουλτάνος αναφέρθηκε στη νέα σταυροφορία των κρατῶν της Ευρώπης, για να βοηθήσουν το Βυζάντιο. Αυτό ήταν, ἄλλωστε, το «αντάλλαγμα» μετά την απόφαση για την Ένωση των δύο εκκλησιῶν. Αρχικά, ο στρατός των σταυροφόρων εἶχε επιτυχίες στη Σόφια και στη Ναϊσσό όμως

⁴² Ο Βαγιαζήτ Α΄ ἔγινε δέσμιος του κατακτητή και σύμφωνα με τον θρύλο τη νύχτα τον εἶχαν δεμένο με αλυσίδες και το πρωί τον ἔβαζαν σε σιδερένιο κλουβί. Ο θάνατός του ἦταν αποτέλεσμα ντροπής, ἴσως να ἦταν αποτέλεσμα αυτοχειρίας και συνέβη στις 9 Μαρτίου 1403 (Donald: 315).

⁴³ Ὅπως αναφέρει ο Donald (1993: 333) κατὰ τη διάρκεια της δεύτερης πολιορκίας της Πόλης ἀπὸ τον Μουράτ Β΄ ἀνέλπιστα ο οθωμανικός στρατός ἐτράπη σε φυγή. Σύμφωνα με τους επαγγελματίες ιστορικούς της εποχῆς στη φυγή του στρατοῦ ἔπαιξε ρόλο και ο Μανουήλ Β΄, καθώς ο Μωάμεθ Α΄ τον εἶχε ορίσει ως προστάτη των δύο μικρότερων ἀγοριῶν του. Το ἓνα ἀπὸ τα δύο ἀγόρια εἶχε ἤδη στραγγαλιστεῖ ἀπὸ τον μεγαλύτερο ἀδερφό του, τον Μουράτ Β΄ και το ἄλλο ἀγόρι, ο Μουσταφά, εἶχε την υποστήριξη των ἀντιπάλων του Μουράτ Β΄. Τη στιγμή που αὐτός ἐρχόταν να πολιορκήσει τη Βασιλεύουσα, ο Μανουήλ Β΄ ἐνημέρωσε τον δάσκαλο του Μουσταφά στην Προύσα πως ο ἴδιος θα υποστήριζε την ἀξίωση του παιδιοῦ στη θέση του Σουλτάνου. Το ἀγόρι ἀνακηρύχθηκε αυτοκράτορας και αὐτό, σύμφωνα με τον Μανουήλ Β΄, ἀποτελοῦσε μια πρόκληση προς την ἐξουσία και θα σταματοῦσαν ὅλες οι πολιορκητικές ἐπιχειρήσεις των Οθωμανῶν. Τελικά, ο στρατός ἔφυγε ἀπὸ τη Βασιλεύουσα στις 6 Σεπτεμβρίου 1422 και αὐτή ἦταν η τελευταία φορά που σῶθηκε η Πόλη λόγω της ἐναντίωσης ἐνὸς Οθωμανοῦ προς κάποιον ἄλλο πρίγκιπα.

ο Μουράτ Β΄ έκανε δεκαετή ανακωχή με τον σταυροφορικό στρατό. Παρόλα αυτά, ο καρδινάλιος Cesarini σύντομα απάλλαξε τους αρχηγούς του σταυροφορικού στρατού, τον Ουννάδη και τον Δαδίσλαο, από τους όρκους της εκεχειρίας. Έτσι, ο σταυροφορικός στρατός ξεκίνησε ξανά τη δράση του τον Σεπτέμβριο του 1444 χωρίς τη συμμετοχή των Σέρβων αυτή τη φορά. Ακολούθησε η μάχη της Βάρνας στις 10 Νοεμβρίου του 1444 με τους σταυροφόρους του πάπα Ευγένιου Δ΄ να ηττώνται κατά κράτος από τον οθωμανικό στρατό. Αυτή ήταν η τελευταία προσπάθεια της Δύσης να βοηθήσει το Βυζάντιο. Στη συνέχεια, όπως αναφέρει ο Βασιλιέφ (1971: 355) το Βυζάντιο αφέθηκε στην τύχη του. Μετά από τέσσερα χρόνια ο Ουννάδης συμμετείχε στη δεύτερη μάχη του Κοσσυφοπεδίου το 1448 με τον Αθανασόπουλο (2010: 62) να εικάζει πως η μάχη αυτή ήταν αποτέλεσμα προσωπικής πρωτοβουλίας του Ουννάδη και όχι ένα είδος σταυροφορίας. Ο Ιωάννης Η΄ Παλαιολόγος δεν είχε λάβει μέρος σε αυτή τη σταυροφορία και όπως αναφέρει ο Βασιλιέφ (1971: 355) αμέσως μετά την ήττα, σύναψε συμφωνία με τον Σουλτάνο Μουράτ Β΄.

Ο Σουλτάνος, συνεχίζοντας τον λόγο του, επισημαίνει πως η Πόλη αποτελούσε για αυτούς μια συνεχή απειλή, καθώς πάντοτε φανερά ή κρυφά προσπαθούσε να τους βλάψει (Α. 15. *πάντα πραττούσης καθ' ήμῶν φανερώς τε και άφανῶς*) και δεν θα έπαυε ποτέ να τους εναντιώνεται και να τους προκαλεί πολέμους (Α. 14. 19. *οὔθ' ήσύχασεν οὔθ' ὄλωσ ήσυχάσει ποτὲ άνθισταμένη και εναντιουμένη τοῖς ήμετέροις οὔδὲ στήσεται τοῦ καθ' ήμῶν πολέμου και τῆς κινήσεως*). Αυτή η κατάσταση θα εξακολουθούσε, όσο άφηναν την Πόλη με την υφισταμένη μορφή της. Για τον Σουλτάνο υπάρχουν δύο τρόποι με τους οποίους μπορούν να απαλλαγούν οριστικά από τον κίνδυνό της και αυτοί είναι είτε να την καταστρέψουν, είτε να την κυριεύσουν (Α. 14. 19. *ἕως αν μένειν ἐῶμεν αὐτήν ἐπὶ τῶν αὐτῶν και μὴ πάντη ἐξέλῳμεν ἢ ὑπὸ χεῖρα σφῶν ποιησῶμεθα*). Κατόπιν, τους υπενθυμίζει το ευμετάβλητο της Τύχης (Α. 15. *τὰ τῆς τύχης ἄδηλα πανταχοῦ και τὸ τῶν πραγμάτων τέλος ἀστάθμητον και ἀτέκμαρτον*) και την υποχρέωση του φρόνιμου ανθρώπου να εκμεταλλευτεί την ευνοϊκή περίσταση, επιτιθέμενος πρώτα αυτός στον αντίπαλο καθώς είναι προτιμότερη η επίθεση αντί της άμυνας (Α. 15). Επισημαίνει πως οι συμφωνίες δεν τηρούνται⁴⁴ (Α.15. *οὐκ εἰσὶν ἐπὶ ῥητοῖς*), ενώ νικητής στον πόλεμο

⁴⁴ Ο Πασπάτης (1890: 77) αναφέρει πως ο ίδιος ο Μωάμεθ Β΄, μόλις ανέβηκε στον θρόνο, έκανε σπονδές με τους Βυζαντινούς. Παρόλα αυτά, σύντομα τις αθέτησε και αυτός ήταν ο λόγος που είχε παραπονεθεί ο Κωνσταντίνος ΙΑ΄ Παλαιολόγος.

είναι εκείνος που είχε τη δυνατότητα και τη θέληση να κάνει κάτι στα κρυφά ή εκείνος που ήταν πιο γρήγορος σε κάτι.

Προσπαθεί να τους πείσει πως ήταν ανάγκη να επιτεθούν σύντομα στη Βασιλεύουσα, να την πολεμήσουν και να την καταστρέψουν. Οφείλουν να δείξουν στον πόλεμο αυτό μεγάλη ετοιμότητα και προθυμία, ώστε να επιτευχθεί ο στόχος για την καταστροφή της (Α. 16. *καὶ ἐπιχειρητέα εἶναι καὶ πολεμητέα ἐν τάχει καὶ τὴν πόλιν ταύτην ἐξαιρετέα πάσῃ προθυμίᾳ καὶ σπουδῇ τὸν πόλεμον ἀραμένους*). Εάν δεν προέβαιναν σε επίθεση εναντίον της, ώστε να την καταστρέψουν ή να την κατακτήσουν, δεν θα ήταν σίγουροι ότι στο μέλλον θα εξακολουθούσαν να έχουν το κράτος τους και να ζούνε ασφαλείς. Ο Σουλτάνος, όπως φαίνεται ξεκάθαρα, θέλει να τους προτρέψει να επιτεθούν σύντομα. Ο λόγος της βιασύνης διατυπώθηκε από τον ίδιο λίγο παρακάτω, αφού ανησυχούσε μήπως τυχόν ερχόταν βοήθεια από τη Δύση. Κάτι τέτοιο θα ήταν επιζήμιο για τη δική τους αυτοκρατορία χωρίς να είχαν γνώση για τον τρόπο που τελικά θα έληγε όλη αυτή η διένεξη. Τέλος, αναφέρεται στη σημασία της θέσης που είχε η Πόλη (Α. 16. 6. *ἐπικαίρῳ γῆς καὶ θαλάσσης κείμενην*), διαβεβαιώνοντάς τους πως η κατάκτηση της Πόλης αυτής θα τους επέτρεπε να έχουν τα ήδη υπάρχοντα και θα τους προσέφερε όλα αυτά που δεν κατείχαν ακόμα (Α. 16. 3. *τὰ ὄντα ἡμῖν βέβαια καὶ τὰ μὴ ὄντα κτητά*). Ο Σουλτάνος επαναλαμβάνει πως χρειάζεται να επιτεθούν με μεγάλη προθυμία και με όλες τις δυνάμεις ενάντια στην Πόλη, όσο ο Θεός (αλλά και η Τύχη) είναι σύμμαχός τους. Για την επίθεση αυτή τους παροτρύνει να μην σκεφτούν τις δαπάνες και να ξεodέψουν ό, τι χρειάζεται σε ανθρώπινο δυναμικό, χρήματα, όπλα και ό, τι άλλο είχε σχέση με τον πόλεμο (Α. 14. 7. *ἐπιτίθεσθαι ταύτη πάντας πάσῃ καὶ χειρὶ καὶ δυνάμει καὶ μάλιστα, ἕως ἂν καὶ τοῦ δαιμονίου μεθ' ἡμῶν ἦ, μηδενὸς φειδομένους τῶν ἐς τὸν πόλεμον μήτε σωμάτων μήτε χρημάτων μήτε ὄπλων μήτε ἄλλου του τῶν τοιούτων οὐδενὸς μηδ' ἄλλο τι προὔργου τῶν ἀπάντων τιθέναι*) και τα λόγια του αυτά ο Σουλτάνος τα επιβεβαίωσε εμπράκτως, καθώς, για παράδειγμα, στην κατασκευή των κανονιών έδωσε γενναιόδωρα ό, τι του ζητούσαν (Α. 29. 2. *δαμιλῶς αὐτοῖς παρέχει τὰ πρὸς τὴν χρείαν*).

Ο Μεχμέτ Β' δεν παραλείπει να αναφερθεί στις ανεπιτυχεῖς προσπάθειες προηγούμενων Σουλτάνων για την κατάληψη της Πόλης (Α. 16. 8. *τὸ τοῦ ἡμετέρου*

πάππου⁴⁵ τε καὶ πατρὸς... οὐκ ἠδυνήθησαν ὁμῶς ταύτης περιγενέσθαι). Απέδωσε την αποτυχία των προγόνων στον παράγοντα της Τύχης⁴⁶ (Α. 16. 10. *τύχη τίς ποθεν ἀδοκῆτως ἐπιφανεῖσα*) και όχι στη δύναμη των αντρών και των όπλων της Πόλης (Α. 16. 9). Ισχυρίστηκε πως οι κάτοικοι της Βασιλεύουσας είχαν έρθει σε συμφωνία να παραδοθούν οι ίδιοι και η Πόλη (Α. 16. 10. *Ἐυκείμενον γὰρ αὐτοῖς ἐπὶ ῥήταῖς ἡμέραις ἐνδιδόναι τοὺς πολίτας τὴν τε πόλιν καὶ ἑαυτοὺς*). Ξαφνικά, όμως, κάποια τυχαία γεγονότα δεν άφησαν την Πόλη να παραδοθεί (Α. 16. 10 *αἴφνης ἐπιφανέντες ἐκ μὲν Εὐρώπης ὁ Παιόνων τε καὶ Δακῶν βασιλεὺς πρῶτον, ἐκ δὲ Ἀσίας μικρὸν ὕστερον Τεμήρης ὁ Βαβυλώνιος*).

Όσον αφορά την πρώτη πολιορκία⁴⁷ της Βασιλεύουσας διήρκησε περίπου 8 ολόκληρα χρόνια και έγινε την εποχή που στον θρόνο ήταν ο Βαγιαζήτ Α΄. Η πρώτη αυτή πολιορκία ξεκίνησε τον Σεπτέμβριο του 1394 που ο Σουλτάνος Βαγιαζήτ Α΄ έστειλε τεράστιο στρατό, για να κάψει και να ερημώσει τα περίχωρα γύρω από τη Βασιλεύουσα. Με τον τρόπο αυτό ό, τι υπήρχε έξω από τα τείχη της Πόλης καταστράφηκε και η περιοχή κατέστη ακατοίκητη. Κανένας δεν μπορούσε ούτε να μπει, ούτε να βγει από τις πύλες της Πόλης. Τα χωράφια δεν υπήρχε δυνατότητα να καλλιεργηθούν και οι άνθρωποι ήταν σε κατάσταση απόγνωσης, καθώς τους έλειπαν τα αναγκαία (λάδι, κρασί, καλαμπόκι) για τις καθημερινές τους ανάγκες. Οι ελλείψεις είχαν γίνει τεράστιες και οι πηγές προμηθειών ήταν ανύπαρκτες. Αυτός ήταν ο λόγος που οι αρτοποιοί έφτασαν σε σημείο να γκρεμίζουν τα σπίτια και να χρησιμοποιούν τα ξύλα, για να ψήσουν ψωμί. Ο στόχος της πολιορκίας αυτής ήταν να αποκοπεί η Βασιλεύουσα από κάθε οδό ανεφοδιασμού (Donald, 1993: 302 & Βασιλιέφ, 1971: 338) . Στο σημείο αυτό, αξίζει να σημειωθεί πως η απουσία οθωμανικού στόλου ήταν

⁴⁵ Στην πραγματικότητα ο Βαγιαζήτ Α΄ ήταν προπάππος του Μεχμέτ Β΄ Πορθητή και αυτό επιβεβαιώνεται από το γενεαλογικό δέντρο των Οσμανίδων: Μουράτ Α΄ , Βαγιαζήτ Α΄ , Μωάμεθ Α΄ (Mehmet Celebi), Μουράτ Β΄ , Μεχμέτ Β΄ Πορθητής.

⁴⁶ Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθεί η άποψη που εκφράζει ο Κριτόβουλος που σύμφωνα με την οποία οι πολιορκίες αυτές ήταν κατά αποκλειστικότητα από την πλευρά της ξηράς, ενώ η θάλασσα ήταν ανοιχτή στους Βυζαντινούς και μπορούσαν να έχουν τρόφιμα με τη βοήθεια του θαλάσσιου εμπορίου. Με τον τρόπο αυτό και με τον μεγάλο αριθμό πολεμιστών κατάφεραν να αντεπεξέλθουν στις επιθέσεις των Οθωμανών, αφού είχαν να αντιμετωπίσουν από μια μόνο από την ξηρά να αντιμετωπίσουν τον εχθρό. Αντίθετα, στην πολιορκία αυτή έχουν να αντιμετωπίσουν διπλή επίθεση από ξηρά και θάλασσα (Α. 22. 4).

⁴⁷ Ο Αθανασόπουλος (2010: 128) τη χαρακτηρίζει ως αποκλεισμό, παρά ως πολιορκία με την καθαρά στρατιωτική χρήση του όρου.

σωτήρια για τους πολιορκημένους, καθώς είχαν τη δυνατότητα να επικοινωνούν με άλλες χώρες μέσω των Στενών (Βασιλιέφ, 1971: 337). Ο Μεχμέτ Β΄ λίγα χρόνια μετά, προετοιμάζοντας την πολιορκία της Πόλης, οργάνωσε τον οθωμανικό στόλο και κάλυψε την αδυναμία των προγόνων του (Α. 10. 1. *Πληρώσας τριήρεις τριάκοντα και καλῶς όπλίσας ὡς ἔς ναυμαχίαν & 16. 14. και τριήρεις οὐκ ὀλίγαι*)⁴⁸.

Ο Μεχμέτ Β΄ δεν παρέλειψε να αναφερθεί και στη δεύτερη πολιορκία της Πόλης από τον πατέρα του. Ο Ostrogorsky (2008: 261) θεωρεί ότι η κατάσταση έφτασε ξανά στο σημείο που βρισκόταν πριν τη μάχη της Άγκυρας. Έτσι, στις 8 Ιουνίου ξεκίνησε η τακτική πολιορκία της Βασιλεύουσας. Ταυτόχρονα με την πολιορκία της μια άλλη ομάδα στράφηκε προς τη Θεσσαλονίκη για πολιορκία⁴⁹. Ο Μουράτ Β΄ στην πολιορκία αυτή δεν δίστασε να χρησιμοποιήσει κάθε τρόπο, ώστε να εξουδετερώσει την αντίσταση και να κυριεύσει την Πόλη με προσβολή. Αυτόπτης μάρτυρας των γεγονότων, ο Ιωάννης Κανανός, αναφέρει πως ο Σουλτάνος Μουράτ Β΄ κατασκεύασε από τη θάλασσα του μαρμαρά μέχρι τον Κεράτιο κόλπο ένα απέραντο τείχος από χώμα. Από εκεί, λοιπόν, ο στρατός του μπορούσε να εκτοξεύσει βολές φωτιάς και πέτρες ενάντια και πάνω από τα χερσαία τείχη. Το οθωμανικό στρατόπεδο ήταν γεμάτο με δουλεμπόρους και δερβίσηδες που περίμεναν την κατάληψη της Πόλης, για να πάρουν όλα όσα τους είχε υποσχεθεί ο Σουλτάνος (λάφυρα και δούλους). Η τελική επίθεση πραγματοποιήθηκε στις 24 Αυγούστου⁵⁰ και η μάχη για την κατοχή των τειχών ήταν πολύ μεγάλη. Ο Ιωάννης Κανανός υποστήριξε πως η νίκη του Βυζαντίου ήταν απόρροια της ηρωικής υπεράσπισης των τειχών με τη συμμετοχή αντρών και γυναικών υπό την αρχηγία του Ιωάννη Η΄ Παλαιολόγου, ενώ η απότομη φυγή των Οθωμανών και η σωτηρία οφειλόταν στην Παναγία. Βέβαια, αυτές οι λαϊκές δοξασίες υποστηρίζονταν από τους απλούς ανθρώπους, ενώ οι ιστορικοί ερμηνεύουν διαφορετικά το απροσδόκητο αποτέλεσμα της πολιορκίας (Donald, 333).

Όσον αφορά την πολιορκία αυτή ο Μεχμέτ Β΄ αναφέρει πως ο πατέρας του έκανε επιθέσεις ενάντια της Πόλης και ήταν έτοιμος να την κυριεύσει (Α. 16. 11.

⁴⁸Ο Πασπάτης (1890: 77) κάνει λόγο για την κατασκευή στόλου από τον Μεχμέτ Β΄, μόλις έγινε Σουλτάνος. Στον στόλο αυτό συγκέντρωσε από τα μέρη του Πόντου άτομα, που για χρόνια ταξίδεψαν με οθωμανική εμπορικά και ληστρικά καράβια.

⁴⁹ Donald (1993: 332).

⁵⁰ Ο ιμάμης Seid- Bokhari που βρισκόταν στο οθωμανικό στρατόπεδο ισχυριζόταν ότι η Βασιλεύουσα θα αλωθεί στις 24 Αυγούστου. Αυτός είναι ο λόγος που τότε έγινε η τελική επίθεση.

οὕτως εἶχεν αὐτὴν ἐν χεροῖν). Αποδίδει, όμως, την αποτυχία στα άτομα που τον περιέβαλαν και που τους έδειχνε εμπιστοσύνη, καθώς αυτά ήταν κρυφά εχθροί του και ενώ στηρίζονταν σε αυτούς, εκείνοι έδειχναν εύνοια στους πολιορκημένους για το προσωπικό τους όφελος (Α. 16. 11. *εἰ μὴ σφόδρα οἰκείους καὶ οἷς μάλιστα ἐπίστευεν...ιδίων ἔνεκα κερδῶν*).

Μετά την αναδρομή στο ένδοξο παρελθόν, στους προγόνους και στις ανεπιτυχείς προσπάθειες κατάληψης της Πόλης ο Σουλτάνος προσπήθησε να απαριθμήσει όλα όσα είχε η Πόλη στο παρελθόν (Α. 16. 12. *τότε μὲν γὰρ αὕτη συνωτώτεροις τε καὶ στρατηγικωτέροις...πολλὰ εἶχε τὰ βοηθοῦντα*) και τα οποία τότε δεν υπήρχαν (Α. 16. 13. *τὰ δὲ δὴ νῦν ἀσθενέστερά τε αὐτῇ καὶ τοῖς ὅλοις χείρω...διὰ ταύτην γε τὴν αἰτίαν*). Σε αντίθεση με τη δεινή κατάσταση της Βασιλεύουσας ερχόταν αυτή του οθωμανικού κράτους, που σύμφωνα με τον Σουλτάνο είχαν προοδεύει πολύ (Α. 16. 14. *ἡμῖν δὲ καὶ τὰ τῆς ἀρχῆς ἐπὶ μέγα ἤρται πολλῶν ἐπιδόσει*). Οι Οθωμανοί κατείχαν μεγάλη δύναμη με πολλούς στρατιώτες καλά εξοπλισμένους στο ιππικό και στο πεζικό, ενώ οι νέοι που υπήρχαν, εκτός από πολλοί, ήταν και δυνατοί. Ακόμα, είχαν στη διάθεσή τους πολλά χρήματα, πολλές πολεμικές μηχανές, πολλά εφόδια για τον πόλεμο και πολλά καράβια. Για όλους τους παραπάνω λόγους ο Σουλτάνος είχε την πεποίθηση πως η Πόλη θα έπεφτε στα χέρια τους είτε με έφοδο, είτε μετά από πολιορκία (Α. 16. 14- 15). Λέγοντας όλα αυτά τους παρακίνησε να μην καθυστερήσουν άλλο, να φανούν γενναίοι και να τιμήσουν τους προγόνους αποδεικνύοντας πως είχαν κληρονομήσει από αυτούς την ανδρεία και την αρετή (Α. 16. 16). Ο Σουλτάνος ανέφερε πως η Πόλη βρισκόταν στο κέντρο της μεγάλης οθωμανικής επικράτειας (Α. 16. 16. *ἐν μέσῃ τῇ ἡμετέρα ἀρχῇ τηλικαύτη γε οὔση μίαν πόλιν*) και η κατάκτησή της θα τους επέτρεπε να προχωρήσουν περισσότερο και να μπορέσουν σύντομα να κυριεύσουν και άλλα εδάφη (Α. 16. 17. *ἡμεῖς τε ταύτην ἐλόντες... λοιπὰ πάντα καταδραμούμεθα*). Τέλος, υποσχέθηκε πως θα δώσει δώρα ως επιβράβευση των κόπων στους στρατιώτες, καθώς ο ίδιος θα ήταν παρόν στην πρώτη γραμμή και από κοντά θα τους παρακολουθούσε (Α. 16. 18. *ἐγὼ δὲ καὶ αὐτὸς πρῶτος παρέσομαι... ἐπ' ἄλλη τινὶ διαπρέψοι ἀνδραγαθία*).

II) Δεύτερη ομιλία

Η ομιλία αυτή πραγματοποιήθηκε έξω από τα τείχη της Βασιλεύουσας (Τωμαδάκης, 1953: 87) με τον Σουλτάνο να απευθύνεται σε όλον τον στρατό για δύο συγκεκριμένους λόγους. Ο πρώτος είναι πως ήθελε να τους υπενθυμίσει ότι όσα είχαν στην κατοχή τους ήταν αποτέλεσμα μεγάλου κόπου και κερδήθηκαν μετά από πολλούς αγώνες και κινδύνους (Α. 48. 2 *ἀλλὰ καὶ σφόδρα πονοῦντες καὶ μετὰ μεγάλων ἀγώνων τε καὶ κινδύνων μεθ' ἡμῶν ἐκτήσασθε καὶ ἄθλα τῆς ὑμῶν αὐτῶν ἀρετῆς καὶ ἀνδρίας*), ενώ απέρριψε την άποψη πως ήταν δώρα της Τύχης όσα κατακτήθηκαν (*μᾶλλον ἢ τύχης δώρα*). Πιθανότατα με όλα αυτά θέλησε να ενισχύσει το θάρρος και να βελτιώσει την ψυχολογία των στρατιωτών, ώστε να πολεμήσουν γενναία και να κατακτήσουν την Πόλη. Ο ίδιος είχε αναφερθεί πολύ στην Τύχη και στη σημασία που είχε στην έκβαση του πολέμου. Στο σημείο όμως αυτό η Τύχη δεν εξυπηρετούσε τον σκοπό του και την άφησε στο περιθώριο. Ο δεύτερος λόγος ήταν να τους υπενθυμίσει τα έπαθλα που θα έπαιρναν από την Πόλη και τη δόξα που θα κέρδιζαν, αφού θα πολεμούσαν για τα ανώτερα (Α. 48. 2 *ἔπειτα δὲ ὡς καὶ τὰ νῦν τάδε προκείμενα ἄθλα διδάξει ὑμᾶς ὅσα καὶ οἷά εἰσι καὶ τὴν δόξαν ὀπόσῃν ἔχει μετὰ τοῦ κέρδους καὶ τὴν τιμὴν, καὶ ἅμα ἵνα γνῶτε καλῶς ἐπὶ μεγίστοις ποιούμενοι τὸν ἀγῶνα*).

Ο Σουλτάνος αναφέρθηκε σε υλικά αγαθά και σε ανθρώπινο δυναμικό που θα έβρισκαν και θα οικειοποιούνταν με την εκπόρθηση της Πόλης. Ο πλούτος υπήρχε στα ανάκτορα του αυτοκράτορα, των δυνατών, σε ιδιωτικά σπίτια και κυρίως στις εκκλησίες. Ταυτοχρόνως, οι άρχοντες, οι ευγενείς, οι κοπέλες και τα αγόρια θα αποτελούσαν είτε δικούς τους σκλάβους, είτε θα πωλούνταν έναντι χρημάτων (Α. 48. 3- 4). Υπογράμμισε πως το σημαντικότερο κέρδος θα ήταν η φήμη της αρετής και της γενναιότητάς τους που θα έφτανε ως τα μέρη του κόσμου που έφτανε η ηγεμονία και η δόξα της Πόλης (Α. 48. 5).

Ο ίδιος χαρακτήρισε την Βασιλεύουσα ως *πόλιν μεγάλην καὶ πολυάνθρωπον βασιλείον τε τῶν πάλαι Ῥωμαίων καὶ ἐς ἄκρον εὐδαιμονίας καὶ τύχης καὶ δόξης ἐλάσασαν κεφαλὴν τε γεγενημένην τῆς οἰκουμένης ἀπάσης* (Α. 48. 5), δηλαδή που είχε φτάσει παλιότερα στο μέγιστο δυνατό σημείο δόξας, ευτυχίας, ευδαιμονίας και είχε γίνει η κεφαλή της οικουμένης. Στο σημείο αυτό, λοιπόν, ο Σουλτάνος ήθελε να τονίσει στους στρατιώτες ποια πόλη επιθυμούσαν να κατακτήσουν και πόσο μεγάλη τιμή θα αποκτούσαν οι ίδιοι, εάν την κυρίευαν τελικά. Τέλος, επισημαίνει πως

αποτελούσε υποχρέωση τους να καταλάβουν αυτήν την Πόλη, διότι αυτή ήταν ένα μεγάλο εμπόδιο και απειλή για τα σχέδια του Σουλτάνου (Φοίβα, 2010: 134- 135) με τον Σουλτάνο να θεωρεί την κατάκτησή της ως έναν τρόπο να προχωρήσουν παρακάτω για νέες κατακτήσεις (Α. 48. 6 *καὶ πρὸς τὰ λοιπὰ θύραν ἀνοίζομεν*).

Ἐπειτα, αναφέρει πως τους παραχωρούσε την Πόλη για λαφυραγωγία και λεηλασία⁵¹ (Α. 48. 5 *δίδωμι νῦν ὑμῖν ἐς διαρπαγὴν τε καὶ λείαν*), τονίζοντας τις αδυναμίες που είχε και την έκαναν τρωτή. Ως πρώτη παρουσιάζεται η τάφος που είχε ήδη ισοπεδωθεί και είχε γεμίσει με συντρίμια από τα τείχη της Πόλης (Α. 35. 1 *ἤδη γὰρ καὶ ἡ τάφος αὐτῶ πλήρης ἦν*). Ως δεύτερη αδυναμία αναφέρεται η καταστροφή του χερσαίου τείχους σε τρία διαφορετικά σημεία, ώστε μπορούσαν να περάσουν από εκείνα τα σημεία όχι μόνο στρατιώτες αλλά άλογα και καλά οπλισμένοι ιππότες (Α. 48. 7). Ἐτσι ο Μεχμέτ Β΄ τόνισε ότι δεν υπήρχε απέναντί τους απόρθητο τείχος αλλά πεδιάδα κατάλληλη για ιππασία (Α. 48. 7 *οὕτως οὐ τείχος ἀπόμαχον ὑμῖν, ἀλλὰ πεδίον ἰππάσιμον δίδωμι διαβῆναι σὺν ὄπλοις*).

Ὅσον αφορά την Πόλη και τους υπερασπιστές της γνώριζαν πως ήταν ελάχιστοι και οι πιο πολύ δεν είχαν πολεμική εμπειρία και όπλα. Ο ίδιος ο Σουλτάνος επισημαίνει πως δεν ήταν αρκετοί να αντιμετωπίσουν τον δικό τους μεγάλο οθωμανικό στρατό (Α. 49. 2 *πῶς οὖν ἐς τοσοῦτον πλῆθος ἡμῶν ἀρκέσουσιν οὗτοι*), ενώ τόνισε πως η μεγαλύτερη διαφορά ανάμεσα στα δύο εχθρικά μέτωπα ήταν η ευκαιρία για ξεκούραση των στρατιωτών ή η απουσία της. Τη δυνατότητα ξεκούρασης είχαν οι Οθωμανοί, καθώς ήταν πολλοί και μπορούσαν να πολεμούν διαδοχικά. Ἐτσι, κάποιοι αντικαθιστούσαν τους προηγούμενους στρατιώτες, ώστε να μπορούσαν όλοι να έχουν δυνάμεις για τις επόμενες μάχες. Αντίθετα, οι Βυζαντινοί στρατιώτες όφειλαν να πολεμούν συνέχεια χωρίς ξεκούραση και φαγητό, καθώς δεν υπήρχαν εφεδρικοί άντρες να τους αντικαταστήσουν. Η συνεχής δράση των Βυζαντινών υπερασπιστών φάνηκε στο κείμενο του Κριτόβουλου με τη χρήση των επιρρημάτων *ἀδιακόπως* και *ἀεὶ* (Α. 49. 2), δείχνοντας ξεκάθαρα τον συνεχή αγώνα

⁵¹ Ο Donald (1993: 389- 390) αναφέρει πως οι λεηλασίες μετά την Άλωση διήρκησαν τρεις ημέρες, ενώ τις δώδεκα πρώτες ώρες των λεηλασιών έγιναν οι χειρότερες ενέργειες. Υποστηρίζει, ακόμα, πως οι λεηλασίες ξεκίνησαν από τα σπίτια κοντά στα χερσαία τείχη.

Σύμφωνα με τη Φοίβα (2010: 168) παρά τις αρχικές υποσχέσεις του Σουλτάνου για λεηλασίες τριών ημερών ο ίδιος ο Σουλτάνος έπαυσε τις λεηλασίες το απόγευμα της ίδιας ημέρας.

Παρόλα αυτά, ο Κριτόβουλος ούτε στην ομιλία του Σουλτάνου (Α. 48. 5), ούτε κατά την περιγραφή των λεηλασιών (Α. 61.4) αναφέρει τη διάρκεια των λεηλασιών.

των Βυζαντινών. Ο Μεχμέτ Β΄ πίστευε ότι με τις συνεχείς και οργανωμένες επιθέσεις που θα διεξαγόταν οι υπερασπιστές την Πόλη θα αναγκάζονταν γρήγορα να παραδοθούν, αφού δε θα άντεχαν τις ταλαιπωρίες, την ατελείωτη μάχη και την πείνα (Α. 49. 3). Ο Σουλτάνος στη συνέχεια (Α. 49. 4- 7) κάνει λόγο στους Ιταλούς που βρίσκονταν στην Κωνσταντινούπολη. Σε καμία περίπτωση δεν μπορούσε να αμφισβητήσει ότι ήταν καλοί πολεμιστές και για αυτό τους χαρακτήρισε ως ανάξιους εμπιστοσύνης, καθώς στη δύσκολη στιγμή που θα ένιωθαν τον κίνδυνο θα πετούσαν τα όπλα και θα έφευγαν από τη μάχη, για να σώσουν τον εαυτό τους⁵². Στο σημείο αυτό ο Τωμαδάκης (1953: 87) επισήμανε ότι ο Κριτόβουλος δια στόματος του Πορθητή χαρακτήρισε τους Ευρωπαίους υπερασπιστές ως αναποτελεσματικούς, διότι δεν ήταν αποφασισμένοι να πεθάνουν για τη σωτηρία της Πόλης.

Ο Μεχμέτ Β΄, αφού μίλησε για τις αδυναμίες του εχθρικού στρατού, καταλήγει στο συμπέρασμα πως η νίκη θα ήταν δική τους και θα μπορούσαν να κατακτήσουν την Πόλη (Α. 50. 1 *δείκνυται τοίνυν ἐξ ἀπάντων μεθ' ἡμῶν εἶναι τὴν νίκην καὶ τὴν πόλιν ἡμῖν ἄλωτόν*), αφού την είχαν αποκλείσει ήδη από την ξηρά και τη θάλασσα (*κατὰ γῆν καὶ θάλασσαν*). Τονίζει, επίσης, τις προϋποθέσεις που θα οδηγούσαν σε έναν επιτυχή πόλεμο και αυτές ήταν *τό τε ἐθέλειν καὶ τὸ αἰσχύνεσθαι καὶ τὸ τοῖς ἄρχουσι πείθεσθαι* (Α. 50. 2). Ο Βασίλειφ (1971: 365) ερμηνεύει τις παραπάνω προϋποθέσεις ως επιθυμία για τη νίκη, ντροπή για την ήττα και υπακοή στους προϊσταμένους. Ο ίδιος ο Σουλτάνος προτρέπει τους άντρες του να έχουν θάρρος, σταθερότητα και να πολεμήσουν γενναία, καθώς ο ίδιος θα βρισκόταν μαζί τους, θα αγωνιζόταν και θα έβλεπε τις προσπάθειες τους (Α. 50. 3 *κἀγὼ δὲ αὐτὸς πρῶτος παρέσομαι τῷ ἔργῳ μεθ' ὑμῶν τὲ ἀγωνιζόμενος καὶ τῶν ἐκάστω δρωμένων θεατής*). Λίγο πριν αφήσει τους αρχηγούς του στρατού και του στόλου να φύγουν, τους ζήτησε το επόμενο πρωί να κατατάξουν τα τμήματα τους καλά και στη θέση τους, χωρίς να τους αντιληφθεί ή να ακούσει κάτι κάποιος. Ο ίδιος ο Σουλτάνος

⁵² Όπως φαίνεται στη συνέχεια (Α. 58. 3) οι άντρες του Ιουστίνου εγκατέλειψαν τον πόλεμο, μόλις ο αρχηγός τους τραυματίστηκε. Πήραν τον τραυματισμένο, τον μετέφεραν στα καράβια και θέλησαν να φύγουν σώοι από εκεί. Ο Κωνσταντίνος ΙΑ΄ Παλαιολόγος μάταια τους παρακάλεσε θερμά να μείνουν ως να κοπάσει η μάχη.

Η εξέλιξη της ιστορίας επιβεβαιώνει τον Σουλτάνο, γιατί οι Ιταλοί όντως λιποτάκτησαν, επιθυμώντας να σωθούν. Παρόλα αυτά, αυτό δεν συνέβη λόγω του φόβου που ένιωσαν για τον πόλεμο, αλλά γιατί τραυματίστηκε ο αρχηγός τους.

συμμετέχει στη συντονισμένη προσπάθεια με την έφοδο στο κέντρο των τειχών με τον Χαλήλ και τον Σαρατζία. Αξιοσημείωτο είναι πως απευθυνόμενος στους αρχηγούς του στρατού και του στόλου τους προτρέπει να φανούν γενναίοι (Α. 51. 1 *ἀγωνίζου καλῶς καὶ πειρῶ ἀνὴρ ἀγαθὸς εἶναι*, Α. 51. 2 *γίνου ἀνὴρ ἀγαθός* και Α. 51. 3 *ἀγωνιζόμενος γενναίως ὡς ἀνὴρ ἀγαθός*).

Όσα προηγήθηκαν της Αλωσης

i) Οθωμανοί

Σύμφωνα με τον Πασπάτη (1890: 77- 78) ήδη από τις αρχές του 1452 ακουγόταν στο Βυζάντιο πως ο Σουλτάνος θα έχτιζε ένα φρούριο στον Βόσπορο με τον Κριτόβουλο να έχει περιγράψει διεξοδικότερα από όλους την έγερση του⁵³. Ο ίδιος χαρακτήρισε το φρούριο αυτό ισχυρό (Α. 6. 1 *φρούριον έρμυρνόν*) που κατασκευάστηκε στην ευρωπαϊκή πλευρά απέναντι από το Anadolu Hisar του Βαγιαζήτ Α΄. Έτσι διακόπηκε κάθε επαφή της Βασιλεύουσας με τον Βορρά και τα λιμάνια της Μαύρης θάλασσας, καθώς τα καράβια που ήθελαν να εισέλθουν στον Βόσπορο ή να εξέλθουν από αυτόν, μπορούσαν να τα αιχμαλωτίσουν οι Οθωμανοί (Βασιλιεφ, 1971: 360), ενώ η διάβαση του οθωμανικού στρατού από την Ανατολή στη Θράκη θα ήταν ευκολότερη. Με το έργο αυτό ο Σουλτάνος κατόρθωσε να γίνει κύριος ολόκληρου του Βοσπόρου (Πασπάτης, 1890: 80).

Όταν οι Βυζαντινοί πληροφορήθηκαν αυτή την κατασκευή, έστειλαν πρεσβεία στην Αδριανούπολη, ώστε να ζητήσουν από τον Σουλτάνο να σταματήσει την οικοδόμηση του φρουρίου στον Βόσπορο, καθώς αυτό θα δυσκόλευε την κίνηση των караβιών και η Πόλη δεν θα μπορούσε να εφοδιάζεται με σιτάρι. Παρόλα αυτά, τους απάντησε πως δεν τους ανήκε καμία άλλη περιοχή εκτός από τη Βασιλεύουσα (Πασπάτης, 1890: 82). Έτσι, η πρεσβεία επέστρεψε άπρακτη στην Πόλη και ενημέρωσε ότι δεν κατάφεραν ούτε με την πειθώ, ούτε με τα επιχειρήματα να σταματήσει η κατασκευή. Ακόμα, παρουσίασαν ως μοναδικό τρόπο για να σταματήσει η κατασκευή τη βία, εάν ήταν σε θέση να το κάνουν αυτό⁵⁴. Ο Κριτόβουλος παρουσίασε τους Βυζαντινούς να παραμένουν άπρακτοι, καθώς δεν

⁵³ Αξίζει να σημειωθεί πως μερικοί από τους ξένους συγγραφείς δεν ανέφεραν ούτε την ανέγερσή του (Πασπάτης, 1890: 81).

⁵⁴ Η Φοίβα (2010: 52) παρουσιάζει την επιθυμία του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου ΙΑ΄ Παλαιολόγου να κάνει πόλεμο ενάντια στους Οθωμανούς. Παρόλα αυτά, δεν οδηγήθηκε στην κίνηση αυτή, καθώς τον απέτρεψαν πολλοί κληρικοί και λαϊκοί σύμβουλοί του.

Ο Πασπάτης (1890: 83) αναφέρει πως ο Κωνσταντίνος συνειδητοποίησε πως κάθε αντίσταση ήταν μάταιη και ο Μεχμέτ Β΄ προχωρούσε στα σχέδια του. Για τον λόγο αυτό, τελικά, του έστειλε κάποια δώρα και του ζήτησε να επιτραπεί στους Βυζαντινούς να θερίσουν ανενόχλητοι τα χωράφιά τους. Παρόλα αυτά, στα χωράφια αυτά βοσκούσαν ανενόχλητα τα κοπάδια με τα ζώα των Οθωμανών.

είχαν καμία δυνατότητα να αντιδράσουν και η κατάσταση τους φαινόταν άκρως επικίνδυνη (Α. 9. 2 *οί δὲ (καὶ γὰρ ἐδόκει αὐτοῖς τὸ πρᾶγμα σφόδρα δεινὸν, ὥσπερ δῆτα καὶ ἦν) μὴ ἔχοντες μέντοι γε ὄ τι καὶ δράσαιεν καὶ ἄκοντες ἡσυχίαν ἦγον*).

Μόλις ἦρθε η ἀνοιξη και όλα ἦταν ἑτοιμα (Α. 10. 1 *ὡς ἔαρ ὑπέφαιεν ἤδη καὶ πάντα οἱ ἦν εὐτρεπῆ*) ο Μεχμέτ Β΄ ἔστειλε πολεμικά πλοία στον Βόσπορο, για να καταπνίξει κάθε πιθανή αντίδραση που θα μπορούσε να υπάρξει. Ο ἴδιος δια ξηράς ξεκίνησε με τον στρατό και την ἑβδομη ημέρα ἔφτασε στο σημείο που θα χτιζόταν το φρούριο. Εκεί σκέφτηκε προσεκτικά τα πάντα, τα εξέτασε και τα υπολόγισε με μεγάλη ακρίβεια (Α. 11. 1 *ταῦτα οὖν ἅπαντα καλῶς ἀναθεωρήσας τε καὶ κατασκευάμενος τῷ τε λογισμῷ ἄριστα διαγνούς*). Αποφάσισε, λοιπόν, να χτίσει το κάστρο σε κάποιο συγκεκριμένο μέρος και οριοθέτησε την περιοχή που ἠθέλε να οχυρώσει. Ζήτησε από όλους να ολοκληρωθεῖ το ἔργο, ὅσο δυνατόν γρηγορότερα, ορίζοντας μεγάλες αμοιβές για ὅσους ενεργούσαν γρηγορότερα και καλύτερα. Ο ἴδιος, πάντως, ανέλαβε να ασχοληθεῖ με το τμήμα του φρουρίου που ἔβλεπε προς τη θάλασσα (Α. 11. 2 *καὶ αὐτὸς δὲ τὸ παρὰ τὴν θάλασσαν μέρος τοῦ φρουρίου λαμβάνει*). Τελικά, το φρούριο αυτό κατάφερε να ολοκληρωθεῖ πριν τελειώσει το καλοκαίρι και ο Κριτόβουλος το παρουσιάζει ως ἔργο που ἔγινε με μεγάλη προθυμία και συναγωνισμό, με πολλές δαπάνες και με πολλούς εργάτες (Α. 11. 3 *χειρὶ τε πολλῇ καὶ δαπάνῃ καὶ σπουδῇ καὶ ἀντιφιλοτιμήσει πάντων πρὸς τὸ ἔργον*), χαρακτηρίζοντάς το ως το πιο ισχυρό, το πιο σίγουρο και το πιο ξακουστό από όλα αυτά που ἔχουν φτιαχτεῖ ποτέ (Α. 11. 3 *τὸ φρούριον ἐρμυνότατον πάντη καὶ ἀσφαλέστατον καὶ τῶν πώποτε φρουρίων ὀνομαστότατον*), ἔχοντας μέγεθος που ταίριαζε σε μια μικρή οχυρωμένη πόλη και ὄχι σε φρούριο (Α. 11. 4 *καὶ μέγεθος δὲ οὐ κατὰ φρούριον, ἀλλὰ πολίχνη προσεικός*).

Μέχρι τα τέλη του Αυγούστου ο Μεχμέτ Β΄ εἶχε οπλίσει το φρούριο με μεγάλα τηλεβόλα που ἔριχναν πέτρες και με κάποια μικρότερα τηλεβόλα στους πύργους. Ακόμα, τοποθέτησε εκεί φρουρά τετρακοσίων αντρών με αρχηγό τον Φερούζ αγά (Α. 11. 8 *φρουράν τε ἱκανὴν ἐγκαταλιπὼν καὶ φρούραρχον ἓνα τῶν πιστοτάτων αὐτῷ ἀποδείξας ταῖς τε μηχαναῖς ἐπιστήσας τοὺς καλῶς τε καὶ ἐπιστημόνως χρησομένους*). Πριν αναχωρήσει από εκεί διέταξε όλα τα καράβια που διέρχονταν να στέλνουν λέμβο προς την προκουμαία του φρουρίου, για να πληρώσουν φόρο και ἔτσι να συνεχίσουν ανενόχλητοι το ταξίδι τους. Εάν δεν πλήρωναν τον φόρο τα καράβια τους θα βυθίζονταν από τους ἰδίους. Μετά από όλα αυτά, στις 28 Αυγούστου

αναχώρησε με τον στρατό του για την Αδριανούπολη, ενώ ο στόλος του επέστρεψε στην Καλλίπολη (Πασπάτης, 1890: 84).

Ακολούθησε η πρώτη ομιλία του Σουλτάνου (Α. 14- 16), έγινε η ψηφοφορία για την έναρξη του πολέμου και μετά την υπερψήφιση της απόφασης αυτής άρχισαν οι επιθέσεις και δόθηκε διαταγή στον σατράπη της Ευρώπης να μαζέψει τον στρατό του, ώστε να έρθει να πολιορκήσει την Πόλη, τα περίχωρα της και κάθε άλλο μέρος που είχαν οι Ρωμαίοι στην κατοχή τους (Α. 17. 3. *κελεύει τοίνυν αὐτίκα τὸν τῆς Εὐρώπης σατράπην στρατιάν ἀγείραντα κατὰ τάχος τὴν τε Πόλιν αὐτὴν καὶ τὰ πέριξ ταύτης καταδραμεῖν ὅσα τε ἄλλα ὑπὸ Ῥωμαίοις ἦν*). Αυτός, αφού ήρθε με τον στρατό, κατάφερε να κυριεύσει όλη την περιφέρεια γύρω από την Πόλη και τα μέρη έως τις πύλες της. Αξίζει να αναφερθεί στο σημείο αυτό πως μερικά μέρη παραδόθηκαν με συμφωνία στους Οθωμανούς, ενώ όλα τα υπόλοιπα, αφού κατελήφθησαν, λεηλατήθηκαν και αντιμετωπίστηκαν όπως έπρεπε (Α. 17. 3. *τὰ τε ἄλλα πάντα ληίζεται καὶ πρὸς τὸ δοκοῦν διατίθησι*). Η λεηλασία και οι καταστροφές των πόλεων που είχαν προβάλλει αντίσταση στους Οθωμανούς ήταν κάτι που στηριζόταν από τον νόμο του Ισλάμ (Donald, 1993: 285). Έτσι, πολλές περιοχές φοβούμενες για όσα θα μπορούσαν να συμβούν, παραδόθηκαν μόνες τους και πολλοί χριστιανοί στη Μακεδονία και στη Θράκη εξισλαμίστηκαν, ώστε να διατηρήσουν τις περιουσίες τους.

ii) Βυζαντινοί

Οι Βυζαντινοί μόλις αντιλήφθηκαν τα σχέδια του Σουλτάνου, άρχισαν να προετοιμάζονται για πολιορκία (Πασπάτης, 1890: 103) και προσπάθησαν να κάνουν ό, τι καλύτερο μπορούσαν. Κατάφεραν να καθαρίσουν τα χαντάκια, να επιδιορθώσουν τα τείχη σε τμήματα που είχαν γκρεμιστεί, να εξοπλίσουν τις επάλξεις πύργων και μεταπυργίων και να επισκευάσουν όλο το χερσαίο και παραθαλάσσιο τείχος⁵⁵ (Α. 18. 6. *τάφρους τε καθαίροντες καὶ τὰ πεπονηκότα τοῦ τείχους ἀνορθοῦντες τὰς τε ἐπάλξεις ὀπλίζοντες πύργων τε καὶ μεταπυργίων καὶ τὸ τείχος ἅπαν ἐπισκευάζοντες κατὰ γῆν τε καὶ θάλασσαν*). Κατόπιν, κατάφεραν να συγκεντώσουν όπλα, βέλη και κάθε είδους πολεμική μηχανή⁵⁶, ενώ ταυτοχρόνως εξόπλιζαν τα φρούρια στέλνοντας όπλα και στρατό και οχύρωναν τα νησιά (ό.π. *ἔτι δὲ ὄπλων τε καὶ βελῶν ζυλλογὴν ἐποιοῦντο καὶ μηχανημάτων παντοίων τὰ τε ἔξω τῶν φρουρίων ἐπεσκεύαζον ὄπλα καὶ φυλακὰς ἐπιπέμποντες τὰς τε νήσους ἡσφαλίζοντο*).

Μετά την ολοκλήρωση όλων των παραπάνω οι Βυζαντινοί έκλεισαν το μεγάλο λιμάνι και το Χρυσούν Κέρας με αλυσίδες που ξεκινούσαν από τα ναυπηγεία του Γαλατά και έφταναν ως την Πύλη του Ευγενίου, όπου ήταν το πιο στενό σημείο (Α. 18. 8. *μετὰ δὲ τὸν τε μέγαν λιμένα... ἀλύσει μακρᾶς διελάμβανον*) και σύμφωνα με τον Πασπάτη (1890: 119) τοποθέτησαν από την εσωτερική πλευρά αυτής της αλυσίδας δέκα καράβια λόγω του φόβου που ένιωθαν μήπως τυχόν οι Οθωμανοί την παραβιάσουν. Προσπάθησαν, τέλος, να μαζέψουν χρήματα δημόσια, ιδιωτικά και εκκλησιαστικά (*χρήματά τε ἀπό τε τῶν κοινῶν καὶ τῶν ἰδίων καὶ τῶν ἱερῶν συνέλεγον*)⁵⁷. Έφεραν δημητριακά και όσα τρόφιμα ακόμα μπόρεσαν στην Πόλη και

⁵⁵ Η Φοίβα (2010: 71) αναφέρει πως η επισκευή των τειχών ήταν η πρώτη κίνηση των Βυζαντινών και έγινε κατά τη διάρκεια του χειμώνα. Ακόμα, αναφέρει πως τα τείχη ήταν παντού διπλά, εκτός από το τμήμα του Ηράκλειου τείχους που ήταν μονό τείχος και χωρίς τάφρο. Παραδίδει, λοιπόν, ότι αυτό ήταν το αδύναμο σημείο της χερσαίας οχύρωσης του Βυζαντίου (Φοίβα, 2010: 73).

⁵⁶ Ο Α. Γ. Πασπάτης (1890: 119) παραθέτει μια σειρά από όπλα που είχαν οι Βυζαντινοί στην κατοχή τους: θώρακες, ξίφη, λόγχες και τόξα. Μερικοί φορούσαν σιδερένιο επιστήθιο. Τέλος, αναφέρει πως τα τηλεβόλα των Βυζαντινών ήταν μικρά, διότι αδυνατούσαν να τοποθετήσουν στις στέγες των πύργων βαριά τηλεβόλα. Στο σημείο αυτό, υποθέτει, πως οι Βυζαντινοί είχαν παραμελήσει το υγρό πυρ και δεν το χρησιμοποίησαν, όσο στις προηγούμενες πολιορκίες, ειδάλλως με τη χρήση του θα μπορούσαν να προκαλέσουν μεγάλη ζημιά στους Οθωμανούς που ήταν απέναντι από την πύλη του Αγίου Ρωμανού.

⁵⁷ Όπως αναφέρει ο Πασπάτης (1890: 118) αφαίρεσαν τα ιερά σκεύη των εκκλησιών και τα πουλήσανε, ώστε να μπορούν να έχουν τροφή οι στρατιώτες, οι φύλακες των πύργων και οι πρόσφυγες

σε κάθε άλλο προσπάθησαν να την εφοδιάσουν όσο γίνεται καλύτερα. Σε γενικές γραμμές έθεσαν ως στόχο να ετοιμάσουν την Πόλη αλλά και τα τείχη, όσο καλύτερα μπορούσαν, για πολιορκία από ξηρά και θάλασσα.

Έστειλαν, έπειτα, πρέσβεις σε μέρη που πίστευαν πως θα τους βοηθούσαν (Α. 19. 1. *Πρεσβείας ἔπεμπον πανταχοῦ, ὅθεν ἦν αὐτοῖς ἐλπίς ἐπικουρίαν σχήσειν τινά*). Στάλθηκαν στους *δεσπότες*⁵⁸ της Πελοποννήσου και τους ζητούσαν να στείλουν σιτάρι και στρατιώτες (Α. 19. 1 *τοῦτο μὲν ἐς...αἰτοῦντες*), καθώς ανέμεναν πως η πολιορκία αυτή θα διαρκούσε πολύ και η Πόλη δεν θα κατακτιόνταν μέσω εφόδου με τη βία και τα όπλα (Α. 19. 1 *ἐνόμιζον γὰρ παραταθήσεσθαι... ὄπλοις ἀλῶναι ἄν*). Πρέσβεις στάλθηκαν, ακόμα, στον *μέγαν ἀρχιερέα τῆς Ρώμης*, τον πάπα Νικόλαο Ε΄⁵⁹, αλλά και σε άλλους πρίγκιπες της Ιταλίας ή δυτικών λαών, ώστε να συνάψουν συμμαχία και να στείλουν βοήθεια (Α. 19. 1 *τοῦτο δὲ καὶ παρὰ τοὺς ἄλλους ἡγεμόνας...ταχίστην τυχεῖν*).

από τα προάστια. Θα μπορούσαν κάποιοι να θεωρήσουν την αφαίρεση της εκκλησιαστικής περιουσίας ως πράξη απρεπή ή ως ιεροσυλία. Όμως, αξίζει να σημειωθεί, πως το κράτος, εάν κατάφερνε να κερδίσει τους Οθωμανούς, θα επέστρεφε στην εκκλησία τέσσερις φορές περισσότερα χρήματα.

⁵⁸ Οι *δεσπότες* της Πελοποννήσου ήταν ο Δημήτριος και ο Θωμάς, αδέρφια του βυζαντινού αυτοκράτορα. Ο ίδιος ανέμενε βοήθεια από αυτούς όμως αυτοί τον ανταγωνίζονταν και με πραξικόπημα παλιότερα θέλησαν να καταλάβουν την εξουσία στην Πόλη (Χρυσός, Ε. 2005: 11).

⁵⁹ Ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος Παλαιολόγος ΙΑ΄ και όσοι υποστήριζαν την ένωση των εκκλησιών, στηρίζονταν στη βοήθεια του πάπα Νικόλαου Ε΄.

Όσα συνέβησαν κατά την πολιορκία

i) Οθωμανοί

Ο Κριτόβουλος παρουσιάζει τον Σουλτάνο να έχει αρχίσει δυναμικά τον πόλεμο (Α. 20. 1. *τὸν πόλεμον λαμπρῶς ἐξήνεγκεν*), έχοντας ήδη κατακτήσει τα περίχωρα της Πόλης. Κάποια από αυτά κατακτήθηκαν και λεηλατήθηκαν, άλλα παραδόθηκαν με συνθήκη, ενώ μερικά με τα όπλα (*τῶν ἔξω τὰ μὲν κατέδραμε καὶ διήρπασε...τὰ δὲ ἐχειρώσατο*). Έπειτα, ο τελικός στόχος ήταν να προσβάλει την Πόλη δια ξηράς και θαλάσσης κατά τη διάρκεια της επερχόμενης άνοιξης (*παρασκευάζετο ἅμα ἦρι καὶ αὐτῇ τῇ πόλει κατὰ γῆν καὶ θάλασσαν προσβαλεῖν*).

Στη συνέχεια, μας πληροφορεῖ πως ο Σουλτάνος συγκέντρωσε από μέρη της Ευρώπης και της Ασίας στρατό που αποτελούνταν από ιππικό και πεζικό, ενώ είχαν στρατολογηθεῖ οπλίτες, τοξότες, άνθρωποι για σφεντόνα και ακοντιστές. Εἶχε προβεί, επίσης, σε ἔλεγχο ὅλων των ἄλλων ὀπλων (Α. 20. 2. *καὶ πρῶτα μὲν συνήγε τὰς δυνάμεις καὶ συνεκρότει καὶ τὰ στρατεύματα πανταχόθεν συνήθροισεν ἕκ τε Ἀσίας καὶ Εὐρώπης ἰππικά τε καὶ πεζικά, ἔτι δὲ ὀπίτας τε καὶ τοξότας καὶ σφενδονήτας κατέλεγε καὶ ἀκοντιστὰς καὶ πᾶσαν ἄλλην τάξιν ἐξήταζεν*). Έφτιαξε, ἀκόμα, περισσότερα ὀπλα για την υπεράσπιση των μαχητῶν της πρώτης γραμμής, ὅπως για παράδειγμα ασπίδες, κράνη, ποδήρεις ασπίδες, βέλη, ἀκόντια, ξίφη και ὅσα ἀκόμα πίστευε πως θα φαίνονταν χρήσιμα σε τειχομαχία (Α. 20. 2. *ὄπλα τε κατασκεῦαζεν...ἐπιτήδεια εἶναι*). Εἶχε προχωρήσει και στην κατασκευή καινούριων μηχανῶν που ἔριχναν πέτρινες σφαίρες και τις χαρακτήρισε ως πράγμα θαυμάσιο και ἀπίστευτο (Α. 20. 2. *πρᾶγμα ξένον καὶ εἰς ἀκοὴν ἄπιστιν*), προλέγοντας πως αυτές μπορούσαν να καταστρέψουν τα πάντα (*αἶ καὶ τὸ πᾶν ἐδυνήθησαν κατεργάσασθαι*).

Όλα τα παραπάνω επιβεβαιώνουν τη φράση πάντα μετὰ πολλῆς ἐποίει σπουδῆς (Α. 20. 2) που χρησιμοποιεῖ ο Κριτόβουλος, ὥστε να περιγράψει τις ετοιμασίες του Σουλτάνου, θέλοντας να δείξει την οργάνωση και τον σχεδιασμό των κινήσεων μέχρις ὅτου κατορθώσει να εκπληρώσει την ἐπιθυμία του και να κυριεύσει τη Βασιλεύουσα. Στο σημείο αυτό, μπορεί να γίνει η υπόθεση πως ο Κριτόβουλος εἶχε πληροφορηθεῖ ὅλες τις προετοιμασίες, ὅσο και τους λόγους του Σουλτάνου ἀπὸ το οθωμανικό στρατόπεδο. Έτσι, ἦταν σε θέση να τις παρουσιάζει τόσο αναλυτικά και με λεπτομέρειες ὅσα συνέβησαν στο δικό τους στρατόπεδο.

Η μεγαλύτερη διαφορά της πολιορκίας του Μεχμέτ Β΄ συγκριτικά με τις δύο προηγούμενες ήταν η παρουσία οθωμανικού στόλου. Ο Κριτόβουλος τονίζει τη φροντίδα του Σουλτάνου για τα καράβια (Α. 21. 1. *πρὸ πάντων δὲ τοῦ ναυτικοῦ ἐπεμέλετο & Α. 21. 2. καὶ διὰ τοῦτο τὸ πλεόν ἔνεμε τῆς ἐπιμελείας αὐτῶ καὶ πάση σπουδῇ καὶ προθυμίᾳ*), όπως επίσης την επιμέλεια και την προσπάθειά να επανδρώσει τα καράβια με πλήρωμα (*καὶ τὰ ἄλλα πληρώματα τῶν νεῶν μετὰ πολλῆς ἐπιμελείας τε καὶ σπουδῆς ἐξεπλήρου*). Την άνοιξη έδωσε εντολή στον στόλο να ξεκινήσει από την Καλλιούπολη, όπου ήταν συγκεντρωμένος, με τον Παλτόγλη στη θέση του ηγεμόνα και του ναύαρχου (Α. 23. 1. *ἐν τούτοις δ' ὄντος αὐτοῦ καὶ παρασκευαζομένου...τὸν σατράπην Καλλιουπόλεως*). Ο Κριτόβουλος στο σημείο αυτό αναφέρει τον αριθμό των πλοίων του στόλου. Όμως φρόντισε να ξεκαθαρίσει πως δεν ήταν ο ίδιος παρών, αλλά καταγράφει όσα του ανέφεραν οι μάρτυρες των γεγονότων με τη φράση *ὡς ἐλέγοντο* (Α. 22. 2). Έτσι, λοιπόν, τα καράβια ήταν τριακόσια πενήντα σε αριθμό, ενώ υπήρχαν ακόμα μεταγωγικά και άλλα που είχαν έρθει για άλλον σκοπό ή για εμπόριο (Α. 22. 2. *ἦσαν δ' αἱ πᾶσαι τὸν ἀριθμὸν τριακόσiai καὶ πενήκοντα ἄνευ μέντοι γε τῶν σκευαγωγῶν καὶ τῶν κατ' ἄλλην τινὰ χρεῖαν ἢ ἐμπορίαν ἀφικνουμένων*).

Όσον αφορά την κατασκευή караβιών ο Πασπάτης (1890: 126) επισημαίνει πως οι Βυζαντινοί γνώριζαν πως ο Σουλτάνος ναυπήγησε πλοία στον Ελλήσποντο και στα λιμάνια του Πόντου. Παρόλα αυτά, δεν πίστευαν πως θα μπορούσε σε τόσο σύντομο χρονικό διάστημα να ναυπηγήσει τόσο μεγάλο αριθμό πλοίων. Ως προς τον ακριβή αριθμό τους διαπιστώνει πως υπήρχε η άγνοια των ιστορικών της Αλώσεως με τον καθένα να παραδίδει διαφορετικά αριθμητικά δεδομένα. Για παράδειγμα, στο συγκεκριμένο τμήμα ο Κριτόβουλος κάνει λόγο για 350 πλοία, ο ιστορικός Φραντζής καταγράφει πως υπήρξαν στην αρχή εκατόν σαράντα πέντε και με την έλευση επιπλέον πλοίων ήταν συνολικά τετρακόσια είκοσι, ενώ ο Λαόνικος Χαλκοκονδύλης αναφέρει πως είχαν εκατόν τριάντα πλοία ως αρχικό στόλο των Οθωμανών.

Ο οθωμανικός στόλος ξεκίνησε με μεγάλη ταχύτητα με φωνές, θόρυβο και πολεμικές κραυγές (Α. 22. 2. *αἱ δ' ἀνήγοντο τάχει πολλῶ σὺν βοῇ καὶ θορύβῳ καὶ ἀλαλαγμῶ*). Η ύπαρξη πολεμικών κραυγών και αλαλαγμών από την πλευρά των Οθωμανών καθ' όλη τη διάρκεια της Πολιορκίας ήταν χαρακτηριστικό γνώρισμά τους. Αυτή η συμπεριφορά θα μπορούσε να εξηγηθεί είτε ως απόρροια της ιδέας του ιερού πολέμου την οποία ο Σουλτάνος προσπάθησε να εμφυσήσει στους στρατιώτες και για τον λόγο αυτό, σύμφωνα με τη Φοίβα (2010: 138), τοποθέτησε στο στρατόπεδο ιερείς που έψαλαν ή απήγγειλαν στίχους του Κορανίου, θέλοντας να

δώσουν θάρρος στους πολεμιστές. Είτε, ακόμα, οι κραυγές και οι αλαλαγμοί θα μπορούσαν να παραπέμψουν σε κάποιον με ελλιπή πολιτισμό και περίσσια βαρβαρότητα. Αυτό θα μπορούσε να συμβεί καθώς είναι γνωστό πως οι Οθωμανοί την περίοδο εκείνη, τουλάχιστον, ασχολούνταν κατ' αποκλειστικότητα με τον πόλεμο και ήταν νομάδες που μετανάστευαν από μέρος σε μέρος, για να βοσκήσουν τα ζώα τους. Πιθανόν, λοιπόν, ο τρόπος ζωής τους να τους είχε δώσει αυτή την αγριότητα και βαρβαρότητα.

Ο Μεχμέτ Β΄ ξεκίνησε από την Αδριανούπολη μαζί με το ιππικό και το πεζικό. Ακόμα, μαζί τους υπήρχαν και κανόνια (Α. 23. 1. *Αὐτὸς δὲ ἄρας ἐκ τῆς Ἀδριανοῦ παντὶ τῷ στρατῷ ἰππικῷ τε καὶ πεζικῷ ... συνεπαγόμενος ἅμα οἱ καὶ τὰς μηχανὰς*). Τελικά, όπως μας πληροφορεί ο Κριτόβουλος, έφτασε τη δέκατη ημέρα έξω από την Πύλη (*ἀφικνεῖται δεκαταῖος ἐς τὸ Βυζάντιον*) και στρατοπέδευσε κοντά στο τείχος σε απόσταση περίπου τεσσάρων μέτρων από την Πύλη του Ρωμανού (*στρατοπεδεύεται πρὸς τῆ πόλει ἐγγύς που τοῦ τείχους ὅσα ἀπὸ σταδίων τεττάρων πρὸς ταῖς καλουμέναις Πύλαις τοῦ Ρωμανοῦ*⁶⁰). Όπως αναφέρει η Φοίβα (2010: 75-76) οι Οθωμανοί και οι Βυζαντινοί είχαν λάβει τις τελικές τους θέσεις στις έξι Απριλίου. Ο Μεχμέτ Β΄ στρατοπέδευσε στον λόφο Μάλτεπε, στο κέντρο του στρατού και απέναντι από το μέρος που θεωρούσε καταλληλότερο για επίθεση⁶¹. Αυτό ήταν το σημείο που είχε στρατοπεδεύσει και ο πατέρας του το 1422. Όμως ο Μεχμέτ Β΄ επέλεξε ένα σημείο που θα ήταν κοντά στα τείχη όμως δεν θα ήταν δυνατόν να δεχτεί βολές από τα τόξα και τις βλητικές μηχανές των Βυζαντινών⁶². Όσον αφορά τη θέση

⁶⁰ Οι Philippides – Hanak (2011: 328) αναφέρουν πως ο Κριτόβουλος ασχολείται με τη σημασία της Πύλης του Αγίου Ρωμανού. Παράλληλα, επισημαίνουν την παρατήρηση του Mordtmann καθώς ο Κριτόβουλος είναι ο μοναδικός που αναφέρεται σε *Πύλαις τοῦ Ρωμανοῦ* στον πληθυντικό αριθμό. Δεν μπορούμε να γνωρίζουμε, εάν πρόκειται για λάθος ή εάν είχε πρόσβαση σε πηγές που είναι άγνωστες σε μας. Πιθανολογείται πως θα μπορούσε να αναφέρεται στην τέταρτη στρατιωτική πύλη και αυτό έχει μεγαλύτερη λογική, διότι υπέστη μεγάλη ζημιά από τους βομβαρδισμούς των Οθωμανών.

⁶¹ Οι Reinsch – Κολοβού (2005: 147) επισημαίνουν πως το πιο τρωτό σημείο για τους Βυζαντινούς ήταν η περιοχή ανάμεσα στην Πύλη του Ρωμανού και στην Πύλη του Πολυανδρίου. Απέναντι από το σημείο αυτό τοποθέτησε ο Σουλτάνος το πυροβολικό και έστησε το επιτελείο του. Από την πλευρά της Πόλης στο σημείο αυτό πολεμούσαν ο Κωνσταντίνος ΙΑ΄ Παλαιολόγος και ο Giovanni Giustiniani-Longo.

⁶² Αυτό επιβεβαιώνεται και παρακάτω στο τμήμα Α. 26. 1. Με τη φράση *Μεχεμέτις δὲ ὁ βασιλεὺς στρατόπεδον θέμενος αὐτοῦ που περὶ τε τὸ Μεσοτείχιον καὶ τὸ Μυριάνδριον οὐ πόρρω τοῦ τείχους, ἀλλ' ὅτι ἐγγυτάτω καὶ ὅσον μὴ εἴσω βελῶν εἶναι*.

του οθωμανικού στρατού ο Πασπάτης (1890: 122) προσθέτει πως η επιλογή της θέσης των Οθωμανών ήταν αποτέλεσμα του φόβου, καθώς πίστευαν πως οι Βυζαντινοί είχαν πολύ στρατό και μεγάλα πολυβόλα με τα οποία θα μπορούσαν να τους προκαλέσουν ζημιές. Τέλος, ο Κριτόβουλος στο σημείο αυτό θέλει να πληροφορήσει για το μέγεθος του οθωμανικού στρατού, σύμφωνα με όσα άκουσε από τους άλλους (ώς έλεγετο). Κάνει λόγο, λοιπόν, για πάνω από τριακόσιες χιλιάδες μάχιμους άντρες στρατιώτες⁶³, ενώ ακολουθούσαν πολλοί άντρες ακόμα⁶⁴ (Α. 23. 3. *ὁ δὲ στρατὸς ἅπας ἦν ὑπὲρ τὰς τριάκοντα μυριάδας τὸ μάχιμον ἄνευ μέντοι γε τοῦ ἄλλου ὀμίλου*).

Ο Μεχμέτ Β΄ αργότερα συναντήθηκε με τους κατασκευαστές των κανονιών, υπήρχαν πολλοί Χριστιανοί και ανάμεσά τους ο Ουρβανός από την Ουγγαρία⁶⁵, και σκεφτόντουσαν πώς θα μπορούσαν τη τείχη της Πόλης να γκρεμιστούν γρηγορότερα. Του πρότειναν, λοιπόν, εκτός από τα υπάρχοντα κανόνια⁶⁶ να φτιαχτεί ένα ακόμα κανόνι. Όμως αυτό θα χρειαζόταν πολλά υλικά και μεγάλες δαπάνες. Ο Σουλτάνος δέχτηκε και με γενναιοδωρία τους έδωσε ό, τι ζήτησαν για την κατασκευή αυτή. Ο ίδιος ο Κριτόβουλος αναφέρει ότι δεν υπήρξε τίποτα τόσο γερό και ανθεκτικό, ούτε το πιο παχύ τείχος, που θα μπορούσε να αντέξει ή να αντισταθεί στην ορμή και τη φόρα της πέτρας που θα έπεφτε από το κανόνι αυτό (Α. 30. 5 *καὶ οὐδὲν ἦν οὕτως*

⁶³ Η Φοίβα (2010: 78) θεωρεί πως τα αριθμητικά δεδομένα που παραδίδει ο Κριτόβουλος και οι άλλοι ιστορικοί είναι υπερβολικά, για να δείξουν τη δεινή κατάσταση στην οποία βρέθηκε η Πόλη. Υποστηρίζει πως πιο κοντά στην πραγματικότητα είναι ο αριθμός που δίνει ο Barbagο για στρατό 160.000 αντρών.

⁶⁴ Η εικόνα του οθωμανικού στρατού ήταν αρκετά συγκεχυμένη και αυτό καθιστά αδύνατο, εάν όχι ακατόρθωτο, τον ακριβή υπολογισμό του αριθμού των στρατιωτών αλλά και τη διάκρισή τους από το πλήθος των βοηθητικών σωμάτων που τους συνόδευαν.

Ο Πασπάτης (1890: 90) επισημαίνει πως κατέφθασαν στην Πόλη, εκτός από τον στρατό, πολλοί ιερωμένοι αλλά και άνθρωποι με σκοπό την πολιορκία και τη λαφυραγωγία της Πόλης.

Επίσης, Σ. Φοίβα (2010: 78-79) θεωρεί ότι η υπόσχεση του Σουλτάνου για τριήμερη λεηλασία της Πόλης υπήρξε άκρως δελεαστική για τον τουρκικό λαό.

⁶⁵ Σύμφωνα με τον Πασπάτη (1890: 125) ο Ουρβανός, αρχικά, συνεργαζόταν με τον βυζαντινό αυτοκράτορα. Παρόλα αυτά, ο Ουρβανός δεν κέρδιζε τα χρήματα που ήθελε και κρυφά κατέφυγε στο οθωμανικό στρατόπεδο με τον Σουλτάνο να του δίνει τέσσερις φορές περισσότερα χρήματα από τους Βυζαντινούς.

⁶⁶ Σύμφωνα με τους Philippides – Wanak (2011: 393) το συγκεκριμένο σημείο μαρτυρεί πως υπήρχαν κανόνια στο οθωμανικό στρατότεδο, όταν είχε έρθει ο Ουρβανός.

ίσχυρόν ἢ αντίτυπον ἢ πάχος έρυμνότατον τείχους ώς άπαντήσαι γούν δυνηθῆναι ἢ άντισχεῖν ὄλωσ τῆ τοσαύτη τοῦ λίθου βία τε καὶ φορᾶ).

Έπειτα, παρουσιάστηκε το σχέδιο του Μεχμέτ Β΄ με στόχο να χτυπήσει την ίδια στιγμή το τείχος σε διάφορα τρωτά σημεία, ώστε να είναι ευκολότερη για αυτόν η κατάληψή του (Α. 31. 1). Σύμφωνα με τη Φοίβα (2010: 88- 89) μια τέτοια επίθεση θα ξάφνιαζε τους πολιορκημένους και δεν θα προλάβαιναν να οργανωθούν. Όλο αυτό το διάστημα που οι βομβαρδισμοί συνεχίζονταν, ο Μεχμέτ Β΄ έριχνε στην τάφρο ξύλα, πέτρες, χώμα και διάφορα άλλα υλικά, ώστε να μπορέσουν οι στρατιώτες να περάσουν και να προσβάλουν το τείχος (Α. 31. 2). Ακόμα, ζήτησε από τους μεταλλωρύχους να σκάψουν υπονόμους προς την Πόλη, για να περάσουν κρυφά τη νύχτα οι στρατιώτες⁶⁷ (Α. 31. 3). Τελικά, σύμφωνα με τον Κριτόβουλο, φάνηκε πως ήταν περιττά όλα, καθώς τα κανόνια είχαν καθορίσει το αποτέλεσμα (Α. 31. 3 *άλλα τουτο μὲν ὕστερον περιττὸν ἔδοξε καὶ ματαία δαπάνη τῶν μηχανῶν τὸ πᾶν κατεργασαμένων*). Ο Χρυσός (2005: 11) αναφέρει ότι ήταν η πρώτη φορά στην παγκόσμια ιστορία των πολέμων που χρησιμοποιήθηκαν σε τέτοια έκταση και με τόσο μεγάλη επιτυχία τα πυροβόλα με τους Οθωμανούς να κατέχουν απόλυτη και καταλυτική υπεροπλία.

Κατά τη διάρκεια της πολιορκίας υπήρξαν κάποια γεγονότα που αναφέρει αποκλειστικά ο Κριτόβουλος. Για παράδειγμα ο στρατός στην ξηρα κατευθύνθηκε ενάντια στο φρούριο του Θεραπείου και το κυρίευσαν μέσα σε δύο ημέρες (Α. 32. 1), η αντίστοιχη εκστρατεία στο φρούριο του Στουδίου και η άλωση του αυθημερόν (Α. 32. 2) και η ναυτική εκστρατεία ενός τμήματος του στόλου προς την Πρίγκιπο (Α. 33).

Μία απροσδόκητη κίνηση του Μεχμέτ Β΄ ήταν η κατέλκυση των караβιών που από την ξηρά μπόρεσαν να οδηγηθούν στο λιμάνι της Κωνσταντινούπολης. Κανένας από τους ιστορικούς της Αλώσεως δεν ήταν αυτόπτης μάρτυρας και σύμφωνα με τον Πασπάτη (1890: 138) ο Κριτόβουλος είχε ενημερωθεί από Οθωμανούς και μπόρεσε να την καταγράψει με τόση λεπτομέρεια στο έργο του. Ο ίδιος προσπάθησε να κολακέψει τον Σουλτάνο με τη φράση *βουλήν βουλευεται συνετήν καὶ μόνης τῆς αὐτοῦ διανοίας καὶ ίσχύος άζίαν* (Α. 42. 1) για το έργο αυτό,

⁶⁷ Κανένας δεν ανέφερε τον Ιωάννη Γκραντ που με τις συμβουλές του οι Βυζαντινοί μπόρεσαν να εμποδίσουν τους άντρες του οθωμανικού στρατού να εισέλθουν στη Βασιλεύουσα (Φοίβα, 2010: 95).

ξεκαθαρίζοντας πως αυτό πραγματοποιήθηκε πολύ γρήγορα, καθώς υπήρχαν πολλοί εργάτες (Α. 42. 4 *διὰ πολυχειρίαν*).

ii) Βυζαντινοί

Οι Βυζαντινοί, εάν και είχαν δει τον τεράστιο στρατό των Οθωμανών σε ξηρά και θάλασσα, προσπάθησαν να προετοιμαστούν όσο το δυνατόν καλύτερα (Α. 24. 1. *οὐ μὴν ἡμέλουν γε καὶ αὐτοὶ τῶν ἐς τὸν πόλεμον καὶ τὴν ἐνάντιαν ἀντιπαρασκευήν, ἀλλὰ πάντα ἐποιοῦν μηδὲν ὑφιέντες*). Στο σημείο αυτό ο Κριτόβουλος αναφέρει όσα έκαναν οι Βυζαντινοί για την προστασία της Πόλης από την πλευρά της θάλασσας: προσάρμοσαν μεγάλα εμπορικά πλοία, το ένα κοντά στο άλλο με την πλώρη προς τα έξω, γύρω από την αλυσίδα που τοποθετήθηκε από τον Γαλατά έως την Πύλη του Ευγενίου και στην είσοδο του λιμανιού. Γύρω από αυτά τα πλοία τοποθετήθηκαν πολεμικά πλοία που θα εμπόδιζαν τον εχθρό να εισέλθουν στην Πόλη (Α. 24. 2. *καὶ πρῶτον μὲν ὀλκάδας μεγάλας περὶ τε τὴν ἄλυσιν καὶ τὸ στόμα τοῦ μεγάλου λιμένος ἀντιπρόρους βύζην ὄρμιζον καὶ τριήρεις μακρὰς περὶ αὐτὰς ὡς ταύτη τὸν ἔσπλον τῶν πολεμίων κωλύσοντες*). Στο σημείο αυτό ο Κριτόβουλος επισημαίνει πως κατά τύχη (βλ. ο παράγοντας της Τύχης) εκεί βρέθηκαν έξι καράβια Βένετων και μεγάλα εμπορικά πλοία από την Κρήτη για εμπορικούς σκοπούς (Α. 24. 3. *ἔτυχον δὲ τότε παροῦσαι καὶ τριήρεις ἐξ Ἰταλίας ἐξ Ἐνετικαῖ οὐκ ἐπὶ πόλεμον, ἀλλὰ κατὰ χρεῖαν ἰδία, καὶ ὀλκάδες μεγάλαι ἐκ Κρήτης ἀφιγμέναι κατ' ἐμπορίαν*).

Ο Πασπάτης (1890: 101- 103) κάνει λόγο για τη συνέλευση που πραγματοποιήθηκε στην Αγία Σοφία και στην οποία θα αποφάσιζαν για τα βενετικά πλοία που υπήρχαν στην Πόλη και που ήταν απαραίτητα για αυτήν. Θέλησαν να πείσουν τους πλοιάρχους τους να μείνουν εκεί και να τους βοηθήσουν. Η απάντηση, όμως, των πλοιαρχών ήταν πως σύμφωνα με τη διαταγή της Βενετίας δεν μπορούσαν να μείνουν πάνω από δέκα ημέρες στο λιμάνι της Βασιλεύουσας. Πραγματοποιήθηκε, έπειτα, μια συνέλευση με την οποία αποφασίστηκε τα πλοία των Βένετων να μείνουν στην Πόλη λαμβάνοντας μισθό από το βασιλικό ταμείο, ενώ τα έξοδά τους ήταν ευθύνη της βενετικής κοινότητας στην Πόλη. Υπήρχε, όμως, ένας φόβος μήπως αυτά τα πλοία φύγουν κρυφά από την Πόλη και για τον λόγο αυτό αποβίβασαν τα εμπορεύματά τους από τα καράβια χωρίς να υπάρχει τελωνιακό τέλος. Μετά από ημέρες και αφού έμειναν στην Πόλη, μπόρεσαν να πάρουν πίσω τα εμπορεύματα αυτά. Μετά την Άλωση της Πόλης η Βενετία κατηγορήσε τους Βυζαντινούς στον

Σουλτάνο πως κράτησαν με το ζόρι τα πέντε αυτά καράβια και το πλήρωμα κατά την περίοδο της πολιορκίας.

Αυτό το διάστημα στην Κωνσταντινούπολη έφτασε και ο Ιουστίνος που ήταν άντρας εμπειροπόλεμος (Α. 25. 1 *τὰ ἐς πόλεμον ἔμπειρος* & Α. 25. 3 *ὁ ἀνὴρ πολέμων ἔμπειρος*) που πολέμησε στο σημείο της πύλης του Ρωμανού απέναντι από το στρατόπεδο του Σουλτάνου. Ίσως αυτή η επανάληψη της εμπειρίας του να δικαιολογεί και τη θέση του που ανέλαβε ως αρχιστράτηγος και ανώτατος αρχηγός για τα θέματα του πολέμου. Στο σημείο αυτό ο Πασπάτης (1890: 107- 108) δικαιολογεί την επιλογή του αυτοκράτορα, καθώς από τον Δεκέμβριο του 1452 με την απόφαση της Ένωσης των δύο εκκλησιών στην Αγία Σοφία οι Ανθενωτικοί ήταν εχθρικοί απέναντί του. Έτσι ο ίδιος πίστεψε ότι με τη βοήθεια της Δύσης θα μπορούσε να σωθεί η Πόλη και προτιμούσε τους Δυτικούς.

Ο Κριτόβουλος αναφέρει τη μοναδική έξοδο που επιχειρήσαν οι Βυζαντινοί (Α. 25. 5), πριν συγκεντρωθεί ο οθωμανικός στρατός και λάβει τις τελικές θέσεις μάχης. Αυτή η έξοδος χαρακτηρίστηκε από τον ίδιο ως *ἐκδρομὴ βραχεῖα* και σύμφωνα με τη Φοίβα (2010: 91) στέφθηκε από επιτυχία, καθώς σκότωσαν και τραυμάτισαν άντρες της οθωμανικής πλευράς (*ἀπέκτειναν ἐνίους αὐτῶν, ὀλίγους δὲ καὶ ἔτρωσαν*). Παρόλα αυτά, σύντομα οι Βυζαντινοί αναγκάστηκαν να καταφύγουν στην Πόλη, γιατί πολλοί από το αντίπαλο στρατό τους πίεσαν με αντεπίθεση (*ὕπὸ πολλῶν ἀντεκδραμόντων ἀπὸ τῆς στρατιᾶς*).

Σε γενικές γραμμές το κείμενο δεν παρέχει μεγάλο αριθμό πληροφοριών για τους Βυζαντινούς. Μετά το τέλος της δεύτερης ομιλίας του Σουλτάνου και την ησυχία που επικρατούσε ο Κριτόβουλος αναφέρει απλώς ότι ξαφνιάστηκαν από τη σιγή (Α. 53). Ο Πασπάτης (1890: 167- 168 & 171- 173) τονίζει πως γνώριζαν τις ετοιμασίες του Σουλτάνου και άκουγαν φωνές από το εχθρικό στρατόπεδο μετά την ολοκλήρωση της δεύτερης ομιλίας. Οι Βυζαντινοί έκλαιγαν και πήγαιναν ξυπόλυτοι σε εκκλησίες και μοναστήρια. Επίσης, είχαν συγκεντρωθεί και έκαναν περιφορά ιερές εικόνες στην Πόλη και στα τείχη, παρακαλώντας έτσι τον Θεό να μην τους αφήσει να παραδοθούν στα χέρια των αλλόθρησκων. Το ίδιο απόγευμα ο Κωνσταντίνος ΙΑ΄ Παλαιολόγος συγκέντρωσε Βυζαντινούς και Ιταλούς στρατηγούς αλλά και στρατιώτες, τονίζοντάς τους πως έφτασε η στιγμή της μεγάλης μάχης. Τους προέτρεψε ακόμα να πολεμήσουν για την πίστη τους, για την πατρίδα, για τον βασιλιά, για τους συγγενείς και για τους φίλους. Ακόμα, είχαν πάει στην Αγία Σοφία, που για αρκετούς μήνες ήταν κλειστή λόγω των γεγονότων της 12^{ης} Δεκεμβρίου

1452. Εκεί με δάκρυα στα μάτια ο αυτοκράτορας έλαβε τη θεία κοινωνία και βγαίνοντας από εκεί πήγε στο παλάτι, ζητώντας συγχώρεση από όλους. Την ίδια τακτική ακολούθησαν όλοι οι κάτοικοι της Πόλης, ζητώντας τη βοήθεια του Θεού για τη μάχη που θα ακολουθούσε την επομένη. Εδώ αξίζει να σημειωθεί πως όλη τη νύχτα ακούγονταν θόρυβος και φωνές από το αντίπαλο στρατόπεδο, καθώς οι Οθωμανοί μετέφεραν πολιορκητικές μηχανές και όσα χρειαζόνταν για τειχομαχία. Τέλος, τα καράβια τους ήταν σε ετοιμότητα, έχοντας κλίμακες για τα τείχη.

Τα γεγονότα της Άλωσης

Ο Σουλτάνος έδωσε το σύνθημα, για να ξεκινήσει η έφοδος με τον Κριτόβουλο να την τοποθετεί αργά το απόγευμα (Α. 54. 1 *ἤδη κλινούσης ἡμέρας ἐγγύς που περι δειίλην*). Παρόλα αυτά, ο Πασπάτης (1890: 172) διαφωνεί με την εκδοχή του Κριτόβουλου και τη θεωρεί λανθασμένη, διότι ο ιστορικός Φραντζής, όντας αυτόπτης μάρτυρας των γεγονότων, παρουσίασε τον αυτοκράτορα να περνάει το βράδυ στο παλάτι του και το επόμενο πρωί να κατευθύνθηκε στα τείχη. Έτσι, ο Πασπάτης υιοθέτησε την εκδοχή που είναι ευρέως αποδεκτή, δηλαδή ότι η έφοδος πραγματοποιήθηκε εκείνο το πρωί και περίπου μιάμιση ώρα πριν την ανατολή του ηλίου (1890: 174).

Στη μάχη συμμετείχαν πρώτοι οι τοξότες, οι σφενδονηστές, όσοι είχαν πολεμικά όπλα που εκσφενδόνιζαν βλήματα αλλά και εκείνοι που είχαν τουφέκια (Α. 54. 2). Η μάχη αυτή ήταν σκληρή και κράτησε περίπου δύο ή τρεις ώρες ως το ηλιοβασίλεμα (Α. 54. 2 *καὶ τοῦτο ἐγίνετο μέχρις ἡλίου δυσμῶν δύο ἢ τριῶν που ὥρῶν διάστημα*). Έπειτα, στη μάχη κλήθηκε ο τακτικός στρατός (Α. 55. 1 *ὁ βασιλεὺς καλεῖ τοὺς τε ὑπασπιστὰς καὶ ὀπίτας καὶ τὸ ἄλλο ἄγημα*) που με κραυγές και αλαλαγμούς, όπως σε κάθε επίθεση, πέρασαν την τάφρο και προσέβαλαν το εξωτερικό τείχος που είχε καταστραφεί από τα κανόνια. Στο σημείο αυτό έγινε μια μεγάλη μάχη με στόχο την Κωνσταντινούπολη. Στη μάχη αυτή παρών ήταν και ο Μεχμέτ Β΄ που αγωνίζονταν μαζί με τους στρατιώτες, όπως αναφέρει ο Κριτόβουλος *καὶ ὁ βασιλεὺς εἶπετο αὐτοῖς ἀγωνιζόμενός τε γενναίως καὶ παροξύνων αὐτούς* (Α. 55. 2). Μετά από σύνθημα του Μεχμέτ Β΄ πυροδοτήθηκαν τα κανόνια και σκοτώθηκαν πολλοί στρατιώτες από τια δύο στρατόπεδα. Η μάχη αυτή κράτησε το μεγαλύτερο μέρος της νύχτας (Α. 55. 4 *τὸ πλέον τῆς νυκτὸς παρελήλυθε*) και στο τέλος οι Βυζαντινοί με τον Ιουστίνο και τους άντρες του κατάφεραν να επικρατήσουν και να αποκρούσουν τον οθωμανικό στρατό.

Οι μάχες δεν πραγματοποιούνταν μόνο στο κεντρικό τμήμα του τείχους αλλά και σε διάφορα άλλα μέρη τόσο από την ξηρά, όσο και από τη θάλασσα με τους αρχηγούς του στρατού και του στόλου να προσπαθούσαν να εισβάλλουν στην Πόλη. Παρόλα αυτό, οι υποστηρικτές της Βασιλεύουσας τους απέκρουσαν, αφού πολέμησαν με θάρρος και γενναιότητα. Ο Κριτόβουλος τονίζει πως ήταν γενναίοι πάντοτε, μέχρι τη στιγμή που τους πρόδωσε η Τύχη (Α. 56. *ἕως ἢ πονηρὰ καὶ*

ἀγνώμων τύχη προὔδωκε τούτους). Στο σημείο αυτό ο Σουλτάνος αγανακτισμένος, καθώς δεν είχε καταφέρει να κερδίσει, έφερε στη μάχη τους γενίτσαρους και ο ίδιος τους οδήγησε στην πρώτη γραμμή προς το τείχος μέχρι την τάφρο. Ο Πασπάτης (1890: 175) πιθανολογεί πως με αυτή τη φράση ο Κριτόβουλος θέλει να δείξει τη γενναιότητα και την ενεργή συμμετοχή του Σουλτάνου στη μάχη. Κάτω από το βλέμμα του Σουλτάνου οι γενίτσαροι ξεκίνησαν με μεγάλη ορμή, βγάζοντας κραυγές και έχοντας μεγάλη οργή και θυμό. Προσπάθησαν με τη βία να αναγκάσουν τους υπερασπιστές της Πόλης να τραπούν σε φυγή, αλλά οι Βυζαντινοί τους σταμάτησαν και ακολούθησε μια σκληρή μάχη (A. 58. 2 *καὶ ἦν ἰδεῖν ἐνταῦθα μάχην κρατερὰν συνισταμένην*) με τους άντρες της κάθε πλευράς να πολεμούν για τις μεγαλύτερες ανταμοιβές (A. 58. 2 *ὕπερ μεγίστων ἄθλων μαχομένων*). Σε αυτή τη μάχη τραυματίστηκε ο Ιουστίνος (A. 58. 3) με τους συντρόφους του να τον παίρνουν και να φεύγουν, για να σώσουν τον εαυτό τους. Έτσι, μειώθηκε ο αριθμός των υπερασπιστών της Πόλης και κάποια τμήματα του τείχους είχαν μείνει χωρίς στρατιώτες (A. 60. 1 *τὸ ἄλλο κατερριμμένον τοῦ τείχους κενὸν ἀνδρῶν καὶ τῶν προμαχομένων ἔρημον*).

Τελικά, ένα τμήμα των γενίτσαρων μετά από μια ισχυρή μάχη κατάφερε να εισέλθει στην Πόλη μέσω *τῆς πυλίδος Ἰουστίνου*, όπως την ονομάζει ο Κριτόβουλος (A. 60. 2). Σύμφωνα με τους Philippides – Hanak (2011: 221- 223) η γνωστή *Κερκόπορτα* του Δούκα είναι η πυλίδα του Ιουστίνου κατά τον Κριτόβουλο. Παρόλα αυτά η ονομασία *πυλίδα του Ἰουστίνου* δεν μπορεί να υφίσταται, καθώς ο Ιουστίνος βρισκόταν στο τμήμα του Ἁγίου Ρωμανού και όχι στο τμήμα κοντά στο παλάτι του Πορφυρογέννητου, όπου υπήρχε η *Κερκόπορτα*. Επιπλέον, επισήμαναν πως αυτή ήταν μια πύλη που κρυβόταν στο βόρειο άκρο του θεοδοσιανού τείχους και βρισκόταν σε σχεδόν ορθή γωνία με αυτά, προσφέροντας απόκρυψη σε ομάδες Βυζαντινών που έβγαιναν να επιτεθούν στους Οθωμανούς ή που εξέρχονταν για αναγνωρίσεις εναντίον τους. Εικάζουν, λοιπόν, πως η *Κερκόπορτα* είχε μείνει ξεκλειδωτή και αφύλακτη, καθώς έμελλε να επιστρέψει η ομάδα που είχε πάει για αναγνώριση. Οι Οθωμανοί είτε συνέλαβαν, είτε σκότωσαν τους άντρες της αποστολής και η πυλίδα είχε μείνει ανοικτή και αφύλακτη. Έτσι, λοιπόν, όταν τη βρήκαν αποτέλεσε για αυτούς μια εύκολη είσοδο για την Πόλη.

Ξημέρωσε πια (A. 61.1 *ἤδη γὰρ καὶ ἡμέρα ὑπέφαιεν*) και την είσοδο των γενιτσάρων στην Πόλη συνόδευσαν πολλές σφαγές ανθρώπων στους δρόμους, στα σπίτια ή στα ιερά (A. 61 *ἐνθα δὴ φόνος πολὺς τῶν προστυγχανόντων ἐγίνετο, τῶν μὲν*

κατὰ τὴν ὁδὸν, τῶν δὲ ἐν ταῖς οἰκίαις αὐταῖς, τῶν δὲ καὶ ἐς ἄλλῃν τρεπόμενων, τῶν δὲ καὶ πρὸς ἱεροῖς καταπεφευγόντων τε καὶ ἰκετευόντων). Αξιοσημείωτο εἶναι πως κατὰ τὴν εἰσοδὸν τους στὴν Πόλη σκότωσαν ἄντρες, γυναῖκες καὶ παιδιά, καθὼς ὅλοι οἱ κάτοικοι εἶχαν ἐξισωθεῖ στα μάτια τοῦ ἐχθροῦ. Ο ἴδιος ο Κριτόβουλος ἐρμηνεύει αὐτὴ τὴ βιαιότητα, εἴτε ἐπειδὴ ἡ πολιορκία διήρκησε πολὺ, εἴτε ἐπειδὴ κάποιοι κατὰ τὴ διάρκεια τῆς πολιορκίας τους κοροΐδευαν καὶ τους ἐβρίζαν ἀπὸ τὶς ἐπάλξεις (Α. 61. 3). Ο Πασπάτης (1890: 188-189) ἐπισημαίνει πως με τὴν εἰσοδὸν τους στὴν Πόλη οἱ στρατιῶτες ἦταν πολὺ προσεκτικοί, διότι φοβούνταν πως θὰ υπήρχαν Βυζαντινοὶ στρατιῶτες στους δρόμους καὶ στὶς πλατεῖες. Ἀν καὶ γνώριζαν πως οἱ Βυζαντινοὶ ἦταν λίγοι, δὲν πίστευαν πως ὅλοι οἱ ἄντρες βρισκόνταν στα τείχη.

Μετά τον κορεσμό τῆς ἐπιθυμίας γιὰ δολοφονία, ξεκίνησαν οἱ λεηλασίες, οἱ συλήσεις, οἱ ἀρπαγές καὶ οἱ καταστροφές (Α. 61. 5). Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἀξίζει νὰ ἀναφερθεῖ πως ο Κριτόβουλος, ἐνὼ στὴν παράγραφο Α. 61. 5 ἀναφέρει τὴ σύληση τῶν ἐκκλησιῶν, λίγο πιο κάτω ἀφιέρωσε μιὰ ολόκληρη παράγραφο στὸ ἴδιο θέμα, μιλώντας ἀναλυτικὰ γιὰ ὅσα ἐγίναν ἀπὸ τους στρατιῶτες (Α. 62). Πιθανόν, ἐτσι ἐδειχνε καὶ τὴν προσωπικὴ του στάση ἀπέναντι σε ὅσα συνέβησαν, διότι ο ἴδιος ἦταν Χριστιανός καὶ ἐνίωσε ἄσχημα με τὴ βεβήλωση που υπήρξε στους χώρους λατρείας. Παρόλα αὐτὰ, ἡ διάρκεια τῶν λεηλασιῶν μετὰ τὴν Ἄλωση που ἦταν γιὰ τρεῖς ἡμέρες δὲν ἀναφέρθηκε καθόλου (Πασπάτης, 1890: 199) καὶ σύμφωνα με τὴ Φοῖβα (2010: 168) οἱ λεηλασίες κράτησαν μόνο τὴν ἡμέρα τῆς Ἄλωσης.

Ὅσο οἱ στρατιῶτες λεηλατοῦσαν καὶ δολοφονοῦσαν, πολλοὶ ἄνθρωποι εἶχαν καταφύγει στὸν ἱερό ναὸ τῆς Ἀγίας Σοφίας. Ὅταν ο στρατὸς κατέφθασε ἐκεῖ, βρήκε ἄντρες, γυναῖκες καὶ παιδιά νὰ προσεύχονται, ζητώντας τὴ βοήθεια τοῦ Θεοῦ. Τότε, τους ἐπίασαν σαν σε ἓνα δίχτυ⁶⁸, τους ἀνάγκασαν νὰ παραδωθοῦν καὶ τους οδήγησαν στὴν αἰχμαλωσία. Ο Πασπάτης (1890: 194) στὸ σημεῖο αὐτὸ δικαιολόγησε τὴ στάση τῶν στρατιωτῶν, καθὼς δὲν υπήρχαν ἐνοπλοὶ ἐντὸς τοῦ ναοῦ. Ἐτσι, λόγω τῆς ἀπουσίας ἐνόπλων δὲν υπήρχε λόγος θανάτωσης τῶν ἀνθρώπων.

⁶⁸ Σύμφωνα με τὸν Hunger (2007: 361), ἡ παρομοίωση με τὸ δίχτυ που πιάστηκαν οἱ Βυζαντινοὶ ἐντὸς τοῦ ναοῦ τῆς Ἀγίας Σοφίας ἀποτελέσε στερεοτυπικὸ μοτίβο που χρησιμοποιήθηκε καὶ ἀπὸ ἄλλους ἱστορικούς τῆς Ἀλώσεως.

Σύγκριση της Άλωσης με αλώσεις άλλων πόλεων

Ο Κριτόβουλος προχωρά σε σύγκριση της Άλωσης με τις αλώσεις άλλων πόλεων. Παραθέτει τα παραδείγματα της Τροίας (Α. 68. 4), της Βαβυλώνας (Α. 68. 5), της Καρχηδόνας (Α. 68. 6), της Ρώμης (Α. 68. 7), των Ιεροσολύμων (Α. 68. 8) και άλλων μεγάλων πόλεων της Ευρώπης και της Ασίας (Α. 68. 9). Έπειτα, συγκρίνει την Άλωση με την προηγούμενη Άλωση του 1204 από τους Σταυροφόρους (Α. 69).

Αποκαλεί τη βασιλεύουσα δυστυχησμένη πόλη (Α. 69. 1 *δυστυχής πόλις*) που κατά την περίοδο 1204-1261 κυβερνήθηκε από Λατίνους⁶⁹ και έχασε πολλά από τα πλούτη της είτε γιατί τα μετέφεραν στη Δύση, είτε γιατί καταστράφηκαν στη φωτιά. Ο ίδιος αναφέρει πως αυτό αποτέλεσε το μοναδικό κακό για την Πόλη, αφού δεν χάθηκαν ανθρώπινες ζωές. Στο σημείο αυτό ο Κριτόβουλος έσφαλλε και όπως φαίνεται από το έργο *Σύνοψις Χρονική* του Νικήτα Χωνιάτη οι Σταυροφόροι συμπεριφέρθηκαν πολύ άσχημα και προκάλεσαν μεγάλα δεινά.

Έπειτα, αναφέρεται στην Άλωση του 1453 με την οποία η Πόλη έχασε τα πάντα (Α. 69. 2 *ἀφήρηται πάντων*), δείχνοντας τις αντιθέσεις ανάμεσα στο παρόν και το παρελθόν της Πόλης. Κάποτε βρισκόταν στην κορυφή της ευημερίας, κατέληξε όμως στο βυθό της δυστυχίας. Επίσης, την μακάριζαν πολλοί, ενώ τώρα την ονόμαζαν δυστυχησμένη. Επιπρόσθετα, κάποτε η Πόλη κατείχε δόξα, ενώ τώρα σε κάθε μέρος θα οδηγούνταν ως αιχμάλωτοι οι κάτοικοί της. Τέλος, κάποτε είχε δόξα και πλούτο, ενώ τώρα φτώχεια και ντροπή.

⁶⁹ Ο ίδιος αναφέρει *παρά τῶν ἐσπερίων γενῶν ἐξήκοντα ἔτη τυραννομένη* (Α. 69. 1) και όπως αναφέρουν οι Reinsch – Κολοβού (2005: 263) ο αριθμός εξήντα δίδεται στρογγυλοποιημένος αριθμός ετών.

Επίλογος

Ο επικήδειος λόγος για την Πόλη, για τον αυτοκράτορα και για τον Νοταρά αποτελούν σημάδια, που μαρτυρούν την πραγματική ιδεολογία και τις βαθύτερες πεποιθήσεις του Κριτόβουλου. Ακόμα κι αν γράφει έναν έπαινο για τον Σουλτάνο, αναγκαζόμενος από τις συνθήκες που επικρατούσαν, δεν διστάζει να κατακρίνει τη βιαιότητα του στρατού του, ειδικά στη θέμα της σύλησης των εκκλησιών. Επίσης, δεν φοβάται να προβάλλει τον Σουλτάνο θυμωμένο και εξοργισμένο σε στιγμές που δεν επιτύγχανε τον στόχο του, δηλαδή να καταλάβει τη Βασιλεύουσα. Ο ίδιος θρηνεί για την απώλεια της Πόλης, θεωρώντας πως πέρασε ό, τι σκληρότερο υπήρξε συγκριτικά με τις άλλες πόλεις. Σίγουρα, ο Κριτόβουλος πονάει με όσα έγιναν, γνωρίζει όμως πως πρέπει να διασφαλίσει μια ειρηνική και ασφαλή ζωή για τον ίδιο και τον τόπο του.

Φαίνεται ξεκάθαρα πως τις περισσότερες πληροφορίες τις έλαβε από την πλευρά των Οθωμανών. Έτσι, μπόρεσε να περιγράψει τόσο αναλυτικά την κατασκευή και τη λειτουργία των κανονιών, την κατέλκυση των πλοίων και τους αρχηγούς του οθωμανικού στρατού με τα τμήματα των αρμοδιοτήτων του καθενός. Επίσης, οι περιγραφές των ανθρώπων των δύο πλευρών παρουσιάζουν δύο διαφορετικές πλευρές: ο πολιτισμένος Βυζαντινός που έδρασε με γενναιότητα και αυτοθυσία, για να σώσει τον τόπο και τους οικείους και ο απολίτιστος, γεμάτος θυμό και οργή στρατιώτης του οθωμανικού στρατού. Το αποτέλεσμα έκρινε, όπως αναφέρει ο Κριτόβουλος, η Τυχη.

Περίληψη

Ο Μιχαήλ Κριτόβουλος από την Ίμβρο συνέγραψε ένα ιστορικό έργο, αφιερωμένο στον Μωάμεθ Β' Πορθητή, στο οποίο περιγράφονται τα γεγονότα της περιόδου από το 1451 μέχρι το 1467. Πρότυπά του στη συγγραφή αποτέλεσαν κυρίως ο Ιώσηπος, ο Θουκυδίδης και ο Αρριανός. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι πληροφορίες που αναφέρει για την εποχή της Άλωσης της Πόλης. Στην παρούσα διπλωματική εργασία θα μελετηθεί η εικόνα των Οθωμανών, όπως παρουσιάζεται στο έργο του Κριτόβουλου, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στην καταγραφή των συναισθημάτων που παρουσιάζονται σε αυτό. Όσον αφορά το συναίσθημα, η λέξη αυτή έχει διαφορετική σημασία σήμερα σε σύγκριση με το Βυζάντιο. Έτσι η προσέγγιση και η ερμηνεία των συναισθημάτων στα βυζαντινά κείμενα χρειάζεται να γίνει με γνώμονα τα χαρακτηριστικά τους στη βυζαντινή εποχή.

Summary

Michael Kritovoulos from Imbros wrote a historical work, dedicated to Muhammad II the Conqueror, which describes the events of the period from 1451 to 1467. His role models in writing were mainly Josephus, Thucydides and Arrianos. Most interest is the informations he mentions about the time of the Fall of the City. In the present dissertation the image of the Ottomans will be studied, as presented in the work of Kritovoulos, with special emphasis on the recording of the emotions presented in it. In terms of emotion, this word has a different meaning today compared to Byzantium. So the approach and interpretation of emotions in Byzantine texts needs to be guided by their characteristics in the Byzantine era.

Βιβλιογραφία

Ελληνική βιβλιογραφία

Αθανασόπουλος, Α. (2010). *Οθωμανικές πολιορκίες της Κωνσταντινούπολης μέχρι και την Άλωση του 1453*. Διδακτορική Διατριβή. Ιωάννινα: Τμήμα Ιστορίας-Αρχαιολογίας, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.

Διαθέσιμο στο: <https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/30111>

Ημ. Ανάκτησης: 6/ 3/ 2022

Βασίλειφ, Α. Α. (1971). *Ιστορία της βυζαντινής αυτοκρατορίας*, τόμ. Β. Αθήνα: Πάπυρος.

Καραλής, Β. (1997). [Μιχαήλ] Δούκας. *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*. Αθήνα: Κανάκη.

Κανδής, Β. (1883). *Η Προύσα: Ήτοι αρχαιολογική, ιστορική. Γεωγραφική και εκκλησιαστική περιγραφή αυτής*. Αθήνα: Σταυριανού.

Καρπόζηλος, Α. (2015). *Βυζαντινοί ιστορικοί και χρονογράφοι*, τόμ. Δ. Αθήνα: Κανάκη.

Κόττα, Ε. (2005). *Η Μονή των Οδηγών και η λατρεία της Παναγίας της Οδηγήτριας*. Πτυχιακή εργασία. Βόλος: Τμήμα Ιστορίας- Αρχαιολογίας-Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.

Κριτόβουλος ο Ύμβριος (2005). *Κριτόβουλου του Ύμβριου Ιστορία*. Αθήνα: Κανάκη.

Λαμπάκης, Σ. (2017). Βιβλιοκρισία. *Βυζαντινά σύμμεικτα*, 27, 499- 502.

Μίχος, Χ. (2017). *Το παιδομάζωμα στην οθωμανική αυτοκρατορία*. Πτυχιακή εργασία. Βόλος: Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.

Μουστάκας, Κ. (2008). Μαμάϊμι: Συμβολή στη μελέτη της χρησιμολογικής παράδοσης κατά την εποχή της Άλωσης. *Αριάδνη*, 14, 119- 155.

Πασπάτης, Α. (1890). *Πολιορκία και Άλωση της Κωνσταντινουπόλεως: Υπό των Οθωμανών εν έτει 1453*. Αθήνα: Αδελφοί Περρή.

Ταξίδης, Η. (2012). *Όνειρα, οράματα και προφητικές διηγήσεις στα ιστορικά έργα της ύστερης βυζαντινής εποχής*. Αθήνα: Κανάκη.

Τωμαδάκης, Ν. (1953). Δούκα- Κριτόβουλου- Σφραντζή- Χαλκοκονδύλη: *Περί Αλώσεως της Κωνσταντινουπόλεως (1453)*. Αθήνα: Μυρτίδη.

Φοίβα, Σ. (2010). *1453 Η Άλωση της Κωνσταντινούπολης σύμφωνα με τις βυζαντινές και τις λατινικές πηγές*. Θεσσαλονίκη: Τμήμα Ιστορίας- Αρχαιολογίας, Α. Π. Θ.

Χρυσός, Ε. (2005). Η «έσωθεν Άλωση». Στο Ε. Motos Guirao & Μ. Morfakidis Filactós (eds.), *Constantinopla. 550 anos de su caída*. Granada: Centro de Estudios Bizantinos, Neogriegos y Chipriotas, 9- 14.

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

Donald, N. (1993). *The last centuries of Byzantium, 1261- 1453* (2^η έκδ.). Cambridge: University Press.

Giarenis, H. (2020). Kritovulos, Michael. *Encyclopedia of Renaissance Philosophy*. Springer Nature Switzerland.

Harris, J. (2003). Laonikos Chalkokondyles and the rise of the Ottoman Turks. *Byzantine and Modern Greek Studies*, 27, 153- 170.

Hinterberger, M. (2014). Συναισθήματα στο Βυζάντιο. Στο L. James (Α. Μαυρουδής & Α. Ρεγκάκος, Επιμ. ελληνικής έκδ.), *Εγχειρίδιο βυζαντινών σπουδών*. Αθήνα: Παπαδήμα, 241- 259.

Hunger, H. (2007). Βυζαντινή λογοτεχνία: *Η λόγια κοσμική γραμματεία των Βυζαντινών* (4^η έκδ.). Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.

Kampianaki, T. (2018). Preliminary observations on the reception of Flavius Josephus in Byzantine historical writings: The accounts of John Zonaras, Niketas Choniates and Michael Kritovoulos. *Βυζαντινά σύμμεικτα*, 28, 209- 228.

Mango, C. (2006). *Ιστορία του Βυζαντίου*. Αθήνα: Νεφέλη.

Ostrogorsky, G. (2008). *Ιστορία του βυζαντινού κόσμου*, τομ. Γ (9^η έκδ.). Αθήνα: Βασιλόπουλος.

Philippides, M. – Hanak, W. (2011). *The Siege and the Fall of Constantinople in 1453: Historiography, Topography and Military Studies*. England: Ashgate.

Reinsch, D. (2003). Kritobulos of Imbros- Learned Historian, Ottoman raya and Byzantine Patriot. In Ljubomir Maksimovic (ed.), *Recuel Des Travaux De L' Institut D' Etudes Byzantines XL*. Beograd: Institut D' Etudes Byzantines, 297- 311.

Xanthaki-Karamanou, G. (2018). The Reception of Thucydides in Kritovoulos: Pericles and Kostantinos Palaiologos as models of Leadership. In

Byzance et l' occident IV. *Permanence et migration*. College Eötvös Jozsef Elte:
Budapest.